

OSAMOSVOJITEV SLOVENIJE

Priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol

OSAMOSVOJITEV **SLOVENIJE**

Priručnik za učitelje osnovnih in srednjih šol

Osamosvojitve Slovenije

Priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol

Avtorji: Aleš Gabrič, Damijan Guštin,
Vladimir Prebilič, Jože Prinčič,
Cirila Toplak, Andreja Valič

Uredila: Vladimir Prebilič in Damijan Guštin

Jezikovni pregled: Nataša Purkat

Fotografije: Fototeka Muzeja novejšje zgodovine
Slovenije; Vojaški muzej Slovenske vojske,
MORS; Mladina; Nova revija; Arhitekturni
muzej; Univerza v Ljubljani; Fotodokumentacija
Dela; Društvo slovenskih pisateljev

Izdal in založil: Zavod Republike Slovenije za šolstvo
Zanj: mag. Gregor Mohorčič

Urednica založbe: Aleksandra Pleško

Oblikovanje: Borut Ivanišević, Žiga Valetič
(Skupina Potens)

Postavitev in tisk: Birografika BORI, d. o. o.

Prva izdaja
Ljubljana 2008

Naklada: 4000 izvodov

Izid publikacije je omogočilo sofinanciranje Evropskega socialnega sklada Evropske unije in Ministrstva za šolstvo in šport.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

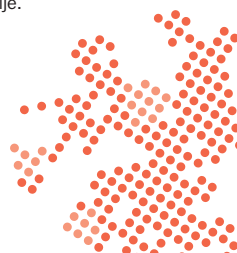
94(497.4)''1980/1992''(082)

OSAMOSVOJITEV Slovenije : priročnik za učitelje
osnovnih in srednjih šol / Aleš Gabrič ... [et al.] ;
[uredila Damijan Guštin in Vladimir Prebilič ;
fotografije fototeka Muzeja novejšje zgodovine
Slovenije, Vojaški muzej slovenske vojske, Mladina].
- 1. izd. - Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za
šolstvo, 2008

ISBN 978-961-234-664-5
1. Gabrič, Aleš, 1963-
239275776

© Zavod RS za šolstvo, 2008

Vse pravice pridržane. Brez založnikovega pisnega dovoljenja
gradiva ni dovoljeno reproducirati, kopirati ali kako drugače
razširjati. Ta prepoved se nanaša tako na mehanske (fotoko-
piranje) kot na elektronske (snemanje ali prepisovanje na
kakršen koli pomnilniški medij) oblike reprodukcije.

OSAMOSVOJITEV **SLOVENIJE**

Priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol

Aleš Gabrič, Damijan Guštin,
Vladimir Prebilič, Jože Prinčič,
Cirila Toplak, Andreja Valič

Ljubljana, 2008

Učitelju na pot

Republika Slovenija je med mladimi državami, ki so si svojo samostojnost zagotovile po koncu hladne vojne v družbi gospodarsko najbolj razvitih držav, morda še pomembnejše pa je, da je kljub vsestranski družbeni in gospodarski tranziciji prepoznavna kot uveljavljena demokracija z močno socialno kohezivnostjo. Tudi zato je Republika Slovenija opravljala več pomembnih nalog v mednarodni skupnosti. Bila je nestalna članica Varnostnega sveta OZN, predsedovala je Organizaciji za varnost in sodelovanje v Evropi in kot prva izmed novih članic predseduje tudi Evropski uniji.

Čeprav se nam morda zdijo ti dosežki samoumevni, temu ni tako. Ravno obratno. Veliko priznanje mednarodne skupnosti, katere pomemben del postajamo iz dneva v dan, in statusa, ki si ga je mlada država izborila, ni lahko in preprosto doseči. Prav ti dosežki bi nas morali upravičeno navdajati s ponosom in zadovoljstvom, česar v vsakdanjem življenju ni opaziti.

Ko se sprašujemo po razlogih, se ponujajo številne bolj ali manj razumne razlage, vendar ni mogoče prezreti preprostega dejstva, da se odnos do države in pomena celotnega slovenskega naroda določa tudi z vzgojo in izobraževanjem. Ključno pri tem je poznavanje narodne zgodovine oziroma vsaj tistih dogodkov, ki slovenski narod postavljajo ob bok vsem drugim ali jih celo presegajo. Oblikovanje samostojne in neodvisne države Republike Slovenije nedvomno spada v to kategorijo. Po koncu hladne vojne in s postopnim zatonom komunističnih sistemov v vzhodni Evropi so bile dane možnosti za demokratizacijo in pluralizacijo, ljudem, številnim narodom pa tudi možnost samostojnega bivanja v prihodnosti.

To možnost je izkoristila tudi Slovenija, kar pa je bilo vse prej kot lahko. Izhod iz Socialistične federativne republike (SFR) Jugoslavije, ki je bil pravno sicer dokaj jasno opredeljen v ustavi SFR Jugoslavije, je bil močno obremenjen s političnim predznakom in je sovpadal z zatonom politične prevlade Zveze komunistov (ZK) ter vzpenjajočim se nacionalizmom. Da se je Slovenija lahko podala na pot osamosvojitve, je potrebovala veliko politične spretnosti, modrosti in poguma.

Uspeh, ki ga je dosegel slovenski narod, je res nekaj posebnega, saj sta odcepitev in osamosvojitve spremljala demokratizacija in pluralizacija političnega prostora na Slovenskem. Kljub različnim pogledom na osamosvojitve in tehtanjem različnih konceptov je prevladala razumskost in Slovenke ter Slovenci so se povsem zedinili glede ideje samostojne države, kar je navsezadnje potrdil tudi rezultat referendumu decembra 1990.

Ta moment je se izkazal za ključnega, saj sta zvezna oblast in mednarodna skupnost hoteli z različnimi posegi ustvariti notranjo neenotnost, na podlagi katere bi lahko precej lažje vojaško, po vsej verjetnosti pa tudi politično posredovali, kar bi Slovenijo vrnilo v federacijo. Ker jima kljub vsemu to ni uspelo, je bil vojaški poseg neizogiben. A Slovenija in slovenski narod sta bila pripravljena tudi na ta izziv. Zmaga proti tedaj eni izmed najmočnejših

vojsk v Evropi v samo desetih dneh ne pomeni, da je bila vojna majhna, nepomembna. Nasprotno! Vojne namreč ne smemo vrednotiti s čim večjim številom mrtvih in ranjenih, uničenim gospodarstvom, infrastrukturo ter izgubljenimi leti gospodarskega in družbenega razvoja. Pomeni namreč, da je bila vojna dobljena predvsem z veliko modrosti, znanja, sposobnosti ter predvsem moralno in etično nesporo. Ne smemo pozabiti, da zaradi vojne v Sloveniji ni bilo nobenega procesa pred Mednarodnim sodiščem za vojne zločine na tleh nekdanje Jugoslavije. Te značilnosti vojne so tudi mednarodno skupnost prepričale o zrelosti slovenskega naroda in njegovih političnih elit, kar je vodilo v sorazmerno hitro mednarodno priznanje ob upoštevanju velike nenaklonjenosti samostojni Sloveniji še pred kratkim.

Zato je nujno te dogodke, ki so nam lahko vsem izključno in samo v ponos, dobro poznati, saj so temelj narodnega ozaveščanja in posledično krepite nacionalne samozavesti. Vendar temu do zdaj ni bilo tako. Učni načrti v osnovnih in srednjih šolah, ki temeljijo na kronološkem principu pouka zgodovine, se ravno najbolj žlahtnih vsebin osamosvojitve ter nastanka samostojne in neodvisne države največkrat niti ne dotaknejo, ker preprosto zmanjka časa. Vendar to ni edini razlog, tudi učitelji so se sami redko odločali za poglobljanje teh tem zaradi različnih vzrokov.

Da bi vsaj v določenem obsegu prekinili to tradicijo, smo se v sodelovanju z Zavodom Republike Slovenije za šolstvo in Ministrstvom za šolstvo in šport odločili za pripravo strokovne monografije na temo vsebin osamosvojitve Republike Slovenije. V malo poenostavljeni, a skoncentrirani obliki so predstavljena temeljna vprašanja obdobja osamosvojitve Slovenije in prehoda iz monističnega socialističnega sistema v demokratično družbo.

Nikakor si ne lastimo zasluge, da še ni bilo podobnih poskusov bodisi v okviru širših del (npr. Repeta, Vodopivca ali Slovenske novejši zgodovine 1948–1992) bodisi kot delo, posebej namenjeno učiteljem (npr. Osamosvajanje Slovenije, Ljubljana 2006). Kljub temu s sodelavci, ki sem jih angažiral pri pisanju te knjige, menim, da bo to primeren priročnik učitelju, ki se srečuje s pomanjkanjem časa in razvida v vse številnejši literaturi o osamosvajanju Slovenije. Priročnik je treba brati in uporabljati skupaj z drugimi gradivi, pripravljenimi v sodelovanju z učitelji na osnovnih in srednjih šolah ter nekaterimi strokovnjaki Zavoda RS za šolstvo.

Skupaj tvorijo celoto, ki naj bo učitelju v pomembno pomoč in oporo pred zahtevno nalogo — da v okviru novih, prožnejših učnih načrtov obravnava tudi to temo iz najnovejšega obdobja slovenske zgodovine.

Iskreno upamo, da bodo tudi vsebine osamosvojitve Republike Slovenije, torej novejši, a morda najpomembnejši, vsaj za mlajše generacije, vstopile v proces izobraževanja. Trdno sem prepričan, da bo poznavanje teh vsebin pomembno vplivalo na narodno samozavest in končno spoštovanje Republike Slovenije kot mlade in uspešne države.

Ljubljana, 21. maja 2008

Vladimir Prebilič

KAZALO

I.

POT V DEMOKRACIJO IN SAMOSTOJNOST	11
(Aleš Gabrič)	

1.1 Jugoslavija v začetku osemdesetih let	11
1.2 Ofenziva intelektualcev	21
1.3 Odzivi oblasti na kritiko iz intelektualnih krogov	34
1.4 Od »opozicije« do opozicije	42

II.

DEMOS V PROCESU DEMOKRATIZACIJE IN OSAMOSVOJITVE	55
(Andreja Valič)	

2.1 Odločitev novih političnih strank o skupnem nastopu na volitvah	55
2.2 Oblikovanje demokratične oblasti	61
2.3 Demos in slovenski parlament po prvih demokratičnih volitvah 1990	62
2.4 Demosova vlada	68
2.5 Plebiscit in priprave na osamosvojitve	70
2.6 Stopnjevanje krize v Demosu in njegov razhod	72

III.

GOSPODARSKO IN FINANČNO OSAMOSVAJANJE SLOVENIJE	77
(Jože Prinčič)	

3.1 Temeljni gospodarski razlogi za razpad Jugoslavije	77
3.2 Slovensko iskanje poti iz krize in jugoslovanske gospodarske ureditve	80
3.3 Pot v gospodarsko samostojnost	83

IV.

VARNOSTNI VIDIKI OSAMOSVAJANJA 95

(Damijan Guštin)

4.1 Odvzem orožja Teritorialne obrambe	97
4.2 Manevrska struktura Narodne zaščite	99
4.3 Obnovitev Teritorialne obrambe kot slovenske vojske	100
4.4 Vojaška obramba ali demilitarizacija Slovenije?	102
4.5 Načrt uporabe obrambnih sil v trenutku razglasitve neodvisnosti	106

V.

VOJNA 111

(Vladimir Prebilič)

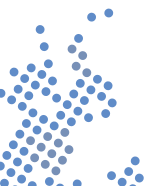
5.1 Priprave JLA na vojaško posredovanje	111
5.2 Kdo se je spopadel in zakaj?	113
5.3 Boj za mejne prehode	117
5.4 Pobudo so prevzele slovenske obrambne sile	119
5.5 Prizadevanja za prekinitev vojne	122
5.6 Vojni ujetniki	125
5.7 Trimesečni umik JLA iz Slovenije	126
5.8 Je bil poraz JLA v Sloveniji neizogiben?	126

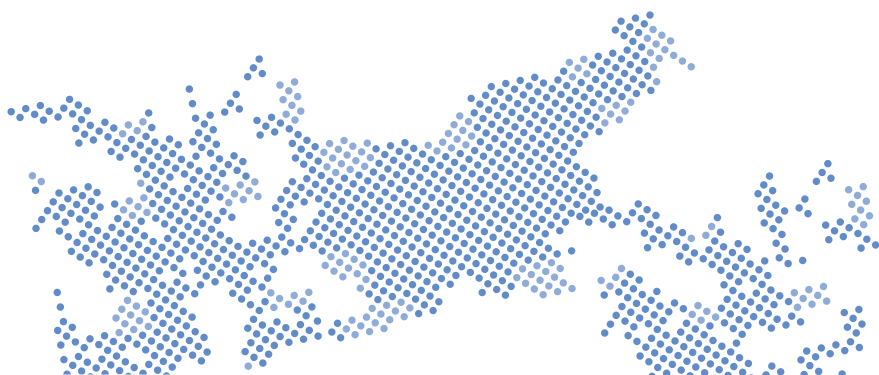
VI.

MEDNARODNO PRIZNANJE SLOVENIJE 131

(Cirila Toplak)

6.1 Iskanje mednarodne podpore za osamosvojitev	131
6.2 Dvostranski stiki	137
6.3 Mednarodne organizacije	141
6.4 Mednarodno priznanje Republike Slovenije leta 1992	143

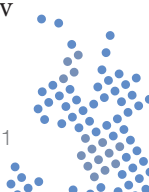
POT V DEMOKRACIJO IN SAMOSTOJNOST

1.1 Jugoslavija v začetku osemdesetih let

Državni sistem in oblast

Politični sistem, s katerim je Jugoslavija stopila v čas brez Tita, je bil določen v Ustavi SFRJ, sprejeti februarja 1974. To je bila ena najobsežnejših ustav na svetu, saj je imela ob sprejemu kar 406 členov (Ustava Republike Slovenije je imela ob sprejemu 174 členov.). Zadnja ustava druge Jugoslavije je vsebovala nekatera konfederalna načela, saj za sprejem zveznega zakona ni zadoščevala preprosta večina oziroma preglasovanje v skupščini, temveč je bilo potrebno soglasje vseh šestih republik in obeh pokrajin. To je pomenilo, da so imele republike (med njimi tudi Slovenija) pravzaprav možnost veta, a se to ni dogajalo.

Za to je poskrbela vodilna stranka, Zveza komunistov, ki je poskušala ohraniti enotnost pogledov na temeljna vprašanja države. Poleg tega sta lahko v času do sprejema zveznega zakona (če je bil kateri od delov države proti in bi lahko uporabil veto) Zvezni izvršni svet (tj. zvezna vlada) in Predsedstvo SFRJ izdala zakone o začasnih ukrepih, ki bi nadomestili manjkajoči zakon. Poleg Skupščine SFRJ, Predsedstva SFRJ in Zveznega izvršnega sveta je ustava iz leta 1974 kot samostojni organ uzakonila še predsednika republike, ki je (p)ostal Josip Broz — Tito. Ta je bil — v nasprotju z običajnimi ustavnimi načeli — kar poimensko naveden v ustavi, ki mu je omogočala potrditev funkcije »brez omejitve trajanja mandata«.

Jugoslovanski ustavni sistem je sicer formalno zagotavljal nekatere izmed človekovih svoboščin, a jih je omejeval z interesi države. Predvsem je bila zelo omejena svoboda združevanja, še posebej na političnem prizorišču. Izraza politična stranka sistem sploh ni poznal in je namesto tega uradno obstajalo le pet družbenopolitičnih organizacij: Zveza komunistov (ZK), Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL), Zveza sindikatov (ZS), Zveza socialistične mladine (ZSM) in Zveza združenj borcev (ZZB). Vse so bile enotne v vsej državi, njihovi slovenski deli pa so bili le ena izmed republiških »sekcij«¹ jugoslovanskih družbenopolitičnih organizacij.

Vodilno vlogo v državi je imela Zveza komunistov Jugoslavije, ki je bila dosti bolj centralizirana kot državni sistem, njeno vodilno vlogo pa je zagotavljala že ustava. Formalno se je štela za vodilno idejno silo, dejansko pa je bila to stranka na oblasti v enostrankarskem sistemu. Vse druge družbenopolitične organizacije so ocenjevali zgolj kot njene transmisije oziroma kot prenašalke idej, oblikovanih v vrhu Zveze komunistov, v politično in družbeno stvarnost.

Najpomembnejša transmissijska organizacija je bila Socialistična zveza delovnega ljudstva, saj so bili njeni kolektivni člani vse druge organizacije, zveze in društva v državi. SZDL je tudi nadzorovala kadrovsko politiko v vseh segmentih državnih in političnih oblasti. ZSM naj bi združevala mlade in bila kadrovska baza za prihodnje politične funkcionarje, Zveza sindikatov je bila socialistični nadomestek sindikatov, saj se je od običajnega pojmovanja sindikalnega gibanja ločevala po tem, da njene poglobitve akcije niso bile usmerjene v mezno ali stavkovno gibanje, temveč bolj v nabavo poceni ozimnic ali organiziranje sindikalnega turizma. Zveza borcev pa se je najbolj angažirala pri ohranjanju spomina na osvobodilni boj in revolucijo, ki sta imela precej bolj mitsko kot zgodovinsko zasnovano podobo bližnje preteklosti.

Vključevanje v družbenopolitične organizacije ni bilo prostovoljno, saj so bili ob kolektivnem članstvu skoraj vsi državljani člani ene izmed »državnih«² političnih struktur. Z ustavo in navidezno široko mrežo sodelujočih je bil tako ustvarjen nepregleden sistem ustanov, organizacij, komisij, samoupravnih skupnosti, ki so pravzaprav prikrivale, kdo naj bi bil za kaj odgovoren. Vse to pa je le ohranjalo oziroma krepilo odločujočo vlogo Zveze komunistov pri sprejemanju vseh pomembnih odločitev, običajno oblikovanih v zakulisju dogajanja.

Najmočnejši vezni členi Jugoslavije so bili Zveza komunistov, Jugoslovanska ljudska armada (JLA) in predsednik Tito. Medtem ko je bila v SZDL vključena večina državljanov, je bila ZK organizacija politične in državne elite, v katero je bilo v začetku osemdesetih let 20. stoletja vključenih približno 7,5 odstotka prebivalstva. Ta delež je bil zelo različen med posameznimi deli države. Med republikami je bil delež najvišji v Črni gori in Srbiji, najnižji od državnega povprečja pa v Sloveniji. Podobne so bile razlike v deležih pri drugem veznem elementu države, med oficirskim kadrom JLA. Medtem ko

je bilo v primerjavi z deležem njihovega prebivalstva v Jugoslaviji daleč nadpovprečno število oficirjev iz Črne gore in Srbije, malce navzgor odstopajoče je bilo razmerje tudi pri Makedoncih, je bila slika obratna pri Hrvatih in še mnogo bolj med Slovenci, ki jim služba v JLA očitno ni preveč dišala. Za Slovenci so bili po izračunu deležev od večjih narodov le Albanci, ki so pri večinskem narodu v državi in v državnem središču tako in tako veljali za že vnaprej sumljive in poglavitne krivce za težave v državi.

Po Titovi smrti sta tako v preostalih dveh veznih členih države številčno premoč imela srbski in črnogorski narod, slovenski pa je bil v obeh v izraziti manjšini. Slovenija zaradi tega ni bila v podrejeni vlogi, saj je na najvišjih državnih strankarskih in vojaških položajih kadrovanje potekalo po tako imenovanem nacionalnem ključu, s čimer so vodilni v državi želeli usklajevati zasedenost vodilnih mest enakovredno deležu naroda ali republike v Jugoslaviji.

SLIKA 1: Plakat za kongres ZKS iz leta 1982 — s sklicevanjem na pokojne idole, Josipa Broza — Tita in Edvarda Kardelja, Lenina, Borisa Kidriča ter Karla Marxa in Friedricha Engelsa, bolj zagledan v preteklost kot v prihodnost. (Vir: Vsi na volitve: plakat kot politični medij na Slovenskem: 1945—1999. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2000, str. 37)

Vodilni politiki so krožili od ene do druge državne ali politične funkcije, državni organi pa so bili običajno le izvrševalci sklepov, sprejetih v družbenopolitičnih organizacijah. Te so do Titove smrti delovale zelo enotno, razhajanje med njimi ni bilo ne znotraj ene republike ne med republiški deli posameznih družbenopolitičnih organizacij. Razlike so še uspešno prikrivali in skrivali pred nezaželenimi očmi, tako da se niso prebile na politično in javno sceno, čeprav se je v (kon)federalni državi krepila vloga osmih konstitutivnih delov Jugoslavije, njenih šestih republik in dveh pokrajin.

Slovenski politiki, ki so bili zaposleni v zveznih organih oblasti, so bili običajno med delovnim tednom v zveznem glavnem mestu Beogradu, med vikendom pa so se vračali k svojim družinam v Slovenijo. Takšnih, ki bi se po nastopu funkcije v zvezni upravi z družino preselili v mesto nove zaposlitve, je bilo vse manj. Tudi to je v očeh povprečnega Slovenca zmanjševalo pomen zveznega središča in državne metropole Beograda, ki ga številni mladi Slovenci sploh niso nikoli obiskali. Tem je bilo duhovno dosti bolj zanimivo oziranje proti Zahodu, tja so se prek meje odpravljali tudi po nakupe izdelkov, ki jih v domačih trgovinah ni bilo ali jih je bilo premalo. Ko so se slovenski fantje po končani srednji ali visoki šoli odpravljali na služenje vojaškega roka v katero od drugih jugoslovanskih republik, so pogosto pristali v svetu, ki ga niso poznali in jim je bil kulturno in duhovno precej tuj.

Krivca za take razmere je oblast iskala pri »zunanjem in notranjem sovražniku«, ki želi škodovati Jugoslaviji. Pri iskanju vzrokov pa se ni ozrla tudi proti napakam sistema, ki ga je ustvarila sama. Vprašanje, zakaj se prebivalci najbolj zahodne republike v državi pri iskanju vzorov, vrednih posnemanja, raje obračajo proti Zahodu kot proti Vzhodu, je tako ostajalo pri oblasteh brez ustreznega odgovora. Pri iskanju odgovora so namreč izhajali iz lastnih prepričanj in (vsaj pri nekaterih) globoke vere, da so ustvarili najboljši političnih sistem, v katerem je treba le odpravljati malenkostne napake. Pri tem pa niso ali niso hoteli spoznati, zakaj se predvsem bolj izobraženi ljudje vse bolj odmikajo od utopičnih načel stranke na oblasti.

»Opozicija« v očeh oblasti

Položaj slovenskih intelektualcev se je že v prejšnjih desetletjih nekoliko razlikoval od položaja intelektualcev v drugih komunističnih državah. Slovenija oziroma Jugoslavija vendarle ni bila tako zaprta sama vase, prehod oseb in idej je, kljub nadzoru in omejevanju uvoza tuje literature, potekal bolj sproščeno kot v drugih komunističnih državah. Po informbirojevskem sporu med Jugoslavijo ter Sovjetsko zvezo in njenimi sateliti se je bila Jugoslavija zaradi ekonomske pomoči Zahoda prisiljena odpirati proti Zahodu in se delno demokratizirati. Pojavile so se nove revije in založbe, kar je precej olajšalo objavljane prispevkov in knjig, ki niso bili vselej po okusu komunističnih ideologov.

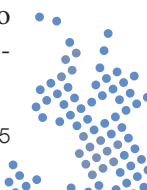
V petdesetih letih 20. stoletja se je uveljavila nova generacija intelektualcev, ki so bili večinoma v tretjem desetletju življenja in so svoj pogled na življenje že oblikovali v pogojih socialističnega družbenega sistema. Združevali so se ob novih revijah mlade generacije, ki so druga za drugo doživljale podobno usodo, tj. ukinitve, ki jo je zahtevala vsemogočna oblast. Pri iskanju morebitne notranje opozicije (»notranjega sovražnika« po policijsko) se je pozornost politične policije s politikov starejše, še predvojne generacije prenesla na mlajšo generacijo intelektualcev. Za starejšo generacijo so namreč ugotavljali, da se je sprijaznila s povojnimi političnimi razmerami in da ne računa več na to, da bi Zveza komunistov lahko izgubila oblast.

V tajnih, javnosti nedostopnih dokumentih so jih vse pogosteje označevali kot opozicijo, česar ne smemo enačiti s politično opozicijo v večstrankarskem parlamentarnem sistemu. Kot »opozicijo« (ali opozicijo iz vrst kulturnikov oziroma kulturniško opozicijo) so jo označevali vladajoči politiki, medtem ko so sami sebe bolj videli v vlogi samostojno mislečih intelektualcev, ki se v številnih mnenjih razhajajo s programskimi izhodišči ali politično prakso Zveze komunistov. Šlo je za dokaj heterogeno skupino ljudi, ki jih je združevalo to, da so objavljali kritične prispevke, zaradi katerih so se njihova imena znašla v policijskih poročilih in kartotekah. Odnos med to kulturniško opozicijo in oblastjo je nihal odvisno od stopnje liberalizacije družbe v vsakokratnem obdobju. Kljub zadržkom pa je bila komunistična oblast v Sloveniji v posameznih obdobjih med najbolj strpnimi v komunističnem svetu, kar je imelo za posledico pogosto dokaj živahno polemiziranje na javni sceni.

Ob prvem odmevnejšem sporu med mlajšo generacijo intelektualcev in oblastjo leta 1957, ko je bila ukinjena revija Beseda, je vodstvo ZKS še menilo, da ne gre za globlja razhajanja. A dve leti pozneje ob ukinitvi Revije 57 so že aretirali posameznike, zasliševali in zastraševali krog mlajših intelektualcev, najodmevnejša točka konflikta pa je vsekakor bila sodna obsodba Jožeta Pučnika na devet let strogega zaporu. Tudi zaradi poznejših težav s slovensko oblastjo, ki so ga prisilile v odhod v tujino, tako da je večji del življenja prebil v Zvezni republiki Nemčiji, lahko Pučnika ocenimo kot glavnega slovenskega disidenta.

V letu 1964, ko je bila kot tretja po vrsti večinoma istega kroga sodelavcev ukinjena revija Perspektive, je vladajoča oligarhija spremenila mnenje in to skupino že štela kot enega svojih največjih morebitnih notranjih nasprotnikov. Vida Tomšič je menila, da mladi intelektualci *»tu vidijo posebno vlogo kulture, inteligence, ki se pretvarja v vlogo opozicionalne stranke, ker ne razvija drugega programa kot kritiko obstoječega«*. Njenim razmišljanjem je pritegnil tudi Stane Kavčič, ki je menil, da je *»osnovna ideologija jedra, ki ima revijo v rokah, ... dobiti oblast«*.

Takšna mnenja oblasti se skozi desetletja niso dosti spreminjala, temveč so se v »svinčenih sedemdesetih« letih 20. stoletja le še zaostрила. Komunistič-

ni politiki so zagovarjali stališče, da naj bi ostalo ubadanje s politiko doma-
na družbenopolitičnih organizacij (torej oblasti), intelektualci pa naj bi se
ukvarjali samo s svojim umetniškim in znanstvenim delom, ki ne bi smelo
imeti primesi idejnega ali političnega polemiziranja z oblastjo.

Spogledovanje z vrednotami držav zahodne demokracije in na splošno bolj
prozahodno usmerjenost Slovencev so v svojih poročilih ugotavljali tudi v
Službi državne varnosti, ki je bdela nad razpoloženjem in zanimanjem lju-
di. Po naročilu političnih organizacij je pripravljala analize posameznih »su-
mljivih« oseb ali skupin, odzivov ljudi na neljube dogodke ter obsežna redna
letna poročila, ki so bila dostopna zgolj najožjemu krogu političnih velja-
kov.

Obsežno analizo delovanja opozicijskih sil v Sloveniji je slovenski sekretari-
at za notranje zadeve pripravil v začetku leta 1979, torej leto dni pred smrtjo
državnega voditelja Josipa Broza — Tita. Sestavljavci elaborata so izhajal iz
stališča, *»da so politične in varnostne razmere ugodne in stabilne«*. Nevarnejši
kot notranje opozicijske skupine naj bi bili zunanji pritiski na državo, v Slo-
veniji pa naj bi bilo le kakšnih 500 oseb, *»ki se izraziteje sovražno eksponirajo,
se ne glede na idejno pripadnost občasno povezujejo ali obiskujejo in pri tem
napadajo družbeno ureditev in politiko zveze komunistov ali kako drugače so-
vražno delujejo«*. Več je bilo seveda simpatizerjev idej, ki so jih omenjeni gla-
sneje izražali. Uvodoma so omenili tiste, ki so bili nasprotniki oblastnikov že
v času osvobodilnega boja, torej politični emigranti, sorodniki padlih voja-
kov kolaborantskih enot in duhovščina Rimskokatoliške cerkve.

Kot povezovanje zunanjih in notranjih sovražnikov je oblast štela radijske
oddaje v slovenskem jeziku na tujih radijskih postajah, na primer Deutsche
Welle iz Kölna, BBC London, Glas Amerike, oddaje postaj v Trstu, Celovcu,
Vatikanu in Moskvi, doma pa je pozornost usmerila na delovanje tujih kul-
turnih centrov in konzulatov.

Med skupinami intelektualcev so na prvem mestu omenili nekdanje krščan-
ske socialiste v Sloveniji in italijanskem zamejstvu, med katerimi je bil naj-
vidnejša osebnost Edvard Kocbek. V elaboratu notranjega ministrstva so
zapisali, da *»skupina nima izdelane programske platforme, zavzema se za po-
litični pluralizem, lahko tudi v okviru Jugoslavije, vezan na krščanstvo in nje-
gove vrednote, 'slovensko samobitnost' in 'nacionalno suverenost'«*.

Med duhovščino je notranja uprava zaznala več idejnih krogov, med kateri-
mi je večji del zagovarjal strpne in urejene odnose z oblastjo, manjši del pa
naj bi bil izrazito nastrojen proti oblasti. Kljub razlikam med idejno usme-
ritvijo duhovščine je bila Rimskokatoliška cerkev po mnenju sestavljavcev
analize *»z varnostnega vidika potencialno eden najbolj pozornosti potrebnih
faktorjev«*.

Kot sovražne je štela oblast tudi nekdanje informbirojevce, emigracijo v Sovjetski zvezi in njim sorodne zagovornike politike še bolj *trde roke* komunistične oblasti. Med tako imenovano tehnoliberalistično skupino je oblast štela politike in gospodarstvenike, ki so bili s pomembnih političnih in gospodarskih funkcij odstavljani v začetku sedemdesetih let 20. stoletja v času obračuna s »partijskimi liberalci«. Med temi je bil osrednja osebnost Stane Kavčič, ki se je po navedbah policije pasiviziral in se obnašal »*prizadeto in užaljeno*«.

SLIKA 2: Radio Študent v prvih letih delovanja

(Vir: Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani: 1919—1969. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, str. 187)

Posebne pozornosti je bila deležna tako imenovana anarholiberalistična skupina, v katero so oblastniki šteli ugledne intelektualce, profesorje osrednjih humanističnih in družboslovnih ustanov, na primer krog okoli Dušana Pirjevca, v čistkah s fakultet odstranjene profesorje ipd. Ta skupina je povzročala oblastem precej sivih las, saj je bila »*dokaj homogena, intelektualno dosti močna, kulturno in strokovno uveljavljena*«. Oblastniki so menili, da so to osebe, ki »*so na svojih področjih med bolj ustvarjalnimi, imajo velik strokovni ugled in pogosto velik vpliv in možnosti na oblikovanje strokovnega in tudi javnega mnenja*«.

V študentskem gibanju je notranja uprava zaznala precej ultralevičarstva, čeprav tako odmevnih akcij kot na začetku sedemdesetih let ob koncu istega

desetletja ni bilo. Toda študenti so imeli na voljo vse bolj samostojne medije in imeli možnost oblikovati javno mnenje. V največjem študentskem naselju v Ljubljani je domoval Radio Študent, ki je poročal tudi o protestnih akcijah študentov, njegov kulturni program pa se je precej razlikoval od državnih radijskih programov, saj je spodbujal mladinsko subkulturno dejavnost, glasbo rokenrola in od konca sedemdesetih še pankovsko gibanje.

Zaostren odnos do režima je prišel do izraza tudi v vse pogostejših stavkah, ki so jih v socialističnih časih uradno imenovali prekinitve dela. Običajno so bile vzrok stavk prenizko ali prepozno izplačane plače brez pojasnila, zakaj se je to zgodilo, preiskava pa je pri tem občasno našla tudi sledi gospodarskega kriminala. Po analizi delovanja vseh teh skupin je vodstvo Zveze komunistov Slovenije januarja 1979 še optimistično končalo, *»da prisotnost teh sil, ki niso formirane kot programsko enotna opozicija, v tem trenutku in v sedanji družbenoekonomski in mednarodni situaciji ne ogroža stabilnosti socialističnega samoupravnega razvoja republike«*.

Politično zaostrovanje v državi

Omenjena analiza skupin in gibanj na Slovenskem, ki so bile kritične do oblasti in jih je Zveza komunistov v svojih notranjih mnenjih označevala kot opozicijo, je bila odsev stanja ob prelomu iz sedemdesetih v osemdeseta leta 20. stoletja, ko je Jugoslavija po smrti Josipa Broza — Tita, jugoslovanskega voditelja od komunističnega prevzema oblasti leta 1945, zakorakala v novo politično obdobje. Smrt nespornega državnega voditelja je v marsičem preobrnila tok političnih dogajanj v državi, čeprav so vodilni poskušali državljane prepričati, da se ne bo v državi nič spremenilo, pri tem pa so pogosto posegli po krilatici *tudi po Titu Tito*.

Ena pomembnejših sprememb je bila že ta, da so začeli v javnost prihajati dotlej skrbno prikrivani podatki o dejanskem političnem in gospodarskem položaju v državi. Rast inflacije, vse višji delež nezaposlenih, motena preskrba so dali ljudem vedeti, da je v državi vse prej kot idealno. Ko so se temu pridružile še informacije, da Jugoslavija ne more več odplačevati tujih posojil, so krizne razmere postale dejstvo, ki ga niso želeli priznati le še najbolj konservativni med komunisti. Ti so pri iskanju poti za odpravljanje »napak« posegali po že iztrošenem besednjaku in potezah vladajoče elite. Kako naj bi na primer s krepitvijo samoupravnih odnosov (kar je bil pogost univerzalni odgovor vodilnih komunistov za odpravljanje vseh težav v državi) odpravili plačilno nesposobnost države in odplačali tuja posojila, verjetno ni bilo jasno nikomur.

Poseganje po preizkušenih metodah iz arzenala države, ki težave odpravlja s pretirano uporabo represivnega aparata, je pokazala tudi najbolj očitna po-

litična zaostritev v Jugoslaviji. Sredi marca 1981 so, ne prvič in ne zadnjič, izbruhnili nemiri na Kosovu. Delež albanskega prebivalstva, ki je užival precejšnje manjšinske pravice, je z najvišjo nataliteto v Evropi do začetka osemdesetih let 20. stoletja narasel na več kot tri četrtine vsega prebivalstva v pokrajini, v jugoslovanskih primerjavah pa so se približno izenačili na četrtem mestu s Slovenci (za Srbi, Hrvati in Muslimani, prehiteli pa so že Make-donce). S sloganom Kosovo republika so Albanci zahtevali enak status, kot so ga uživale druge republike, in seveda beg izpod okrilja Srbije, saj so bili srbsko-albanski odnosi v 20. stoletju zgodba o nasilju in spopadih s prekinitvami. Nad albanske protestnike je državno vodstvo poslalo vojsko in zvezno policijo, podatki o žrtvah so se (kot vselej na Kosovu) zelo razhajali, od nekaj deset do nekaj sto ali celo več kot tisoč. Toda problem ni bil odpravljen, temveč le pometen pod preprogo, kjer je čakal na naslednji ugoden trenutek, da znova izbruhne.

Čeprav je šlo na Kosovu za skupek težav, gospodarskih, socialnih in političnih, so bila v ospredju vendarle narodna vprašanja, kar je tudi pri pripadnikih drugih narodov v Jugoslaviji spodbudilo razmišljanja o vnovični opredelitvi lastnih nacionalnih potreb in zahtev. Položaj Slovencev se je ob vprašanju nacionalne emancipacije v zgodovini običajno izkazoval z vlogo slovenskega jezika v javnosti. Takšnega položaja kot v drugi Jugoslaviji slovenščina pred tem resda ni imela v nobeni državni tvorbi, toda po mnenju številnih Slovencev je bila deklarativno zapisana jezikovna enakopravnost, če se ta ne izkazuje v praksi in nanjo pozabljajo celo slovenski politiki, pač premalo.

Slovenski politiki so, denimo, v zveznih organih pogosto namesto slovenščine uporabljali srbohrvaščino, čeprav je ustava predpisovala, da se »*eden od jezikov narodov Jugoslavije*« (ni bilo zapisano, kateri!) uporablja le pri poveljevanju in vojaškem pouku v JLA. Slovenci so se pogosto pritoževali tudi zato, ker maternega jezika niso mogli uporabljati na nekaterih jugoslovanskih predstavništvih v tujini. Tudi mednarodne pogodbe so jugoslovanske oblasti običajno napisale v srbohrvaščini, kot so tedaj uradno enotno poimenovali jezik, ki naj bi ga govorili v štirih od šestih jugoslovanskih republikah; izjema sta bili slovenščina v Sloveniji in makedonščina v Makedoniji.

Da bi skrbi za slovenščino namenili večjo pozornost, je bilo leta 1980 ustanovljeno Jezikovno razsodišče, ki ga je vodil slavist Matjaž Kmecl. Med Slovenci je uživalo precejšen ugled, med nekaterimi pripadniki drugih narodov pa je bilo na njegov račun slišati očitke o slovenskem čistunstvu. Javne kritike z zahtevo slovenskim predstavnikom, naj tudi v zveznih organih uporabljajo materinščino, pa še niso žele rezultatov. Prav nasprotno, med slovenskimi izobraženci je hudo negativno odjeknila izjava Franca Šetinca, predsednika SZDLS v letih 1982—1986, ki je sredi leta 1982 za nacionaliste označil tiste, ki zahtevajo, da bi morali slovensko govoriti celo v OZN. »Nacionalist« je

bila tedaj huda obtožba, to je bil človek, ki naj bi po mnenju politikov sejal nemir v sicer dokaj urejene nacionalne odnose v državi. Toda vse več znakov je kazalo, da so odnosi vendarle daleč od idealnih.

Kako nepripravljeno je bilo slovensko politično vodstvo na vnovično opredelitev vloge slovenstva in slovenskega narodnega vprašanja, se je izkazalo, ko je decembra 1983 France Klopčič, že upokojeni zgodovinar in star predvojni komunist, pozval vodstvo ZKS, naj izdela nov slovenski nacionalni program, nato pa se je njegovega oblikovanja lotil kar sam. Napisal ga je v prvi polovici leta 1984, program pa je izhajal iz socialističnega sistema in na povečani vlogi Slovenije: *»Pri tem ne gre vnaprej izključiti konfederacije s povečano avtonomnostjo republik. Ne gre izključiti drugih rešitev v duhu svobodne samoodločbe narodov.«*

Klopčič je vodstvu ZKS v konceptu programa predlagal, naj bi slovenskemu narodu vnovič vrnil del samostojnosti, ki se ji je odrekel ob oblikovanju federalnega modela države. Predvideval je torej še večjo stopnjo federalizacije oziroma vloge republik v državi, saj naj bi zmanjšali pomen zveznega državnega aparata in vnovič vzpostavili slovenske vojaške enote s poveljevanjem v slovenskem jeziku. Krizne gospodarske razmere so vodile Klopčiča v premišljevanje o večji vlogi tržnih zakonitosti in zamenjavi neučinkovitega fonda za nerazvite s pomočjo, ki bi temeljila na popolni donosnosti, prepovedati pa bi morali vzdrževanje nedonosnih podjetij na račun federacije. Ekonomska izmenjava in pomoč med republikami naj bi potekali v obliki normalnih ekonomskih posojil z odplačevanjem obresti in vračanjem glavnice.

Predlog, čeprav se je Klopčič skliceval na socialistična načela, v vodstvu ZKS ni našel na ugoden odziv. V njem je bilo preveč določb, ki bi jih bilo težko spraviti v soglasje s samoupravnim socializmom, poleg tega pa tedanje vodstvo ZKS na čelu z Andrejem Marincem, predsednikom centralnega komiteja ZKS v letih 1982-1986, ni hotelo izzivati Beograda. V forumih, v katerih so o Klopčičevem predlogu razpravljali, so bili do njega zelo zadržani, niso mu sicer odrekli aktualnosti, a so hkrati opozarjali na njegove številne pomanjkljivosti.

Andrej Marinc je Klopčiču naročil, naj predloga programa ne objavi, in ga opozoril, da je bilo v Jugoslaviji precej narejenega za enakopraven položaj narodov. Svetoval mu je še, naj se raje kot star komunist in zgodovinar loti raziskovalnega dela, na primer o položaju narodov v sodobnih socialističnih sistemih. Koncept je romal v arhive vodilnih slovenskih političnih struktur, ZKS pa se je odpovedala temu, da bi se jasno in javno opredelila do aktualnega položaja slovenskega naroda, in to v času, ko so iz drugih delov Jugoslavije že prihajale vse glasnejše zahteve po večji stopnji centralizacije države. Molk uradnih slovenskih političnih in državnih struktur je odpiral in celo spodbujal možnosti za polemiziranje o teh vprašanjih na drugih, po mnenju oblastnikov neuradnih mestih. Tudi iskanja odgovora na to vprašanje so se

lotili vse bolj kritični intelektualci, aktualni položaj slovenskega naroda pa je postajal ena pomembnejših točk vse odmevnejših javnih tribun.

1.2 Ofenziva intelektualcev

Pank in težave oblasti z nezaželeno glasbo

Zelo jasan znak, da vidijo družbo in njene probleme precej drugače od njih, so oblastnikom poslali mladi z novo zvrstjo glasbe, ki je v Slovenijo zajadrala iz zahodnega sveta. S pankom so imeli težave tudi na Zahodu, na evropskem Vzhodu pa so vse novosti z druge strani Evrope pričakali še s toliko večjo previdnostjo. Prvi koncert skupine Pankrti, ki sta jo vodila Gregor Tomc in Peter Lovšin, je bil oktobra 1977, za novost na slovenski glasbeni sceni pa je zanimanje pokazal zlasti del slovenske mladine.

Prvim koncertom Pankrtov in njihovi prvi mali plošči januarja 1979 je kmalu sledila vrsta novih skupin, ki pri državnih ustanovah in založbah plošč niso naleteli na odprta vrata. Novo subkulturno gibanje so zaznamovali glasni rezkajoči zvoki, pri katerih ni bilo nujno perfektno obvladanje instrumentalne tehnike, večinoma v temne barve oblečeni občudovalci, ki so na oblačilih nosili priponke z izzivalnimi slogani, simbol gibanja pa je bil v krogu narisana črka A, kar naj bi simboliziralo anarhijo. Tako kot v domovini panka je vrste njihovih občudovalcev tudi v Sloveniji polnila vse bolj nezavdljiva socialna stiska, brezperspektivnost mladih in prepričanost starih oblastnikov, da oni najbolj vedo, kaj mladi potrebujejo.

SLIKA 3: Peter Lovšin na koncertu Pankrtov leta 1987. Na prvih koncertih se še niso drenjali fotografi.

(Vir: Tone Stojko, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Mladi glasbeniki so na to odgovarjali s provokativnimi besedili, ki so starim oblastnikom jasno sporočala, da v njih ne zbujajo več zaupanja. »*Tovarši, jest vam ne zaupam,*« v enem od besedil je bilo to povedano brez zavijanja v celofan. Pankrtova *Lublana je bulana* je marsikoga hote ali nehoče asociirala na v svetovni literaturi bolj znane besede: *nekaj gnilega je v deželi Danski*. Čeprav so pankerji »zagovarjali« anarhijo in se sklicevali na apolitičnost, so bila njihova besedila razumljena izrazito politično; tako so bila dejansko tudi napisana in mišljena.

Namesto v svet starih in preteklost so bila zagledana v sedanost in svet mladih, tega pa ni bilo mogoče spraviti skupaj in odeti v bleščeče svetle in optimistične tone. Da jih odločujoči ne morejo razumeti, ker so si zelo daleč, so povedali na različne načine, na primer z refrenom »*od šestih do dveh delam v tovarni, od šestih do dveh ni t'ko kot v pisarni*«. Z nekaterimi besedili pa so dregnili prav v jedro ideologije oblastnikov, ko so trdili, da »*totalna revolucija za njega ni rešitev*«, in se tako ponorčevali iz revolucije, ene največjih svetinj vladajoče elite.

Cenzura, ki je bila prej osredotočena bolj na literarna in gledališka dela, se je morala preusmeriti tudi na glasbeno sceno. Besedilo Pankrtov »*pošljite nas na otok Gol'*« je moralo biti zaradi omembe zloglasnega Golega otoka spremenjeno. In ko so se Otroci socializma ponorčevali iz kongresa ZKS leta 1982, na katerem je sedemsto delegatov dobilo kongresno gradivo v novih usnjenih torbicah, in so zapeli, da »*sedemsto usnjenih torbic dobro ve, kaj narod hoče*«, revija Problemi tega in še nekaterih drugih besedil pank skupin ni smela objaviti.

Veliko novost je 4. februarja 1982 prinesel koncert v dvorani Tivoli v podporo poljskemu sindikatu Solidarnost po državnem udaru Wojciecha Jaruzelskega. Na njem so se namreč skupaj pojavili in se podpirali pankerji in funkcionarji ZSMS. Medtem ko je oblast v Sloveniji cenzurirala nekatera besedila pank ansamblov, ko je zvezno vodstvo ZSM še vedno sledilo nasvetom vodilnih komunistov in se opredeljevalo proti novemu mladinskemu subkulturnemu gibanju in so ponekod brigadirji na mladinskih delovnih akcijah, kjer naj bi gostovale pank skupine, preprečili nastope, je vodstvo ZSMS stalo skupaj s pankerji na protestnem koncertu zaradi prevrata v drugi komunistični državi.

Pankovski subkulturi je tedaj počasi že pojemala sapa, saj v ostri kritiki niso bili več osamljeni nasproti oblastem. Od prvega koncerta Pankrtov je minilo že nekaj let, vmes so v ospredje prišli številni novi kritični odmevi na razmere v državi, v glasbi pa je najhujši državni sovražnik postala skupina Laibach. Ustanovljena je bila 1. junija 1980, torej 27 dni po Titovi smrti, v Trbovljah. Njeni koncerti so s člani, oblečenimi v uniforme, z iskanjem vsebine v vzorcih umetnosti totalitarnih režimov, nemškim imenom, namigovanjem na prvine totalitarnih družb, agresivnim zvokom in z zaslepljujočimi, in občinstvo usmerjenimi močnimi žarometi vseskozi očitno nakazovali na totalitarizem.

SLIKA 4: Pankersko anarhistično ocenjevanje političnega položaja v državi v karikaturi Mladine

(Vir: Tomaž Lavrič: Diareja: 1988—2002. Ljubljana: Mladina 2002, str. 82)

Že septembra 1980 sta bila prvič prepovedana razstava in koncert Laibacha v delavskem domu v Trbovljah, pozneje se je to v Sloveniji še večkrat zgodilo. Glasbena skupina Laibach se je leta 1983 v Ljubljani združila z likovno skupino Irwin in Gledališčem sester Scipion Nasice v umetniški kolektiv Neue slowenische Kunst (NSK), ki je za ustvarjanje lastne manifestativne podobe leta 1984 ustanovil še skupino Novi kolektivizem. Tudi delovanje NSK je namigovalo na totalitarni sistem družbe in podrejenost posameznika družbi, saj je njihovo sodelovanje temeljilo na kolektivizmu.

Zaradi svoje neuklonljivosti in očitkov na svoj račun, da propagirajo germanizacijo in nacistično ideologijo, so imeli člani NSK v Sloveniji pogosto težave s predstavljanjem svojih del, a so bili toliko bolj uspešni v tujini. Laibach je pogosto gostoval zunaj meja Jugoslavije, njegove plošče pa je bilo mogoče kupiti v različnih delih sveta. Tudi Gledališče sester Scipion Nasice se je pogosto predstavilo na mednarodnih festivalih v tujini, razstave članov likovne skupine Irwin pa si je bilo mogoče ogledati po vsem svetu.

Pobuda za ustanovitev nove revije

Veliko polemik je spodbudila tudi pobuda, zapisana nekaj več kot mesec dni po Titovi smrti. V Ljubljani so 10. junija 1980 Niko Grafenauer, Tine Hribar, Andrej Inkret, Svetlana Makarovič, Boris A. Novak in Dimitrij Rupel napisali predlog za ustanovitev nove revije, pod predlog pa se je nato podpisalo 60 uglednih slovenskih kulturnih ustvarjalcev, pesnikov in pisateljev ter univerzitetnih profesorjev humanističnih in družboslovnih strok. Pobudniki so predlog poslali pristojnim državnim in političnim organom in medijem, po nekaj dneh pa jo je objavil osrednji slovenski dnevnik Delo, a brez navedbe podpisnikov. Pobudniki za ustanovitev nove revije so v utemeljitvi zapisali,

da v izhajajočih revijah ne najdejo prostora za javni dialog in odpiranje novih tem in da so bili kljub zavestnemu umiku v apolitičnost pogosto tarča cenzurnih ukrepov oblasti.

Pobuda za ustanovitev nove revije, ki bi bila v rokah intelektualcev, ti so se že izkazali kot ostri kritiki oblasti, pri vodilnih v Sloveniji ni naletela na navdušenje. Vrstili so se pogovori in javne polemike o (ne)potrebnosti nove revije. Sklicujoč se na veljavno zakonodajo so vodilni postavili reviji na pot številne ovire, a ji kljub temu niso preprečili začetka izhajanja, so ga pa krepko zavlekli. Poleg politikov so ustanovitvi konkurenčne nove revije nasprotovali tudi nekateri ugledni kulturniki starejše generacije, ki so za politiki ponavljali, da v Sloveniji izhaja dovolj revij in da bi med temi lahko vsak našel takšno, ki mu po programskem konceptu ustreza. V dvehletnih prerekanjih in pregovarjanjih o novi reviji se je doreklo tudi njeno ime — Nova revija. Državni organi so ji odmerili precej nižjo subvencijo kot njenim konkurentkam, enega najglasnejših zagovornikov revije Dimitrija Rupla pa pristojni organi, ker naj bi v pogovorih kazal nestrpnost in nedemokracičnost, niso potrdili za odgovornega urednika. To je postal Tine Hribar, prva številka Nove revije pa je izšla maja 1982.

V reviji so začeli objavljati prispevke, ki nikakor niso bili po volji bolj ortodoksnim komunističnim ideologom. V ospredje so prišle teme o cenzuri ali samocenzuri, kritike nekaterih kulturnopolitičnih usmeritev, dosti prispevkov se je dotikalo pasti jugoslovanstva in slovenskega narodnega vprašanja, med drugim sta bila okrcana verbalni delikt in smrtna kazen, objavljeni so bili različni pogledi na svobodo intelektualnega dela. Precej pozornosti je bilo posvečene Edvardu Kocbeku, njegovim dnevnikom in literaturi, v prevodih so objavili tudi literarna dela avtorjev, ki so bili v drugih delih Jugoslavije ali komunističnega sveta preganjani. Zelo pomembno vlogo so v Novi reviji dobili intervjuji z žrtvami političnih sodnih procesov, zaporniki v jugoslovanskih komunističnih koncentracijskih taboriščih in žrtvami političnih čistk. Bralci so lahko iz pripovedovanj Jožeta Jurančiča izvedeli več o usodi in trpljenju informbirojcev in taboriščnikov z Golega otoka, od obsojencev z Nagodetovega procesa je v javnost prek intervjuja po dolgem času prvič stopila Angela Vode, med sodelavce revije in z intervjujem o obsodbi na montiranem sodnem procesu se je v slovenski javni prostor po dveh desetletjih odsotnosti vrnil Jože Pučnik, po nekaj več kot desetletju premora pa je lahko svoje poglede na minule dogodke pojasnil tudi leta 1972 odstavljani predsednik slovenske vlade Stane Kavčič.

Uredništvo je poskušalo svojim bralcem prikazati raznoliko paleto pogledov in je objavilo tudi intervju z enim vodilnih v ideološki komisiji ZKS Francem Šalijem. V prilogah so objavljali tudi odmeve na objavljene prispevke in med temi tudi več odgovorov kritiziranih na očitke, ki so jih lahko na svoj račun prebrali v Novi reviji. Javno polemiziranje je vnovič postajalo nekaj običajnega, uredništvo pa je pri tem pazilo, da polemiziranje ne bi zdrsnilo na nedostojno raven.

Detabuiziranje tabujev

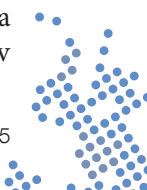
Nove teme in nova vprašanja o sedanjosti in bližnji preteklosti so umetniki začeli odpirati na številnih področjih, na glasbenem z že omenjenim pankovskim gibanjem, v literaturi z novimi književnimi deli, politično aktualna vprašanja je vnovič odpiral tudi slovenski film. Kritični val v umetnosti je bil najmočnejši v Srbiji in Sloveniji, na širše odmeve pa so zlasti naletele knjige o dotedanjih tabujih. To so bili predvsem krvavi dogodki po koncu vojne in teror komunistične oblasti ob prihodu na oblast ali že na oblasti s konstruiranimi političnimi sodnimi procesi in koncentracijskimi taborišči.

Srbski pisatelji so poleg tega odprli tudi temo, ki v drugih republikah ni bila zaznavna, tj. narodno vprašanje v Jugoslaviji. V nekaterih delih je bila že zaznavna teza, ki so jo nadgrajevali v naslednjih letih, da je srbski narod zmagoval v vojnah, se herojsko boril za skupno južnoslovansko državo, a bil nato v njej zaradi delitve po republikah razdeljen na več delov in dejansko porazenec in ujetnik Jugoslavije.

V Sloveniji so na velike odmeve in hitre ponatise naletele teme z Golega otoka in tako imenovani dachavski procesi, poleg tega so v izdajateljske programe založb zopet prišle nekatere knjige, ki so med oblastniki sodile med neželene. Med temi je bila na primer zbirka štirih novel Edvarda Kocbeka *Strah in pogum*, ki je bila leta 1952 povod za obračun s Kocbekom kot zadnjim krščanskim socialistom, ta je vztrajal pri stališčih te idejne skupine ob njenem vstopu v Osvobodilno fronto leta 1941. Kocbek je umrl novembra 1981, naslednje leto pa je v Beogradu izšla zbirka *Strah i hrabrost*, kar je bil prvi ponatis tega Kocbekovega dela po aferi leta 1952, v Ljubljani in slovenščini pa je bil prvi ponatis izdan leta 1984.

Še bolj atraktiven in večje pozornosti je bil deležen natis pesniške zbirke Franceta Balantiča *Muževna steblika*. Ker je Balantič v vojni izgubil življenje kot domobranski vojak, je bila njegova lirična poezija, čeprav brez idejnih primesi, pri komunističnih ideologih nepriljubljena. Prva izdaja zbirke v Sloveniji leta 1966 je doživela tragično usodo, saj je že po natisu dela, ko bi to moralo iti na knjižni trg med bralce, iz političnega vrha prišlo navodilo, da je treba zbirko uničiti. Z izjemo nekaj izvodov se je to tudi zgodilo. Leta 1982 se je pojavila nova pobuda za natis te zbirke, dve leti pozneje pa je v Sloveniji le prišla na plan, in to večinoma takšna, kakršna je bila leta 1966 uničena.

Kako so se hitro spreminjali pogoji za izdajanje poprej »prepovedanih« (uradnih prepovedi ni bilo, toda skrivna cenzura je obvladovala tudi tisto, kar je bilo načeloma dovoljeno) del, je ponazorila tudi izdaja romana Branka Hofmana *Noč do jutra*, v katerem je avtor opisal trpljenje taboriščnikov v zloglasnem jugoslovanskem komunističnem koncentracijskem taborišču na Golem otoku. Roman je bil natisnjen že leta 1975, toda tik pred vezavo pol v

platnice je bila izdaja brez formalne odločbe ustavljena. Več let so trajala prizadevanja vodstva Slovenske matice, da bi že začeti projekt dokončali, šele jeseni 1981 pa je roman, po šestih letih prizadevanj, le našel pot med bralce. Kar se v sorodnih primerih, ko ima knjiga težave z oblastjo, ker spregovori o tabujih, rado dogaja, se je zgodilo tudi s Hofmanovim romanom. Kmalu je bil razprodan in za slovenske razmere je dokaj hitro sledil ponatis dela.

O zaporniškem življenju je v treh romanih spregovoril tudi Marjan Rožanc, v leta 1981 izdanih *Hudodelcih* in *Metulju* ter leto pozneje izdanem *Levitanu*. Čeprav je bolj kot ideološko-političnim vprašanjem pozornost posvetil posameznikovemu boju za preživetje v nenormalnih življenjskih pogojih, je v zgodbe vpletel tudi avtobiografske prvine in poudarke, ki so poznavalce spominjali na resnične dogodke in osebe.

Med literarnimi deli je še največjo pozornost oblasti zbudil roman Igorja Torkarja *Umiranje na obroke*. V njem je Torkar opisal usodo po krivem obsojenega na montiranih sodnih procesih, znanih kot dachavski procesi. Na njih so v povojnih letih po izmišljenih obtožnicah, z izsiljevanjem in mučenjem obsodili veliko nekdanjih zapornikov iz nacističnega koncentracijskega taborišča Dachau, ker naj bi domnevno sprejeli sodelovanje z nemško politično policijo gestapo. Dachavski procesi so med vsemi slovenskimi povojnimi političnimi procesi še najbolj spominjali na stalinistične procese v Sovjetski zvezi. Torkarjeva zgodba je bila močno avtobiografsko obarvana, saj je bil tudi sam obsojenec na teh procesih, po katerih so usmrtili kar 11 oseb.

SLIKA 5: Gonilne sile Nove revije: Dimitrij Rupel, Niko Grafenauer, France Bučar ter Spomenka in Tine Hribar
(Vir: Nova revija, XIII, 1994, št. 141—142, priloga Ampak, str. 7)

Roman je Torkar dokončal leta 1983, naslednje leto pa je bil pripravljen za izdajo. Ta naj bi ob koncu imela tudi anketo, v kateri je Torkar nekatere ugledne slovenske intelektualce vprašal: »*Ali so naši lagerski procesi v letih 1948—1952 prepoznavne kopije stalinističnih procesov?*« Vsi, ki so odgovorili, so potrdili, da je po dotlej znanih podatkih mogoče trditi, da je šlo za politično montirane sodne procese in so bili obsojenci vsi po vrsti nedolžni, nekateri pa so povsem neposredno pritrdili, da so bili dachavski procesi slovenska različica stalinističnih procesov. Toda po ukazu oblasti je morala biti anketa izločena iz prve izdaje knjige, ki je kmalu postala ena največjih slovenskih knjižnih uspešnic. V kratkem je bila nekajkrat ponatisnjena, v tretjo izdajo je bila leta 1988 uvrščena tudi pet let poprej prepovedana anketa, že leta 1984 je bila prevedena za srbohrvaški govorni trg in natisnjena v Zagrebu, leta 1991 pa je izšla še v nemščini.

Svež pogled na bližnjo preteklost je bil opisan tudi v dveh tematskih zbornikih, posvečenih pomembnima slovenskima osebnostma, ki sta bili v vojnih letih na partizanski strani, a sta se v povojnih letih razšli s komunističnimi oblastniki in postali odločna kritika oblasti. Prvi je bil leta 1977 umrl literarni zgodovinar in profesor na Filozofski fakulteti Dušan Pirjevec. Že leto po njegovi smrti so zbrali prispevke za *Pirjevčev zbornik*, za katerega pa avtorji in urednik Tine Hribar niso mogli hitro najti založnika, tako da je z večletno zamudo izšel šele leta 1982. Ker je le malo pred tem umrl tudi Edvard Kocbek, so se isti ljudje, večinoma krog sodelavcev Nove revije, odločili, da izdajo še *Kocbekov zbornik*.

S tem so imeli izdajatelji še precej več težav. Za zbornik je Spomenka Hribar napisala prispevek *Krivda in greh* in z njim odprla še eno tabu temo, pobjo domobrancev po koncu vojne. Že vnaprej je pričakovala, da bo v družbi, »v kateri je 'verbalni delikt' večji greh kakor pa dejanje, ki ga opisuje,« prispevek naletel na ostre odzive, toda šlo je za dejanje, o katerem je bilo končno treba spregovoriti in ga obžalovati. Hribarjeva je dejanje opisala nedvoumno z eno besedo — zločin. Pred to oznako ne bi smeli bežati ali se sprenevedati, različni pogledi na dogajanje pa bi lahko samo pojasnjevali okoliščine iz različnih zornih kotov, nikakor pa ga ne bi s tem tudi opravičili, je nakazala Hribarjeva. Brez priznanja lastne krivde ni bilo poti v prihodnost, sprava med različno mislečimi Slovenci pa naj bi bila nujna za iskanje skupne prihodnosti.

Zaradi članka Spomenke Hribar, s katerim je odprla javno polemiko o značaju vojne na Slovenskem in zločinih zmagovite strani, Kocbekov zbornik ni mogel biti izdan, oblast pa tudi ni sprejela odprte polemike, saj je brez avtoričinega soglasja časopis Delo izdal nekatere poudarke iz prispevka, ki so bili pospremljeni z negativnimi oznakami. Stališče oblasti je bilo, da gre za zahteve po prevrednotenju osvobodilnega boja in za zahteve, o katerih ne bi smeli niti razpravljati. »*Eni se brez sramu zavzemajo za nekakšno nacionalno spravo s tistimi, ki so postali narodni izdajalci v usodnih trenutkih naše resnič-*

ne obsojenosti na narodovo smrt,« je bilo zapisano v poročilu o varnostnih razmerah v Sloveniji, ki so ga maja 1985 obravnavali na najvišjih političnih mestih. Spomenka Hribar je bila deležna številnih kritik, pred katerimi se ni mogla enakovredno braniti, Kocbekov zbornik pa je izid dočakal šele leta 1987 v Mariboru.

SLIKA 6: Prizor z ene izmed številnih demonstracij ob koncu osemdesetih let. Za kipom Edvarda Kardelja pred univerzo, ki se je tedaj imenovala Univerza Edvarda Kardelja, z balkona visi zahteva po odpravi 133. člena kazenskega zakonika.

(Vir: Slovenska kronika XX. stoletja: 2. knjiga: 1941—1995. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 413)

Polemiziranje z bližnjo preteklostjo in odpiranje tabujev je v osemdesetih letih 20. stoletja zaznamovalo tudi filmsko umetnost. Na ostre odzive nekaterih članov borčevske organizacije je naletel leta 1980 posneti film *Nasvidenje v naslednji vojni*, ki ga je po literarni predlogi Vitomila Zupana Menuet za kitaro (na petindvajset streliv) posnel Živojin Pavlović. Filmski junak partizan Berk še zdaleč ni bil mitska podoba junaka, kakršno so skušali ustvariti vodilni ideologi, temveč je bil človek z vsemi svojimi napakami in mladostniškimi zablodami, boj pa ni bil spopad belega in črnega in velika partizanska epopeja, temveč tudi nasprotovanje ideološki pravovernosti prepričanih

revolucionarjev. Zaradi aktualističnega polemiziranja z idealizirano podobo osvobodilnega boja in revolucije po premiernem predvajanju film kar nekaj časa ni spet prišel na spored slovenskih kinematografov.

V filmu *Razcepljena oseba* iz leta 1982 sta scenarist Drago Jančar in režiser Marjan Ciglič v slovenski filmski svet vpeljala slovensko politično emigracijo, saj je glavni junak sin nekdanjega domobranca in političnega emigranta v Argentini. Ob obisku v Sloveniji se spoprijatelji s sinom nekdanjega partizana, njuni pogovori in konflikti pa so občinstvu jasno povedali, da na dogajanje v Sloveniji pred desetletji obstajajo zelo različni pogledi.

Nekateri filmi so bili zasnovani bolj komično, npr. *Rdeči boogie ali kaj ti je deklica* režiserja Karpa Godine iz leta 1982. Orisal je prva povojna leta v kulturi pod diktaturo partijske cenzure in vsemogočnega agitpropa, prikazuje izganjanje džeza s slovenske glasbene scene in kulturi vsiljeno propagandno funkcijo. Komedija *Butnskala* režiserja Francija Slaka po scenariju Emila Filipčiča iz leta 1985 pa je bil groteskni prikaz nastajanja novega družbenega sistema, ki se spreminja v totalitarizem, dejansko pa odмира navznoter, saj vanj vse manj verjamejo tudi njegovi ustvarjalci. *Moj ata socialistični kulak* iz leta 1987 pa je bil farsa o zapletih s povojno kolektivizacijo in informbirojem, posneta po istoimenski gledališki komediji Toneta Partljiča.

Polemiziranje z dotlej tabuizirano bližnjo preteklostjo je bilo mogoče zaslediti še v številnih literarnih, gledaliških in filmskih delih, ki so se lahko sklicevala na umetniško svobodo in tragične dogodke izpred desetletij, te so prikazovali z izmišljenimi osebami in podobami. Znanstveni ustvarjalci, ki te svobode ne morejo »izrablјati« s sklicevanjem na licencio poetico, v kritičnem valu še niso mogli poseči v središče dogajanja. Arhivi iz obdobja komunističnega režima so bili še skrbno varovana skrivnost, o sistematičnem proučevanju zgodovinskega obdobja po vojni in širitvi tem medvojne do-gajanja na nova, še neraziskana področja pa so začeli v pristojnih ustanovah šele plaho razmišljati.

Peticije in zahteve po spoštovanju človekovih pravic

Oblast se je srečevala tudi z vse pogostejšimi javnimi kritikami na svoj račun, ki so bile izražene z odprtimi pismi. Prva tovrstna zahteva je bila že pobuda za novo revijo, ki je bila objavljena z napakami in brez navedbe podpisnikov pobude. Bolj odklonilno in z večjo mero zaskrbljenosti so začeli pristojni forumi in mediji premišljevat i o odprtih pismih, pobudah, peticijah in podobnih javno izraženih zahtevah, ko so v Beogradu intelektualci podpisali peticijo z zahtevo po spremembi kazenskega zakonika. Z njo so zahtevali odpravo verbalnega delikta, ki je bil zapisan v 133. členu tega zakonika. Ta je predvideval kaznovanje samo za pisano ali govorjeno besedo, s katero naj bi posameznik

širil protidržavno propagando in pozival k spremembi oblasti. Po njem so bili ljudje lahko obsojeni samo zaradi izrečenih besed ali celo na podlagi tega, kaj si nekdo »narobe« misli in s tem »povzroča« vznemirjenje javnosti.

Ohlapno opredeljeni predpisi so omogočali precej svojevoljne razlage notranje uprave in sodstva, onemogočali pa svobodo govora in tiska. Na Slovenskem peticija ni imela takšnega odmeva kot na primer v Srbiji, saj so ta člen kazenskega zakonika sodišča v Sloveniji uporabljala neprimerno manj kot sodišča v drugih republikah. V Jugoslaviji je bilo po tem členu zakona na začetku osemdesetih let približno dve tretjini obsojencev Albancev, sledili so, s precej manjšimi deleži, Hrvati in Srbi, Slovenci pa so »prispevali« skromen delež k številu kaznovanih zaradi verbalnega delikta. Boj za odpravo 133. člena kazenskega zakonika je v naslednjih letih postal eden poglobitvenih ciljev vse bolj aktivne civilne družbe.

Zelo odmevno je bilo odprto pismo, ki so ga pobudniki Neda Pagon Brglez, Matevž Krivic, Rastko Močnik in Braco Rotar naslovili na predsedstvo Slovenije in predsedstvu vodilnih družbenopolitičnih organizacij, ZKS in SZDLS, 9. julija 1982 pa ga je objavil štirinajstdnevnik Naši razgledi. Težava je bila za oblast še večja, ker se je pod pismo podpisalo kar 671 uglednih slovenskih umetnikov, publicistov in znanstvenikov iz večine najpomembnejših slovenskih umetniških, znanstvenih in izobraževalnih ustanov. V pismu so podpisniki izrazili nestrinjanje s potekajočo šolsko reformo, v kateri so gimnazijo kot okostje srednješolskega sistema, ki daje najširšo izobrazbo, odpravili in nadomestili z raznimi srednjimi šolami. Da bi formalno vsi, ki končajo srednjo šolo, dobili enakovredno izobrazbo, naj bi znižali raven prej zahtevnejših šol, manjšo pozornost pa je šolska oblast posvetila dvigu kakovosti izobraževanja na manj zahtevnih šolah. Šolsko mrežo je pristojna republiška oblast regionalno razdelila po merilih, ki je še posebej mladini zunaj večjih središč omejila možnosti šolanja, tako da so podpisniki pisma menili, da se bo zmanjšal vpis na tiste šole, ki bodo morebitnim kandidatom preveč oddaljene. Celotna reforma usmerjenega izobraževanja v osemdesetih letih je po mnenju podpisnikov pisma (njihova stališča je nekaj let pozneje potrdila tudi zgodovinska izkušnja) škodovala zahtevnosti šolanja na srednješolski stopnji izobraževanja in pustila za seboj porazne rezultate.

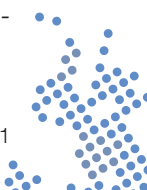
Med zahtevami po spoštovanju človekovih pravic in po političnih spremembah je v Sloveniji zelo odmevala peticija proti smrtni kazni. Tudi ta je bila, tako kot 133. člen kazenskega zakonika, v Sloveniji manjša težava kot v nekaterih drugih republikah Jugoslavije, kjer so sodišča še izrekala in izvrševala to najstrožjo možno sankcijo. V Sloveniji je bila zadnja smrtna kazen izvršena oktobra 1959, pozneje pa še nekajkrat izrečena, a nikoli več izvršena. Še sredi sedemdesetih let je v anketi večina Slovencev menila, da mora smrtna kazen za vsak primer ostati v kazenskem zakoniku za najhujša kriminalna

dejanja. Novembra 1983 so peticijo proti smrtni kazni sestavili Jure Detela, Alenka Puhar, Božidar Slapšak, Marko Uršič in Jaša Zlobec, v naslednjih mesecih pa jo je podpisalo približno 1500 ljudi. Pobudniki peticije so izhajali iz prepričanja, »da je človeško življenje nedotakljivo«, smrtna kazen pa se po njihovem pojmovanju »ohranja kot nadaljevanje maščevalnega načela 'zob za zob'«. Ob tem so se vprašali še: »In kdo, navsezadnje, lahko izključi možnost sodne zmote?«

Približno sočasno je bilo objavljeno še novinarsko odprto pismo, ki ga je več kot 30 novinarjev naslovilo na upravni odbor Društva novinarjev Slovenije. To namreč ni stopilo v bran odstavljenim ali kaznovanim urednikom in novinarjem nekaterih revij, ki so preveč kritično pisale o napakah vladajočih. Zato so vodstvo stanovskega društva, ki so ga še vodili oblastem naklonjeni novinarji, pozvali, naj premisli o temeljnem poslanstvu novinarstva: »Kako se upreti tendenci temeljnega razvrednotenja novinarskega poklica, ko naj bi novinar namesto iskalca resnice in zagovornika temeljnih usmeritev našega samoupravnega socialističnega razvoja postal slep in nekritičen zagovornik vseh odločitev, ki izvirajo iz dnevne distribucije moči?«

Sredi osemdesetih let so zbirali podpise še pod številnimi drugimi peticijami ali zahtevami, velikokrat v podporo političnim zapornikom iz drugih jugoslovanskih republik. Oblastniki niso mogli več tako kot prej prezreti zahtev po spremembah v državni ureditvi. Na začetku osemdesetih let so imeli podpisniki peticij še težave z objavo peticij, politiki so ob tem preprosto odmahnili z roko, mediji pa so podpisnike omalovaževali, češ da zahtevajo nekaj »protidržavnega« in da to počnejo z nesprejemljivo metodo pritiska, namesto da bi pobudo uradno vložili pri pristojnih organih (pri tem so seveda zavestno spregledali, da je bil samoupravni kardeljanski model zagotovilo, da ne bi bila sprejeta nobena pobuda, ki je ne bi odobrila vladajoča stranka). Le nekaj let pozneje so pobudniki peticij pri nekaterih revijah že dobili možnost objave odprtih pisem, revije so objavile tudi sezname podpisnikov ali celo pozivale ljudi, naj se podpišejo pod zahtevo. Možnost objavljanja različnih stališč in zahtev je k večji aktivnosti spodbudila tudi nova družbena gibanja, ki so ob prelomu v osemdeseta nastajala v svetu in Slovenije seveda niso zaobšla.

Pomembno zmago pri pravici do objave drugečnega, oblastem neljubega stališča je izbojeval pravnik Matevž Krivic. S sklicevanjem na pravico občanov do obveščenosti in objave sporočil, pomembnih za javnost, je od osrednjega slovenskega dnevnika Delo zahteval, da objavi tudi prispevke, ki njegovemu uredništvu niso bila všeč in jih ti niso hoteli objaviti. Članke, ki jih uredništvo ni odobrilo za objavo, je posredoval pristojnim političnim organom in pomembnim slovenskim politikom, pravico do objave lastnih stališč in stališč politično neželenih novinarjev pa je kot izurjen pravnik iskal tudi v sodni veji oblasti.

Vrhovno sodišče Slovenije je novembra 1984 pritrdilo njegovim stališčem in odločilo, da mora Delo objaviti njegov prispevek *Konkretna kritika trojnega funkcionarja*, v katerem je Krivic kritiziral predsednika skupščine časopisnega podjetja Delo Jaka Koprivca. Ta je pri svojem delu užival podporo slovenskega političnega vrha in svojo uredniško vlogo pojmoval tako, kot so si jo zamislili vodilni komunistični ideologi. Po njihovem mnenju naj bi imel tisk propagandno vlogo oblasti in izkoriščal formalno nezapisano cenzorsko vlogo za preprečitev objav stališč in novic, ki bi lahko škodovali stranki na oblasti. Z jasno izraženim pravno veljavnim sklepom pa je slovensko Vrhovno sodišče v tem primeru onemogočilo, da bi uredništvo oziroma urednik izrabila pravico do cenzorske vloge, in je pritrdilo zahtevi po objavi povsem konkretne kritike ene izmed pomembnih oseb. Sklep sodišča je bil sprejet v času, ko se je uveljavljalo pisanje odprtih pisem in so se krepile zahteve po odpravi verbalnega delikta. Spodbudil je tiste, ki so zahtevali, da morajo biti mediji odprti za zelo raznolika stališča.

Nova civilna družbena gibanja

Na pojav novih družbenih gibanj so vplivale številne spremembe v razvitem svetu ob prehajanju iz industrijske v postindustrijsko družbo, od lažje dostopnosti do šolanja in s tem posledično višje povprečne izobrazbe in večje ozaveščenosti ljudi do pojava novih sredstev komuniciranja, ki so olajšala izmenjavo mnenj med ljudmi. Nova družbena gibanja so se običajno rojevala ob ožji skupni točki, a so kmalu prerasla prvotno izhodišče in se oblikovala v prepoznavno gibanje s povsem določenimi kulturnimi značilnostmi in vzorci obnašanja. Nekatera so se začela že v šestdesetih letih 20. stoletja, na primer hipijevstvo, rokovska kultura in feministično gibanje, nekatera so nastala ob srečanju s krizami v sedemdesetih letih, na primer ekološko, protijedrsko in mirovniško gibanje, ter seveda že omenjena pankovska subkultura. Večina je ostala na ravni gibanj, nekatera pa so se v posameznih državah prelevila tudi v politične stranke; najbolj značilen je primer, ko je iz ekološkega gibanja izšla stranka zelenih.

Razlika med dejavnostjo teh gibanj v zahodnih demokracijah in vzhodno od železne zavese je bila v tem, da jih je na Vzhodu vselej spremljal očiitek protidržavnosti, rušenja državnega sistema in nasprotovanja stranki na oblasti. Zato so nekateri aktivisti in nekatera gibanja bolj načrtno iskali zaslombo v zakonitih ustanovah, kar od že omenjenih slovenskih družbenih gibanj z začetkov osemdesetih let na primer ne velja za pankovsko subkulturo. To je bilo bolj razvidno pri zahtevi novinarjev, ki so pričakovali in zahtevali, da jih pri obrambi novinarske svobode ščiti tudi stanovsko Društvo novinarjev Slovenije, ki je bilo kot druga stanovska društva vključeno v SZDLS.

SLIKA 7: Shod zagovornikov mirovniškega gibanja aprila 1986 v Ljubljani z jasno izraženimi zahtevami

(Vir: Blaž Vurnik: *Med Marxom in pankom: vloga Zveze socialistične mladine Slovenije pri demokratizaciji Slovenije (1980—1990)*. Ljubljana: Modrijan, 2005, str. 5/Fotodokumentacija Dela)

V očeh vladajoče oligarhije so bila nova družbena gibanja morebitna nevarnost, saj so pritegovala k sodelovanju vse širši krog ljudi, z odpiranjem aktualnih sodobnih tem, za katere v uradnih forumih ni bilo posluha, pa so pritegovale še toliko večjo pozornost vseh, ki so si zastavljali vprašanja, na katera niso našli odgovora. Ker so bila gibanja večinoma vključena v delovanje ZSMS, so bila zakonita in s tem so imela širše možnosti objavljanja lastnih stališč in organiziranja manifestacij. Leta 1983 sta tako v okviru ZSMS nastali delovni skupini za mirovna in za ekološka gibanja, ob koncu leta 1984 pa je pri Študentskem kulturno-umetniškem centru (ŠKUC) začela delovati ženska sekcija Lilith, ki je odprla feministična vprašanja.

Na največjo pozornost oblasti je naletela dejavnost mirovniškega gibanja, saj je to dregnilo v nekatera načela političnega sistema. Tako kot v tujini je bilo gibanje usmerjeno proti oboroževanju, militarizaciji in vojaškemu reševanju sporov, v Sloveniji pa se je bolj angažiralo tudi z zahtevami po spreminjanju nekaterih notranjepolitičnih zadev. Pri organiziranju mirovniškega gibanja je bil zelo agilen Marko Hren, pri oblikovanju in zagovarjanju stališč so bili udarni Tomaž Mastnak, Gregor Tomc, Darko Štrajn, kot pri nekaterih drugih dejavnostih ZSMS pa se je pri propagandni in informativni dejavnosti izkazala Ingrid Bakše.

Mirovniško gibanje v Sloveniji je posvojilo zahteve po odpravi 133. člena kazenskega zakonika in smrtne kazni, sredi osemdesetih let je pripravilo več predavanj s protivojno in protinasilniško tematiko, sestavili so več protestnih pisem in na mirovnih stojnicah zanje zbirali podpise; na izdelovalce igrač

so na primer naslovili z velikim številom podpisov naslovljeno pismo, v katerem so protestirali proti izdelovanju in prodajanju bojnih igrač in vojnih igrlic. Protestirali so proti vojaškim paradam v državi in aprila 1985 začeli glasno zagovarjati pravico do ugovora vesti, tj. pravico posameznika, da zaradi osebnih vzrokov ne služi vojske z orožjem v roki, temveč da bi lahko naborniki izbirali med alternativnimi oblikami služenja obveznega vojaškega roka. K temu so jih spodbudili dotlej skrbno varovani podatki o obsojanju ljudi, ki zaradi verskih ali drugih vzrokov niso hoteli sprejeti orožja in so bili zato tudi večkrat obsojeni na daljše zaporne kazni. Med temi je bilo največ članov verskih gibanj, ki zavračajo orožje in nasilje, zlasti Jehovovih prič in adventistov. Mirovno gibanje se je angažiralo tudi ob posameznih katastrofah, ki so bile posledica oboroževanja in jedrske tehnologije, in je tako maja 1986 v Ljubljani pripravilo protestni shod zaradi največje jedrske katastrofe v zgodovini, ki se je zgodila v ukrajinskem Černobilu.

1.3 Odzivi oblasti na kritiko iz intelektualnih krogov

Odnos ZKS in SZDLS do novih tokov v Sloveniji

Kritični odmevi v javnosti in poslabšanje varnostnih razmer v državi ob hitrem drsenju v globoko gospodarsko krizo oblasti niso presenetile, a posebej se na težave tudi niso pripravili. Ob prvih stikih s kritičnim valom v kulturi je vodilna politična struktura še nadaljevala politiko marginalizacije težav. Z obvladovanjem medijev je v zgodnjih osemdesetih letih še uspevala pozornost odtegovati od pobud intelektualcev.

Mitja Ribičič je kot predsednik SZDLS maja 1981 menil, da *»to, da zahtevajo določeni intelektualci neke spremembe v tej naši notranji zakonodaji na področju tako imenovanih knjig, pesmic ipd., to res ne ogroža našega socializma.«* Dodal je, da ne nameravajo prisluhniti tovrstnim zahtevam in da bodo nadaljevali pa začrtanih smernicah. *»Če bo pa kdo prišel s fašistično propagando, imamo pa zakon, ki je jasen,«* je zelo neposredno opozoril Ribičič, da je člen o verbalnem deliktu še vedno v veljavi. Z dodatkom, da *»ga ni treba vezati na te stvari«*, pa je menil, da ni treba vsake nezaželene knjige ali eseja obravnavati kot napad na državo, ampak je treba proti neželenim tezam odgovoriti z udarnim javnim odgovorom v razpravi.

Ta politika je začela pokati po številnih šivih, ko so mediji postajali predznejši in so intelektualci s svojimi zahtevami in peticijami vse uspešneje prodirali na javno sceno. Odprta pisma in peticije so vodilni politiki označevali kot neprimerne metode pritiska na oblast, saj naj pobudniki ne bi izkoristili možnosti razpravljanja prek družbenopolitičnih organizacij in oblastnih organov, ki naj bi jih v samoupravnem socialističnem sistemu imeli vsi drža-

vljani. Šlo je seveda za odvrčanje pozornosti od pobud, s katerimi se niso strinjali. Pri tem so politiki zavestno spregledali, da v sistemu, ki so ga sami ustvarili, ni bilo možnosti, da bi bila sprejeta kakšna drugačna odločitev od tiste, ki jo je predlagala ali nanjo vsaj pristala Zveza komunistov. Poleg tega so vodilni najraje spregledali tudi, da so bile pobude vložene v skladu z veljavno zakonodajo, in so jih kljub temu ocenjevali za nedopustne metode pritiska.

O odprtem pismu s kritiko šolske reforme je na primer Boris Majer sodil, da *»se različna nerešena vprašanja poskušajo reševati mimo obstoječega političnega sistema in mimo družbenopolitičnih organizacij, z metodami pritiska, namesto z argumentiranim bojem mnenj tam, kjer se o teh vprašanjih v našem političnem sistemu edino lahko demokratično razpravlja in tudi demokratično odloča«*. Stališče uglednih intelektualcev je torej označil za metodo pritiska, pri tem prezrl, da tam, kjer se *»edino lahko«* razpravlja, stališč drugače mislečih sploh niso obravnavali. Ob vsem skupaj je mimogrede *»pozabil omeniti«* še, da so se pobudniki pisma sklicevali na tisti člen Ustave SR Slovenije, *»ki daje občanom pravico dajati vloge in pobude državnim in družbenim organom in organizacijam«*.

SLIKA 8: Karikatura iz Mladine o formalno neobstoječi cenzuri
(Vir: Tomaž Lavrič: Diareja: 1988—2002. Ljubljana: Mladina 2002, str. 30)

Nova gibanja so z jasnimi zahtevami in aktualnimi toni postajala vse bolj enakopraven sogovornik oblastnima družbenopolitičnima organizacijama ZKS in SZDLS, z njimi so se spuščali v dialog in sredi osemdesetih let 20. stoletja v Sloveniji ni bilo več nenavadno, da so na isti javni tribuni sedeli predstavniki oblasti in *»kulturniške opozicije«*; česa podobnega preostali komunistični Vzhod ni poznal. Vodilni v ZKS in SZDLS so bili do sredine osemdesetih let precej pasivni pri iskanju izhodov iz zagat in so, dokaj zna-

čilno za oblastnike, ki se čutijo nezamenljive, odgovarjali z nejasnimi idejnimi izhodišči, polnimi fraz in prepričanja, da gre le za trenutne manjše težave. Vodstvo ZKJ je jeseni 1982, ko se je država že zelo pogreznila v gospodarsko krizo in so postajale kritike intelektualcev vse ostrejšje in odmevnejše, sklenilo proučiti delovanje političnega sistema. Imenovalo je komisijo za proučitev političnega sistema, ki je imela pet delovnih skupin, s skupaj kar 217 člani komisije. Po večletnem delu in številnih sejah je bila novembra 1985 sprejeta *Kritična analiza političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, ki so jo vodilni v državi šteli kot napotek, v katero smer naj gresta država in državna ureditev v prihodnje.

Toda v političnih krogih zelo hvaljena in pogosto omenjana Kritična analiza ni bila kaj dosti več kot še eden od dolgih elaboratov, poln političnih fraz in priseganja na to, da ima Jugoslavija zelo dober politični sistem, ki ga je treba le tu in tam malce popraviti. Iz te analize ni bilo mogoče razbrati, da so bile posamezne postavke političnega sistema deležne hudih javnih kritik in kdo so bili njihovi avtorji. Sestavljavci elaborata so sicer priznali, da se država srečuje s številnimi težavami, deformacijami, nepravilnostmi itd., a vodilni politiki niso pristali na tezo, da je država v krizi. Ta beseda — kriza — je bila izgnana iz političnega besednjaka vodilnih v državi. Rešitev za izhod iz težav sta ZK in SZDL videli zgolj v krepitvi in doslednejšem izvajanju sistema socialističnega samoupravljanja: »*Temu cilju, to je nadaljnjemu razvoju in nenehnemu izpopolnjevanju delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja kakor tudi odločnemu odpravljanju njegovih slabosti in pomanjkljivosti, je namenjena omenjena kritična analiza.*«

Izhajajoč iz priseganja na družbeni sistem in vzorec so vladajoči politiki ocene intelektualcev o kriznih razmerah ocenjevali kot preveč napihnjene in nepotrebno vznemirjanje javnosti. Med »problematičnimi« mediji v Sloveniji so največkrat omenjali Novo revijo, Mladino, Tribuno in Radio Študent, z zaskrbljenostjo pa so spremljali, da se z vse več akcijami strinja in se v njih angažira tudi del članov ZKS. Peticije in odprta pisma je Svet za varstvo ustavne ureditve SR Slovenije v poročilu za leto 1983 ocenil kot »*dejavnost, ki ima značaj prekrškov ali kaznivega dejanja*«, ob tem pa dodal, da morajo zagotoviti, »*da se vsa odprta vprašanja razpravljajo izključno v okviru SZDL*«.

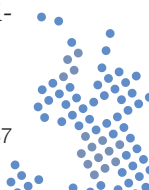
Kritike v medijih so torej oblastniki poskušali še vedno po preizkušanih vzorcih označiti kot »sovražno delovanje«, ki ga je treba preprečiti. Poseganje po raznovrstnih cenzurnih ukrepih je postajalo vnovič vse bolj aktualno, pozornosti cenzure pa so bile deležne zlasti Mladina ter študentski reviji Tribuna in Katedra. Ker se je tovrstno reševanje težav zaradi vse ostrejših in vztrajnejših tonov kritikov pokazalo za čedalje bolj neuspešno, so začeli vodilni politiki vedno glasneje poudarjati bolj angažiran idejni boj in zagovarjanje lastnih resnic.

Toda te so ostale nedorečene in v nasprotju s kritikami iz krogov intelektualcev niso prinašale novosti, temveč so le z drugimi besedami utemeljevale že večkrat izrečene misli in se najraje sklicevale na misel Edvarda Kardelja. Značilen primer vztrajanja pri že preseženih resnicah je bila razprava o dachavskih procesih, tedaj vroči temi razpravljanj, ki jih je sprožila knjiga Igorja Torkarja *Umiranje na obroke*. Ob razpravi o tej temi sta vodstvi ZKS in SZDLS iz predalov potegnili sedem let staro izjavo o dachavskih procesih, ki so jo sprejeli leta 1977, da bi »pojasnili« svoje videnje ter ustavili tedanje polemike v javnosti in zahteve po krivem obsojenih po reviziji procesa, rehabilitaciji in povračilu škode. Izjavo so leta 1977 spravili v arhiv in je niso javno objavili. Julija 1984 sta vodstvi ZKS in SZDLS sklenili, da objavita sedem let staro skupno izjavo, pri tem pa so ju vprašali, ali je ne bi bilo treba kaj spremeniti ali dopolniti, saj so nove knjige in članki v revijah odprli kopico novih vprašanj, pogledov in pričevanj. Predsednik SZDLS Franc Šetinc je na to samozavestno odgovoril: »V tem ni nekih novih momentov, ki bi jih morali vnesti v sporočilo.«

Novost pa je bila, kar je Šetinc dodal takoj za tem, da »dajeta zdaj po novem predlogu obe predsedstvi (ZKS in SZDLS, op. p.) znanosti, posebej seveda zgodovinarjem, široka pooblastila, vso pravico, da raziskuje, kar pomeni, da morajo biti dostopni potem vsi tisti arhivi, dokumentacije itd.« To je pomenilo tudi začetek postopnega odpiranja dotlej varno zaprtih in skritih arhivov iz obdobja komunistične vladavine na Slovenskem. Ni naključno, da je bila nekaj let pozneje izdana knjiga *Dachauski procesi (raziskovalno poročilo z dokumenti)* prva monografska publikacija, v kateri so bili objavljeni številni dokumenti iz povojnih arhivov o terorju komunistične oblasti po prihodu na oblast.

Osamosvajanje ZSMS od pogledov mentorjev

Povsem drugačno stališče do spreminjanja družbene podobe Slovenije od vodilnih dveh političnih organizacij je zavzela ZSMS. To je bila predvsem posledica generacijskega razkola in drugačnih pogojev, v katerih so odrasčali mladinski funkcionarji in njihovi mentorji iz ZKS in SZDLS. Ti so svoj svetovnonazorski pogled na svet oblikovali predvsem še pred vojno, v političnih in gospodarskih razmerah, ki so vodile v katastrofalno svetovno vojno. Po njihovem mnenju je bil tedaj Zahodni svet nekaj, od koder je prišla velika gospodarska kriza, ki je v bedo potisnila velik del prebivalstva. V političnem pogledu pa sta se v tem delu Evrope krepila fašizem in nacizem, ki sta slovenski narod obsodila na smrt in si leta 1941 tudi razdelila Slovenijo oziroma Jugoslavijo. Vzhod je v idealizirani predvojni podobi vodilnim komunistom pomenil svet, od koder prihaja zarja novih pogledov, upanje, da je mogoče ustvariti svet brez gospodarskih krivic s socialno enakostjo in boljšimi pogoji življenja za spodnje sloje prebivalstva.

V nasprotju s tem so mladinski funkcionarji, rojeni večinoma v petdesetih letih 20. stoletja, odraščali in svojo svetovnonazorsko podobo oblikovali v času gospodarskega vzpona in se v osemdesetih letih prvič srečali z izrazitim padcem življenjskega standarda. Zanje je bil Vzhod nepredušno zaprt svet vzhodno od železne zaves, v katerem se je rodil stalinizem v vseh svojih odtenkih s politično nesvobodo, terorjem oblasti, cenzuro in gospodarsko neuspešnostjo. Nasprotno od starejših političnih funkcionarjev je bil za mlajše svet upanja na zahodu, tam so bili vidni rezultati hitrega ekonomskega razvoja in politične demokracije, od tam so prihajale ideje novih civilnodruženih gibanj, nad katerimi so se navduševali tudi mladi v Sloveniji.

Vodstvo ZSMS je v osemdesetih letih 20. stoletja posvojilo marsikatero idejo, nastalo v vrenju pobud civilne družbe, in ji s tem omogočilo nepričakovan razmah za delovanje v nedemokratskem enostrankarskem sistemu. Prelomna točka pri politiki sprejemanja pobud novih gibanj pod okrilje ZSMS je bilo opredeljevanje njegovega vodstva do pankovske scene oziroma do tako imenovane nacipank afere. Začela se je septembra 1981, ko je policija priprla več pankerjev, ker naj bi domnevno ustanavljali novo nacionalsocialistično (nacistično) stranko in ogrožali državno ureditev. Zelo neverjetne konstrukcije policijskih preiskovalcev so spodbudile precejšnje odmeve v javnosti, nekateri mladinski funkcionarji pa so sprva nasledili policijskim poročilom.

Policijsko represijo je po navadi spremljala še medijska gonja v časopisih in člankar v Nedeljskem dnevniku se je brez zadržkov do policijskih navedb vprašal, *»od kod so prišli mladeniči, ki po zidovih rišejo kljukaste križe, sestavljajo programe nove nacionalsocialistične stranke in se pozdravljajo z dvignjeno desnico?«* Nato je pristavil še retorično vprašanje, izhajajoče iz idealizirane podobe trenutne stvarnosti: *»Kdo je pokvaril fante in dekleta, ki petnajst, šestnajst, osemnajst let živijo med nami, ki jim dajemo vse, kar potrebujejo (in še več), ki se šolajo v naših šolah? V domovini, v kateri je lepo biti mlad, kot pojejo šolarji.«*

Ob policijski in medijski gonji proti ljubiteljem panka se je vodstvo ZSMS zamislilo in se vprašalo, ali naj kot vselej poslušajo mentorje iz vrst vodstva ZKS in se s tem posledično odrečejo opredeljevanju do dejavnosti, ki je med mladimi naletela na velik odziv, ali pa naj spremenijo taktiko, prisluhnejo željam in stališčem mladih (izraženih tudi v provokativnih pesmih pankovskih zasedb) in v nasprotju s preteklimi izkušnjami zavzamejo lastno stališče, ki bi se razlikovalo od stališč drugih družbenopolitičnih organizacij. Izbira druge možnosti in s tem prvi resnejši odstop od uveljavljene politike poslušnosti je nakazala novo pot ZSMS in začetek njenega osamosvajanja.

Iz mladinskih medijev in sestankov so nato prišla mnenja, da gre v aferi nacipank pravzaprav za nov val lova na čarovnice in da so ocene policije proti-

slovne. Na okroglo mizo ob novem valu represije decembra 1981 so povabili tudi slovenskega notranjega ministra in predsednico vrhovnega sodišča, ki sta se debate udeležila in pred jeznim občinstvom odgovarjala o pogledih nove oblasti na pankovsko sceno in afero nacipank. Sta se še v kateri državi sveta (še posebej v državah brez parlamentarne demokracije) dva tako visoka predstavnika represivnih državnih organov pred mladino zagovarjala in pojasnjevala, zakaj preganjajo ljubitelje panka?

Odziv na represijo je bil vsekakor zelo nespodbuden za oblast, sodna veja oblasti pa je v naslednjih mesecih zaradi pomanjkanja dokazov odstopila od obtožb in pregona priprtih. Ko je sodišče enemu izmed priprtih februarja 1983 prisodilo celo odškodnino zaradi neupravičenega pripora (ki je bila v primerjavi s podobnimi sodnimi zmotami v demokratičnem svetu resda dokaj nizka), je bil to svojevrsten znak, da z represijo ne bo mogoče zatreti želja in stališč mlade generacije, ki z idealiziranimi pogledi vladajočih starejših več na najde skupne točke.

Že s pogledi na pankovsko subkulturo so nekateri mladinski funkcionarji nakazali, da ZSMS ne misli več slepo slediti političnim izhodiščem vodilne idejne sile, Zveze komunistov. Po 11. kongresu ZSMS oktobra 1982 v Novem mestu je postalo sprejemanje pobud in zahtev civilne družbe že kar načelna politika mladinske organizacije. Ko je ZSMS podprla zahteve po odpravi verbalnega delikta in smrtne kazni, se je s tem med družbenopolitičnimi organizacijami postavila v vlogo osamljenega jezdeca. Še nekaj let je pri tem ni podprla nobena druga slovenska politična organizacija, niti ni ZSMS s svojimi stališči prodrla na zvezni ravni, saj je ZSMJ še vedno sledila stališčem ZKJ.

SLIKA 9: Prodaja revije Mladina pred Konzorcijem v Ljubljani
(Vir: Tone Stojko, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

ZSMS je podprla tudi iskanje drugačnega, bolj uravnoveženega odnosa do bližnje preteklosti, ki je bila dotlej v uradnih krogih po njenem mnenju prikazana »v impotentni obliki spopada med dobrim in zlim, belim in črnim«. Medtem ko je komunistična oblast še vztrajala pri kultu fizičnega dela in vodilne vloge delavskega razreda (ki ga je pojmovala v tradicionalni oziroma zastareli obliki fizičnih delavcev v tovarnah in na zemlji), je ZSMS pozivala za podporo računalniški tehnologiji, ki naj bi prevladala v prihodnosti. Pod okriljem ZSMS so boljše pogoje delovanja dobile številne skupine civilnega gibanja, kulturne, mirovniške, ekološke, feministične, homoseksualcev itd., ki sicer, vsaj nekatere, niso bile preveč številne. Toda s podporo ZSMS ali objavljanjem stališč teh skupin v mladinskih medijih se je njihov glas širil precej bolj uspešno, kot bi se brez podpore ene od uradnih družbenopolitičnih organizacij.

Prvi neposredni spor med vodstvom ZSMS in vodstvi vodilnih slovenskih družbenopolitičnih organizacij se je zgodil ob sprejemanju dopolnitev zakona o vojaški obveznosti decembra 1983 v zvezni skupščini. Edina, ki je izkoristila zakonsko pravico do odpiranja problema v javnosti in je svoje stališče oblikovala po javni razpravi, je bila ZSMS oziroma njena za vojaško problematiko pristojna komisija, ki jo je vodil Janez Janša. Toda v postopku je sploh niso upoštevali, kot da je ne bi bilo in kot da je ne bi zagovarjala ena izmed uradnih družbenopolitičnih organizacij. Zato je vodstvo ZSMS od vodstva SZDLS zahtevalo, naj sproži ugotavljanje osebne odgovornosti tistih politikov, ki bi morali javnost in slovenske zastopnike v zveznih ustanovah seznaniti s stališči ZSMS, a tega niso storili. Janez Janša je stališče ZSMS pojasnil takole: »Republiška konferenca ZSMS ne zahteva odgovornosti zato, ker njena stališča niso bila sprejeta, temveč zato, ker so bila v fazi postopka sprejemanja zakona ignorirana, čeprav so bila edina, ki so imela podporo javne razprave.«

Spor je bil v mnogočem novost na slovenski politični sceni. Vodstvo SZDLS je namreč moralo, čeprav po tiho, priznati, da so bili kršeni veljavni predpisi. Ker niso bili vajeni, da naj bi vodilni v družbi odgovarjali za svoja dejanja, se niso strinjali z obsodbo ljudi, ki so bili za to odgovorni. Slovensko politično vodstvo je pritiskalo na vodstvo ZSMS, naj umakne svoje zahteve, začetno vztrajanje mladinskih funkcionarjev pa so ocenjevali kot mladostno trmoglavost in boj za prestiž. Konkretnih rezultatov spori niso dali, bolj dolgoročne posledice pa so bile, da Janša pri kandidiranju v naslednjih letih ni dobil podpore vodilnih slovenskih političnih struktur. On in Igor Bavčar sta dobila takrat še hudo kazen, opomin pred izključitvijo iz Zveze komunistov. Novost spora je bila tudi v tem, da sta začeli ZKS in SZDLS spoznavati ZSMS kot vse bolj realno in samostojno politično silo, ki se ne pusti več voditi od mentorjev in deluje po zakonu, in to zahteva tudi od drugih. Mladinski predstavnik Miroslav Garb je ob teh polemikah na seji vodstva SZDLS poudaril, da se morajo vodilni politiki zavedati, da so tudi oni pred zakonom in

ljudmi odgovorni za svoja dejanja, in da je dovolj tega, da so »*nekateri v naši družbi tako zaščiteni kot kočevski medvedi*«.

Ker je imela ZSMS svoje predstavnike tudi v uradnih forumih, so na dnevne rede sej pristojnih organov prišle tudi pobude in peticije civilnih gibanj. O pobudi za odpravo smrtne kazni, na primer, je marca 1984 vodstvo ZSMS sklenilo, naj njihovi predstavniki to vprašanje sprožijo na pristojnih mestih in zagovarjajo stališče, da kot anahronizem ne sodi v socialistično družbo. Inovativnost ZSMS in njenih posameznih delov se je izrazila na številnih področjih, ki so ji dvigali ugled med širšo javnostjo, po svoje pa tudi dovolj jasno nakazovali njeno spogledovanje z vrednotami sistema, v katerem se spoštuje pluralnost in enakopravnost različnih mnenj.

Medtem ko so v uradnih dokumentih oblastnih organov glasilo ZSMS revijo Mladina še vedno prištevali med periodiko za mlade, skupaj z na primer revijami za predšolske in osnovnošolske generacije, se je ta sredi osemdesetih let 20. stoletja že razvila v resen politični tednik. Njen dejanski pomen je ponazarjala njena naklada, ta je v času globoke gospodarske in politične krize (ali pa prav zaradi nje!) naraščala v številkah, ki se niso merile v tisočih, temveč v desettisočih. Prodaja revije se je v drugi polovici osemdesetih let v Ljubljani razvila v tradiciji uličnih prodajalcev s preprosto pripravljenimi zložljivimi stojnicami s poudarjenimi udarnimi naslovi iz vsakokratne številke; vsekakor značilnost, za katero običajno ne pričakujemo, da jo bomo srečali v nedemokratičnih, avtorskih ali totalitarnih sistemih (Tudi za prebivalce iz drugih jugoslovanskih republik je bilo to nekaj »nezaslišane-ga« ali spektakularnega in nekateri so si ob obisku Ljubljane »privoščili« tudi fotografiranje ob pouličnem kolporterju Mladine.).

Politični preobrat ZSMS pri vodilnih družbenopolitičnih organizacijah ZKS in SZDLS ni naleten na najugodnejši odmev. Prav to, da so imela nova družbena gibanja podporo ene izmed zakonitih organizacij, je bilo zaskrbljujoče, saj so lahko prek nje uspešno prodirali v medije. Na Tiskovnem svetu SZDLS so tako 12. aprila 1983 s precej nejevolje presodili, da »*se je v mrtvem teku znašel del mladinskega tiska (Tribuna in deloma Mladina) in nekatere revije in glasila na širšem jugoslovanskem prostoru (Nova revija v Sloveniji npr.), ki s privatizacijo, zasebno razpolagalno pravico do medija, nestrpnim odnosom v soočanju s širšim družbenim interesom na poseben način razumejo, izrabljajo in zlorabljajo svobodo tiska. Za ta svoj 'odnos' dobivajo včasih tudi enostransko podporo celo v vodstvu ZSMS*«.

Spremembo v politiki ZSMS po njenem 11. kongresu oktobra 1982 je eden izmed idejnih snovalcev kongresnih smernic Igor Bavčar označil takole: »*Po kongresu smo se začeli obnašati kot mladinski politiki. Imeli smo svoje stališče, ki smo ga javno zagovarjali, to, kar smo delali, pa je bilo sklepanje kompromisov. Vsako stališče, s katerim smo nastopili, smo pospremili z iluzijo, da gre za*

vse ali nič. Postopoma smo stopali v sfero politike kot nek dejavnik, ki so ga bili prisiljeni upoštevati.»

1.4 Od »opozicije« do opozicije

Društvo pisateljev je odprlo dialog med oblastjo in njenimi kritiki

Kritični odmevi v javnosti in vse bolj predrzni mediji z razkrivanjem dotedanjih tabujev so odpirali nove možnosti dialoga med različno mislečimi. Odzivi oblasti so bili v različnih republikah različni. Kritični val v kulturi je bil najmočnejši v Srbiji in Sloveniji, kjer so jih oblastniki sprejemali z zelo različno stopnjo tolerance. Večja je bila v Sloveniji, precej manjša pa v Srbiji, kjer se je na oblasti utrjeval Slobodan Milošević, sodišča pa so bila tam vnovič aktivnejša pri preganjanju intelektualcev.

Največja protiofenziva oblasti je bila na Hrvaškem, ki jo je zaradi manjše odprtosti medijev kritični val le površno oplazil. Hrvaški ortodoksni komunistični ideolog Stipe Šušar je oktobra 1983 v Zagrebu pripravil posvet o sodobni zgodovinoписni, spominski in publicistični literaturi, maja 1984 pa še hrvaško republiško posvetovanje. Gradivo zanj je obsegalo tudi seznam novjših del, ki so bila ocenjena kot politično nesprejemljiva in neustrezna. Na seznamu so bila navedena dela 186 avtorjev, večinoma iz Beograda in Ljubljane. Najnovejšega seznama neželene literature se je kmalu oprijel vzdevek bela knjiga in je kmalu postal središče pozornosti pogovorov ljudi, ki so si želeli bolj odprte medije in večjo strpnost v polemiziranju in spoštovanju drugače mislečih.

Medtem ko so bili nekateri avtorji iz Srbije, ki so bili navedeni na seznamu, tudi postavljeni pred sodišče, se v Sloveniji to ni več dogajalo. Čeprav so bili posamezni članki ali knjige še cenzurirani, je bila novost osemdesetih let 20. stoletja v Sloveniji v tem, da tožilstvo in sodišče skupaj z delom nista več obsojala tudi avtorjev. Slovensko drugačnost so že kmalu začutili tudi v drugih delih države in Slovencem kar nekako zavidali dialog, ki se je počasi razvijal med intelektualci in politiki.

Organizacijsko pobudo pri postavljanju novih tem v središče dialoga med oblastjo in opozicijo je sredi osemdesetih let prevzelo Društvo slovenskih pisateljev (DSP), ki ga je od 1983 do 1987 kot predsednik vodil Tone Partljič, v naslednjem štiriletnem mandatu pa Rudi Šeligo. Vodilni politiki so intelektualcem vse pogosteje očitali, da se ne ukvarjajo samo s kulturnimi vprašanji, temveč da v polemiziranje vnašajo tudi politične podtöne, s sklicevanjem na kulturo pa naj bi se le skrivali pred realnostjo. Politiki so menili, da bi se morali kulturniki ukvarjati le s kulturnimi vprašanji, politični problemi pa

naj bi ostali domena družbenopolitičnih organizacij, a so s kritikami kulturniškega delovanja in cenzurnimi posegi tudi sami prestopali to mejo in posegali na kulturno področje.

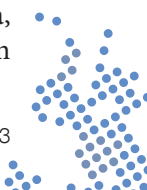
V odgovor na očitke je DSP 9. in 10. januarja 1985 v Ljubljani organiziralo javno tribuno *Slovenski narod in slovenska kultura*. Te so se udeležili člani pisateljskega društva in ljudje iz oblastnih struktur, ki so sprva hoteli pobudo pisateljev spraviti pod okrilje družbenopolitičnih organizacij. Tribuna je potekala v nabito polni dvorani Cankarjevega doma in naletela na številne odmeve v javnosti in medijih. Tone Partljič je kot uvodničar izpostavil teme za razpravo: problematika kulturne politike na Slovenskem, zahteva po enakopravni uporabi slovenščine v javnosti, kritike cenzurnih posegov in usmerjenega izobraževanja v šolstvu itd.

Da intelektualci postajajo vse bolj pomemben politični dejavnik, so nedvoumno pokazale besede ob koncu njegovega govora: *»Ali bi se moji organizaciji SZDL in ZK ne morali zamisliti, da nas pisatelje na vseh literarnih pogovorih pred odraslim občinstvom poslušalci sprašujejo o Kocbeku, Dachauu, Rogu ... Zakaj se občani s tem obračajo name, na kulturnika in pisatelja? Ali se bojijo druge vprašati? Ali ne verjamejo odgovorom? Politične organizacije bi se morale zamisliti, zakaj ta vprašanja na terenu ne tečejo v okviru ZK in SZDL.«*

Razprave so bile s kritičnimi toni veliko nasprotje običajno razvođenelim tonom razprav političnih organizacij o istih vprašanjih. Pri tem se je večina še izjasnila, da bodo govorili o kulturnih in kulturnopolitičnih vprašanjih, čeprav so številni globoko posegli na politično polje. Tone Peršak pa je brez ovinkarjenja svoj nastop začel takole: *»Jaz bom žal malo nediscipliniran in ne bom docela upošteval predsednikovega apela, da bi razpravljali samo o kulturi in narodu; dotaknil se bom tudi politike.«*

Odpiranje žgočih vprašanj o usodi slovenskega naroda in slovenske kulture, za katera so »priznali«, da so izrazito politična vprašanja, je postala stalnica dela DSP v naslednjih letih. To je dovolj jasno nakazal Partljič, ko je mesec dni po tribuni, 25. februarja 1985, poročilo na občnem zboru DSP začel z besedami: *»Ne zamerite, če bo uvod v enoletno poročilo o delu DSP nekoliko 'političen', saj to zahtevajo razmere, naša angažiranost in kulturnopolitični trenutek, v katerem se nahajamo. Politiki veliko govorijo o kulturi, zato smo tudi kulturniki prisiljeni govoriti o politiki.«*

Cankarjev dom je postal prizorišče burnih javnih razprav in v političnih krogih so »tisti iz Cankarjevega doma« postali kar oznaka za opozicijo iz vrst intelektualcev. Odpiranju aktualnih političnih tem je oblast poskušala odgovoriti z nekoliko spremenjeno podobo kulturnih plenumov Osvobodilne fronte (OF). Ti so se od leta 1978 (po več kot treh desetletjih premora, saj je bil zadnji pred tem leta 1945) odvijali vsako leto v drugem slovenskem

kraju. Toda razprave na plenumi so bile večinoma usmerjene v preteklost, v čas osvobodilnega boja, odpiranje tem iz obdobja po letu 1945 pa je bilo bolj plaho. Po odmevih med širšim občinstvom in zlasti med mladimi se zato kulturni plenumi OF niso mogli primerjati z odpiranjem tabujev v kritičnem valu.

Poskus pomladitve vrst referentov na kulturnih plenumi ni potekal po pričakovanjih starejših politikov. Na 14. plenum novembra 1986 na Bledu so bili povabljeni tudi nekateri sodelavci Nove revije in mladinskih revij, ti so v referatih ponovili svoja znana stališča, ki jih zlasti vodstvo Zveze borcev ni odobraval. Predvsem ti so jih kritizirali s svojimi običajnimi stališči, da mlade generacije ne razumejo pravilno bližnje preteklosti, ne spoštujejo junštva partizanov, da se s kritikami poboja domobrancev pravzaprav le išče pot za »spravo z izdajalci« in da se namerno spregledujejo veliki poveljni uspehi, ki so bili sad socialistične revolucije. Še najbolj natančno je — čeprav nehote — razliko med javnimi tribunami kritične inteligence in kulturnim plenumom OF v pogovorih o 14. plenumu označila Lidija Šentjunc: *»To je bila za mene tribuna Cankarjevega doma, odprta tribuna, kjer je lahko vsak govoril, kar je hotel, ne pa kulturni plenum Osvobodilne fronte.«*

Toda tovrstna stališča po omejevanju dejavnosti drugače mislečih niso dobila več podpore niti v obeh vodilnih družbenopolitičnih organizacijah in z blejskim se je končala tradicija organiziranja kulturnih plenumov OF. Križni čas ni več potreboval v preteklost in preživete obrazce zagledane tribune, temveč tribune, ki bi govorile o aktualnem času in iskanju poti iz krize.

SLIKA 10: Andrej Marinc (levo) predaja vodenje ZKS v roke Milanu Kučanu (desno).
(Vir: Slovenska kronika XX. stoletja: 2. knjiga: 1941—1995. Ljubljana: Nova revija, 1996)

Ob javnih tribunah je bila druga novost v delu DSP ustanovitev Komisije za zaščito mišljenja in pisanja; delovati je začela pomladi 1985, vodil pa jo je Venko Taufer. Napisala je več javnih izjav v zaščito svobode misli in si pridobila precejšen ugled pri prizadevanju za demokratizacijo družbe. Septembra 1986 so predsednika DSP in Komisije za zaščito mišljenja in pisanja ter uredniki Nove revije, Mladine in Katedre v skupni izjavi kritizirali slovenskega javnega tožilca, ker naj bi njegove v časopisnem članku domnevno izrečene besede zgrešeno prikazovale razmere v Sloveniji. Pozvali so ga, naj demantira besede, navedene v poročilu, ali pa se javno opraviči. Kar nekako šokantno je delovala novost, da se je visoki predstavnik ene izmed vej oblasti odzval pozivu in hitro odgovoril na kritike javnosti na svoj račun. Postal je zgled, ki bi mu po mnenju novinarja mariborske revije 7D *»težko našli primero«*. Venko Taufer pa je odziv slovenskega javnega tožilca ocenil takole: *»Vsekakor je to dokaz, da se širi prostor demokracije in javnega dialoga.«*

Meja med kulturnim in političnim je bila vse bolj nejasna in tanjša. V nasprotju s prejšnjimi desetletji, ko je o kritični družbeno angažirani inteligenci kot o opoziciji razmišljala vladajoča stranka, se je sredi osemdesetih let 20. stoletja tudi tako imenovana kulturniška opozicija sama vse pogostejše videla v vlogi opozicije. V eni svojih natančnih analiz političnih nasprotnikov je junija 1986 Služba državne varnosti zapisala tudi oceno, povzeto po političnih razpravah med intelektualci: *»Poskusi in začetki avtonomne demokratične opozicije se pojavljajo že nekaj časa. Poleg v zadnjem času organiziranih odprtih javnih razprav, nekaterih profesionalnih društev in združenj, delavskih stavk, odborov za zaščito svobode mišljenja in izražanja, krogov okrog posameznih revij in subkulturnih institucij sodijo v demokratično opozicijo tudi nova družbena gibanja.«*

Spremembe v slovenskem političnem vrhu

Na spreminjanje vzorcev političnega obnašanja so vplivale tudi spremembe v vodstvih obeh vodilnih slovenskih družbenopolitičnih organizacij v letu 1986. Na aprilskem kongresu ZKS je bilo v nasprotju s prejšnjimi kongresi slišati tudi zelo kritične tone o položaju v državi, zlasti o gospodarskih težavah, ki jih imajo zaradi ukrepov zvezne vlade tudi uspešna slovenska podjetja. Skrivalnic je bilo očitno konec, saj je bilo v razpravi slišati tudi mnenje, da je pričakovano, da za mlade Slovence vpis v vojaške šole ne bo zanimiv toliko časa, dokler JLA ne bo spoštovala slovenskih zahtev. Starejši vodilni politiki so verjetno prvič na kongresu ZKS naleteli na neodobranje svojih stališč, saj so prišle v razpravi do izraza tudi kritike na račun tistih, ki so nasprotovali ekološkemu gibanju ali pravici delavcev do stavke. Posredno pa je bilo zaznati, kdo krepi vrste opozicije, tudi v (neuspešnem) iskanju odgovora na vprašanje, zakaj se zelo hitro znižuje delež kulturnikov in mladih v Zvezi komunistov.

Novi predsednik ZKS Milan Kučan v nasprotju s svojimi predhodniki težav v družbi ni več poskušal slikati v čim lepših barvah, temveč je ob prevzemu dolžnosti odkrito povedal: *»Soočeni smo s krizo, eno najglobljih doslej. To si moramo priznati.«* Politični krizi je sledila še kriza stranke, saj del starejših komunistov ni odobral nakazanih sprememb, čemur je v naslednjih letih sledil osip članstva, mladim pa, kot so ugotavljali že na kongresu, včlanjevanje v stranko na oblasti ni bilo kdo ve kako zanimivo. Spremembe so po drugi strani premostile del nasprotij med stranko na oblasti in kulturniško opozicijo in odpirale nove možnosti dialoga.

V istem letu, 1986, je sledila tudi sprememba v vodstvu SZDLS, saj je njen predsednik postal Jože Smole. Simpatije velikega dela Slovencev si je kmalu pridobil s tem, da je zavzel strpnejši odnos do verujočih. Spremembe so se najprej pokazale v odnosu do božiča, za kar si je Smole pri ljudeh prislužil vzdevek Božiček. Izboljševanje pogojev za verujoče je potekalo v soglasju med vodstvom SZDLS in ljubljansko nadškofijo, ki jo je od leta 1980 vodil nadškof Alojzij Šuštar. Ta je lahko leta 1986 prvič po letu 1952, ko je bil božič odpravljen kot dela prost dan, vernikom za njihov praznik čestital po radiu, medtem ko je na televiziji Ljubljana to še storil predsednik SZDLS Jože Smole. V naslednjih letih je bil nadškof že gost raznih javnih medijev, v pogovorih med vodilnimi politiki in cerkvenim vodstvom pa so na dnevni red že prišle teme o premiku novoletnih počitnic v božične dni in božiču kot dela prostem dnevu, o možnosti dostopa vernikov do medijev, o verski oskrbi zapornikov in bolnikov ipd.

Poleg dialoga z intelektualno opozicijo se je tako v vse bolj prijateljskih tonih krepil tudi dialog z Rimskokatoliško cerkvijo kot edino močno organizacijo, na katere delovanje komunistična oblast ni imela velikega vpliva.

Poskusi spreminjanja Jugoslavije

Posamezne ideje za preoblikovanje jugoslovanske ustave iz leta 1974 so se pojavile že kmalu po njenem sprejemu, okrepile pa so se po Titovi smrti v prvi polovici osemdesetih let 20. stoletja. Najglasnejši zagovorniki nujnosti spreminjanja ustavnega sistema so bili srbski politiki. Trdili so, da je politična kriza Jugoslavije posledica premočnih konfederalističnih prvin, zaradi katerih naj bi se v državi krepilo osem avtarkičnih sistemov. Srbsko politično vodstvo in intelektualce je motila tudi po njihovem mnenju prevelika avtonomija obeh avtonomnih republik v njeni sestavi, Kosova in Vojvodine, kar naj bi Srbijo postavljalo v neenakopraven položaj v primerjavi z drugimi republikami. Srbski politiki in intelektualci so si bili v presoji, da so Srbi žrtve ustave iz leta 1974, dokaj enotni, v svojih kritikah pa so oboji vse manj uporabljali izraz federacija oziroma federativnost. Pogosteje so v ospredje postavljali dilemo, ki jo je Slobodan Milošević novembra 1984 ocenil kot

»razhajanje pri vprašanju: enotnost ali separatizem«. V nasprotju s tem so vodilni jugoslovanski politiki vztrajali, da ustave SFRJ ni treba temeljiteje spreminjati, temveč da politični sistem potrebuje le manjše korekcije in doslednejše izvajanje ustavno določenih usmeritev.

Reformatorji, kot so poimenovali pobudnike za spreminjanje ustave v bolj centralistično smer, do srede osemdesetih let niso želi uspehov, saj je Kri tična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja potrdila stališče ustavobraniteljev, kot so poimenovali zagovornike ustave. Slovenski predstavniki, med katerimi je imel pomembno vlogo Ciril Ribičič, so spadali med druge, a so se s tem znašli v precepu. Širšo podporo slovenske javnosti so uživali s stališčem po ohranjanju (kon)federalnega modela države, družbeno kritična inteligenca pa vsekakor ni bila zadovoljna z vztrajanjem pri enostrankarskem sistemu z monopolno vlogo Zveze komunistov. Javnosti predstavljeni dokumenti državnih organov so prezrli predloge in peticije za politične spremembe, ki so bile nanje naslovljeni v preteklih letih. Polemiziranje o temeljnih izhodiščih državne ureditve je poskušala oblast še vedno obdržati le v svojih rokah in se o tem ni bila pripravljena pogovarjati z nikomer. Podobno je do srede osemdesetih let ravnal tudi še slovenski politični vrh. Dialog med slovensko oblastjo in opozicijo je začel tkati tesnejše vezi šele po spremembah v vodstvu vodilnih slovenskih družbenopolitičnih organizacij leta 1986, k temu pa so jih prisilile tudi spremembe v odnosu moči v Jugoslaviji, ki so se začele nagibati na stran centralistov.

Predsedstvo SFRJ je novembra 1986 potrdilo predloge za spremembo ustave in pri tem izpostavilo zlasti zahtevo po natančni določitvi načel, kaj naj bo v pristojnosti zveznih organov oblasti, da se ne bi v državi krepilo osem ločenih političnih in gospodarskih prostorov. Predlog sprememb sicer ni posegal v nekatere ključne postavke federalizma, še manj je bil pripravljen opuščati monopolno vlogo Zveze komunistov. Toda spremembe so vendarle krenile v smer, za katero si je že več let prizadevalo srbsko politično vodstvo, čeprav tudi to z vsem ni bilo zadovoljno. Med njihovimi stališči je ostajal neuslišan predlog, da bi v zvezni skupščini dobili zbor, v katerem bi bili sedeži razdeljeni proporcionalno glasovom volivcev. To bi seveda oslabilo enakopravnost republik in omogočilo prevlado največjega naroda v državi, ki bi avtomatsko dobil tudi večjo vlogo v zvezni skupščini.

Še bolj so se številni pripadniki drugih narodov v državi zamislili ob srbskih zahtevah po spreminjanju Jugoslavije, ko je bil septembra 1986 objavljen Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU). Njegovi avtorji se pod dokument niso podpisali, tudi objavljen naj bi bil brez njihove privolitve. Memorandum je bil osnutek srbskega nacionalnega programa in je izhajal iz prepričanja, da so Srbi in Srbija v Jugoslaviji zapostavljeni, saj naj bi imeli premoč v državi razviti republiki Slovenija in Hrvaška, ti naj bi zaradi tega tudi najbolj nasprotovali spreminjanju ustavnega sistema.

Memorandum SANU so kritizirali vsi v državi, tudi srbsko politično vodstvo. Vodilni komunisti niso ostali ravnodušni ob postavljanju pod vprašaj privilegiranega položaja Zveze komunistov v državi in ob zahtevah po uvedbi večstrankarskih parlamentarnih volitev, tiste zunaj Srbije pa so zelo zmotile zlasti velikosrbske ideje, saj spomin na prvo unitaristično Jugoslavijo še zdaleč ni zbledel. Nekaj mesecev po objavi memoranduma je bil dotedanji vodja srbskih komunistov Ivan Stambolić, ki je tudi nasprotoval dokumentu, v obračunu znotraj Zveze komunistov Srbije odstavljen s svojega položaja, na mestu političnega voditelja Srbov pa se je utrdil Slobodan Milošević. Postavil se je na čelo srbskega nacionalističnega gibanja in prevzel ideje po radikalnem spreminjanju federalistično zasnovane Jugoslavije v novo državno obliko pod prevlado Srbije. Z velikimi srbskimi nacionalističnimi mitinzi, na katerih so ustvarjali sovražno razpoloženje do drugih v Jugoslaviji, so zrušili avtonomne oblasti na Kosovu, v Vojvodini in Črni gori in na vodilna mesta postavili svoje somišljenike. Jugoslovanska politična tehtnica se je začela nagibati na stran centralistov in srbskih nacionalistov.

SLIKA 11: Slobodan Milošević — nepogrešljiva ikona srbskih mitingov
(Vir: Tone Stojko, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Opozicija je oblikovala svoj politični program

Uradna slovenska politika se je po navadi dokaj medlo odzvala na centralistične pritiske iz Srbije, kar je bila le še dodatna spodbuda za kritično inteligenco, da le še bolj poudari svoja politična izhodišča. Uredništvo Nove revije je še pred objavo Memoranduma SANU začelo premišľevati o posebni številki revije, ki bi osvetlila aktualni slovenski narodnopolitični položaj, dogodki v Beogradu pa so vse skupaj le še pospešili. Februarja 1987 je izšla 57. številka Nove

revije s podnaslovom *Prispevki za slovenski nacionalni program*. V uvodniku je uredništvo zapisalo, da gre »za prispevke za program, ki ga še ni in katerega formulacija odločno presega kompetence revije ali njenih sodelavcev«. Ideje, predstavljene v *Prispevkih*, so nasprotovale uveljavljeni ustavni praksi, saj so pod vprašaj postavile vodilno vlogo Zveze komunistov v državi, zahtevale večjo samostojnost slovenskega naroda, uporabo slovenskega jezika v vojski, večje pravice za civilno družbo in posameznika nasproti državi.

Zapisana stališča niso naletela le na odzive v Jugoslaviji, na teze piscev so postali pozorni tudi tuji mediji. Ti so opazili tudi različne odzive v državi, od zahtev iz drugih republik po pregonu urednikov in avtorjev prispevkov, do odzivov slovenske politike, ki je prispevke načelno zavrnila, a se hkrati uprla poskusom preganjanja avtorjev. Nekateri iz drugih delov Jugoslavije in tujine so menili, da za pisci prispevkov stoji slovensko politično vodstvo oziroma da so si stališča slovenske oblasti in intelektualcev v odnosu do Beograda vse bližje.

Slika 12: Z objavo gradiv z javne tribune v Cankarjevem domu je opozicija jasno povedala, kaj hoče.

(Vir: Društvo slovenskih pisateljev)

Opozicija je pri oblikovanju političnega programa vsekakor prehitela oblast. Kongresa ZKS in SZDLS v letu 1986 sta sicer nakazala, da je dotedanje mlačnosti in neodzivnosti na krizne razmere konec, a nista hkrati jasno pokazala novih programskih usmeritev. Opozicija je slovensko oblast prehitela tudi v odločnosti odziva na predloge sprememb ustave SFRJ, ki so bili republikam razposlani v začetku leta 1987. V ožjem krogu je na centralizatorske pasti osnutka sprememb v Društvu slovenskih pisateljev opozoril France Bučar, DSP pa se je hitro odzvalo in 16. marca 1987 pripravilo javno tribuno o ustavnih spremembah. Zopet je bil Cankarjev dom premajhen za vse, ki bi želeli biti zraven, saj se je tribune udeležilo približno 800 poslušalcev. Ta je prinesla še eno pomembno novost — med uvodničarji so bili tokrat enakovredni predstavniki slovenske oblasti in opozicije!

Predsednik DSP Rudi Šeligo je najprej dal besedo Cirilu Ribičiču, nato pa pravnikom iz opozicijskih vrst. Ribičič je menil, da je bojazen, da gredo spremembe v odkrit centralizem, odveč, saj »*da ni soavtorja Memoranduma, ki bi bil zadovoljen z zasnovo ustavnih sprememb*«. Nasprotno so trdili kritiki predloga Peter Jambrek, Matevž Krivic in France Bučar ter številni razpravljalci, ki so izpostavili nekatere bolj zamaskirane poti do večje centralizacije in se zavzeli tudi za spreminjanje ustave v bolj demokratično smer z neposrednimi parlamentarnimi volitvami. Opozorili so, da gredo spremembe celo v smeri, ki nasprotuje marksističnim ciljem o odmiranju države, saj naj bi jo upoštevanje predlogov v nasprotju s tem krepilo.

Dan po tribuni v Cankarjevem domu je predsednik DSP Rudi Šeligo oblikoval povzetek razprave, v katerem je bil tudi poziv, naj ga slovensko politično vodstvo ustrezno predstavi na pristojnih forumih. Povzetek so dostavili Cirilu Ribičiču in Miranu Potrču, ki sta sodelovala pri predlogu spreminjanja ustave in na tribuni v Cankarjevem domu, ter predsedniku SZDLS Jožetu Smoletu. Toda v nadaljnjih postopkih so slovenski predstavniki kot bistvene šteli le pripombe, izrečene v razpravah v organizaciji SZDLS, glede stališč s tribune v Cankarjevem domu pa je v pristojnih organih osamljen ostajal predstavnik DSP Tone Pavček. Ko je z izdajo knjižice o javni tribuni o ustavnih spremembah vodstvo DSP predstavilo poglede intelektualne opozicije širši javnosti, je storilo še odločnejše politične korake in predsedniku Rudiju Šeligi naročilo, naj se »*obrne na ustavno komisijo pri DSP in predlaga, da začne s pisanjem nove ustave*«.

Dela sta se skupaj lotili ustavna komisija DSP in skupina za ustavni razvoj Slovenskega sociološkega društva. Po večmesečnem delu sta na javni tribuni DSP 25. aprila 1988 predstavili Gradivo za slovensko ustavo, ki je bilo objavljeno kot posebna številka Časopisa za kritiko znanosti. Uvodnim prispevkom, ki so jih napisali Tine Hribar, Tone Peršak, Peter Jambrek, Veljko Rus, Ivan Svetlik, Mitja Kamušič in France Bučar, je sledil predlog ustave Republike Slovenije. Že predvideno novo ime države je nakazalo razliko od veljavne

Ustave Socialistične republike Slovenije. Pisci predloga nove slovenske ustave so bolj izpostavili človekove pravice in svoboščine, ki so jim bile izhodišče pri oblikovanju političnega in državnega sistema.

V nasprotju z nedorečenostjo državnega sistema so jasno izpostavili slovenščino kot uradni jezik Slovenije, zahtevo po ločitvi treh vej oblasti, v delu o sodstvu pa nakazali odpravo smrtne kazni. Predlog ustave je izhajal iz načel svobodnega združevanja in izražanja lastnih načel, zato seveda ni omenjal privilegiranega položaja nobene stranke, temveč med demokratične pravice uvrstil pravico do prostega združevanja in javnih zborovanj, svobodnih sindikatov, stavke in do neposrednih, splošnih in tajnih volitev. Zagotovljeni naj bi bili tudi enakopravnost različnih oblik lastnin ter javne in zasebne pobude. Glavna beseda v državi naj bi pripadla dvodomni skupščini, vloga predsednika države pa naj bi bila bolj predstavniška. Predlog nove slovenske ustave sploh ni omenjal Jugoslavije oziroma jo je mimogrede omenil le v navedbi, da so meje Republike Slovenije mednarodno priznane meje Jugoslavije s sosednjimi državami in z republiko Hrvaško.

(Nekdanja) tako imenovana kulturniška opozicija se je z odločnimi potezami utrdila kot realna politična opozicija, pripravljena v slovenskem političnem prostoru prevzeti odločujočo vlogo. S 57. številko Nove revije in predlogom nove slovenske ustave je predstavila jasna in prepoznavna programa, tako nacionalnega kot političnega, sestavljena po volji večine Slovencev.

Viri in literatura

Bakše, Ingrid: *Ne čakaj na maj*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS, 1989.

Balažic, Milan: *Slovenska demokratična revolucija 1986—1988*. Ljubljana: Liberalna akademija, 2004.

Bilandžić, Dušan: *Jugoslavija poslije Tita (1980—1985)*. Zagreb: Globus, 1986.

Bizilj, Ljerka: *Cerkev v policijskih arhivih*. Ljubljana: samozaložba, 1991.

Gabrič, Aleš: Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcijo 1980—1987. *Zgodovinski časopis*, 56, 2002, št. 1—2, str. 199—221.

Gabrič, Aleš. Vloga intelektualca kot političnega subjekta v enostrankarskem sistemu. V: *Slovenija 1848—1998: iskanje lastne poti: mednarodni znanstveni simpozij*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 158—168.

Gabrič, Aleš, Repe, Božo, Plut — Pregelj, Leopoldina: *The Repluralization of Slovenia in the 1980s: New Revelations from Archival Records*. The Donald W. Treadgold Papers in Russian, East European and Central Asian Studies, št. 24. Seattle: The Henry M. Jackson School of International Studies, University of Washington, 2000.

Gradivo za slovensko ustavo. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1988.

Horvat, Branko: *Jugoslavensko društvo u krizi*. Zagreb: Globus, 1985.

Hribar, Spomenka: *Krivda in greh*. Maribor: ZAT, 1990.

Hribar, Tine: Nova, osamosvojitvena volja Slovencev. V: *Slovinci in država*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Razprave; 17), 1995.

Kritična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Ljubljana: Komunist: 1986.

Lampe, John: *Yugoslavia as History: Twice there Was a Country*. New York: Cambridge University Press, 1996.

Mastnak, Tomaž: *Vzhodno od raja: civilna družba pod komunizmom in po njem*. Ljubljana: DZS, 1992.

Meier, Viktor: *Zakaj je razpadla Jugoslavija?*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1996.

Menart, Janez: *Slovenec v Srboslaviji: kulturno politični spisi*. Ljubljana: Knjižna zadruga, 2001.

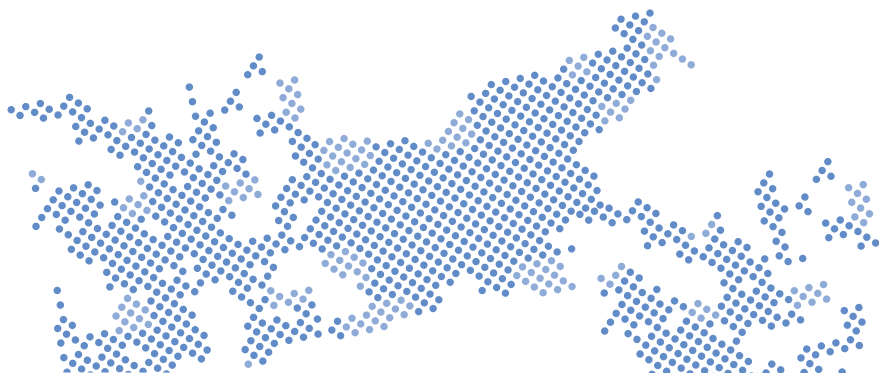
Milošević, Slobodan: *Godine raspleta*. Beograd: BIGZ, 1989.

- Neue Slowenische Kunst*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1991.
- Novak, Bogdan: *Pavlihova frača*. Ljubljana: Magnolija, 1991.
- O ustavnih spremembah*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 1987.
- Puhar, Alenka: *Peticije, pisma in tihotapski časi*. Maribor: Obzorja (Znamenja; 85), 1985.
- Punk je bil prej: 25 let punka pod Slovenci*. Ljubljana: Cankarjeva založba: Ropot, 2003.
- Repe, Božo: *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan, 2002.
- Repe, Božo: *Slovenci v osemdesetih letih*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije (Zbirka Zgodovinskega časopisa; 23), 2001.
- Repe, Božo: *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 1: Opozicija in oblast*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije (Viri; št. 17), 2002.
- Repe, Božo: *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 2: Slovenci in federacija*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije (Viri; št. 18), 2003.
- Repe, Božo: *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 3: Osamosvojitve in mednarodno priznanje*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije (Viri; št. 19), 2004.
- Ribičič, Ciril: *40 let slovenske ustavnosti v novi Jugoslaviji*. Ljubljana: Delavska enotnost 1987.
- Ribičič, Ciril, Tomac, Zdravko: *Federalizam po mjeri budućnosti*. Zagreb: Globus, 1989.
- Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848—1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Slovenski narod in slovenska kultura*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 1985.
- Studen, Andrej: *Rabljev zamah: k zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2004.
- Šeligo, Rudi: *Prehajanja: izjave, protesti in nagovori*. Ljubljana: Park, 1991.
- Tomc, Gregor: *Druga Slovenija: zgodovina mladinskih gibanj na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana: UK ZSMS, 1989.
- Tomc, Gregor: *Profano: kultura v modernem svetu*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994.
- Vurnik, Blaž: *Med Marxom in punkom: vloga Zveze socialistične mladine Slovenije pri demokratizaciji Slovenije (1980—1990)*. Ljubljana: Modrijan, 2005.

Zadeva 57: Sedemletnica. *Nova revija*, 13, št. 141/142 (januar-februar 1994), str. 2—121 (priloga).

Žerdin, Ali: *Generali brez kape: čas Odbora za varstvo človekovih pravic*. Ljubljana: Krtina, 1997.

DEMOS V PROCESU DEMOKRATIZACIJE IN OSAMOSVOJITVE

2.1 Odločitev novih političnih strank o skupnem nastopu na volitvah

Sodni proces proti sodelavcem revije Mladina v letu 1988 je vzbudil ogromno pozornosti jugoslovanske in slovenske javnosti. Janez Janša, David Tasić, Ivan Borštner in Franci Zavrl so bili obtoženi izdaje vojaške skrivnosti. Sojenje pred vojaškim sodiščem sredi slovenske prestolnice Ljubljane v srbohrvaškem jeziku je sprožilo spontane proteste Slovencev, močno nezadovoljstvo slovenske javnosti pa je spodbudilo ustanovitev Odbora za varstvo četverice (pozneje preimenovanega v Odbor za varstvo človekovih pravic). V Odboru je bilo zbrano temeljno jedro ljudi, ki so v naslednjih mesecih ustanavljali prve slovenske politične stranke po letu 1945 (zaradi stare jugoslovanske zakonodaje, ki ni dovoljevala ustanavljanja strank, so se imenovalе zveze).

Najpomembnejše slovenske opozicijske stranke so nastale v prvih mesecih leta 1989, kljub pisani množici programov in usmeritev so bile njihove vizije v temeljnih zahtevah podobne: zahtevale so več samostojnosti Slovenije in razvoj politične demokracije. Večina novonastalih gibanj in strank je bila do stanja v državi izrazito kritična in je zagovarjala spremembe v gospodarstvu, vojski, socialni, šolstvu, zunanji politiki in na drugih področjih družbenega življenja, obenem pa zahtevala tesnejše povezovanje slovenskega in jugoslovanskega prostora z Evropo in svetom.

Dvanajstega maja 1988 sta bili ustanovljeni Slovenska kmečka zveza (SKZ) in Zveza slovenske kmečke mladine (glavni pobudnik in organizator je bil

Ivan Oman), 11. januarja 1989 je bila ustanovljena Slovenska demokratična zveza (SDZ, med glavnimi pobudniki so bili dr. Dimitrij Rupel, Janez Janša, Ivan Oman, Veno Taufer, dr. Alojz Križman, dr. Hubert Požarnik, dr. Tomaž Pisanski, dr. Boštjan M. Zupančič in Samo Resnik), 16. februarja 1989 pa Socialdemokratska zveza Slovenije (SDZS, prvi predsednik je bil France Tomšič, v predsedstvu pa so bili še Andrej Magajna, Brane Gradišnik, Vitodrag Pukl, Boro Terčelj, dr. Katja Boh, Matjaž Šinkovec in Slavko Sušec). Sledile so Jugoslovanska zveza, Slovensko krščansko socialno gibanje (SKSG, ustanovljena je bila 10. marca 1989, na čelu je bil Peter Kovačič, pozneje po preimenovanju v Slovenske krščanske demokrate pa Lojze Peterle), Meščanska zelena stranka in druge. Stranka Zelenih Slovenije (ZS) je bila ustanovljena 11. junija 1989 (predsednik je bil dr. Dušan Plut), Slovenska obrtniška stranka (SOS) 27. decembra 1989 (predsednik je bil Franc Golija), Sivi panterji pa 18. januarja 1990 (predsednik je bil mag. Dragan Černetič).

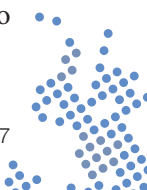
SLIKA 13: Ivan Oman, pobudnik in organizator Slovenske kmečke zveze
(Vir: Tone Stojko, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

V prvih mesecih svojega obstoja so se novonastale zveze in gibanja srečevali s težavami, ki so ovirale njihov obstoj in razvoj. Deležni so bili mnogih poskusov zastraševanja in se srečevali s finančnimi težavami. Niso premogli pisarn in zaposlenih tako kot družbenopolitične organizacije, pa tudi rednega financiranja ni bilo, tako da so člani strankarske dejavnosti financirali večinoma kar sami. Med člani alternative je vladalo veliko nezaupanja, saj so po dolгих desetletjih prepovedanega svobodnega političnega združevanja mnogi od njih videli nevarnosti udbovskega nadzora na vsakem koraku. Njihove bojazni so bile mnogokrat upravičene, saj so se v novonastale zveze in gibanja vključili številni pripadniki obveščevalne službe, ki so nadzirali delo od znotraj, ovirali dejavnosti, vnašali zmedo, sejali strah in sumničenja. Vsa novonastala gibanja in zveze so v času svojega nastajanja in ob ustanovitvi nalteli na izrazito odklonilen sprejem, še zlasti v medijih.

Politične, gospodarske in socialne razmere v jugoslovanski federaciji so se v letu 1989 hitro slabšale, partijski vrh pa je še vedno odločno in brezkompromisno poudarjal, da oblasti ne bo delil z nikomer. Nova srbska ustava je Kosovu in Vojvodini odvzela številne pokrajinske pristojnosti. V jami Stari trg kosovskega rudnika Trepča so zato začeli stavkati rudarji, ki so zahtevali nespremenjeno ustavo in vrnitev kosovskega politika Azema Vllasija, ki je bil z obtožbo kontrarevolucije odstranjen z oblasti leta 1988. Predstavniki slovenskih opozicijskih strank so 27. februarja 1989 v ljubljanskem Cankarjevem domu priredili Zborovanje za mir in sožitje v podporo stavkajočim rudarjem na Kosovu. Sledili so poskusi skupnega oblikovanja slovenske nacionalne vizije, ki pa so bili neuspešni. Zborovanje v Cankarjevem domu je sprožilo plaz očitkov v jugoslovanskem medijskem prostoru, številna zborovanja in politične pritiske, Jugoslovanska ljudska armada (JLA) pa je bila v povečani stopnji bojne pripravljenosti.

Proces proti četverici, ki je v večjem delu slovenske javnosti veljal za znamenje »prihoda pomladi« in preizkusni kamen začetnega obdobja demokratizacije slovenske družbe, je znova vzbudil ogromno pozornosti in ogorčenja, ko je bil Janez Janša poklican na prestajanje kazni. Alternativne zveze in gibanja so zato 8. maja 1989 na Trgu osvoboditve (današnji Kongresni trg) v Ljubljani pripravile protestni shod v podporo četverici, na katerem je pesnik Tone Pavček prebral Majniško deklaracijo. V njej je bila poudarjena prelomnost tedanjega zgodovinskega trenutka in izrečena volja Slovencev, da hočejo živeti v samostojni državi slovenskega naroda, samostojno odločati o povezavah z južnoslovanskimi in drugimi narodi v prenovljeni Evropi ter živeti v slovenski državi, utemeljeni na spoštovanju človekovih pravic in svoboščin, demokraciji in političnem pluralizmu ter v družbeni ureditvi, ki zagotavlja duhovno in gmotno blaginjo. Majniško deklaracijo so podpisali Društvo slovenskih pisateljev, Slovenska demokratična zveza, Slovenska kmečka zveza, Slovensko krščansko socialno gibanje, Socialdemokratska zveza Slovenije, pozneje pa še Univerzitetna konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS) in Društvo slovenskih skladateljev. Konec junija 1989 je aktualna slovenska oblast pripravila protiutež Majniški deklaraciji in jo poimenovala Temeljna listina. V njej je še vedno pristajala na jugoslovanski okvir demokratično preurejene slovenske države.

Debate o politični prihodnosti Slovencev so se nadaljevale jeseni 1989 v okviru Socialistične zveze delovnega ljudstva na okrogli mizi političnih subjektov na Slovenskem. Del opozicije je sredi septembra svoje poglede na volitve razložil v izjavi *Kakšne volitve hočemo*. Konec septembra 1989 so bila sprejeta dopolnila k slovenski ustavi, ki so mesece burila duhove v slovenski javnosti ter sprožala odločno nasprotovanje najvišjih jugoslovanskih državnih in partijskih oblasti. Spremembe slovenske ustave naj bi zagotovile politični pluralizem, gospodarsko samostojnost in pravico do samoodločbe. Slovenska ustavna dopolnila so pomenila velik korak v smeri večstrankarske parlamentarne demokracije.

Cilji, vrednote in akcijski program Demosa

Po Odboru za varstvo človekovih pravic, Majniški deklaraciji in pisateljski ustavi je bila Alternativna koordinacija (ALKO), ki je nastala konec septembra 1989, pomembno usklajevalno telo novih neodvisnih političnih organizacij in dejanska predhodnica Demosa. Alternativna koordinacija je delovala pod okriljem vse šibkejše in vse manj legitimne Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL), ki jo je vodil Jože Smole. Uradna politika, kot so imenovali komunistično oblast, je poskušala trajneje vzpostaviti okroglo mizo po poljskem in madžarskem vzoru, vendar je ta trajala le nekaj več kot mesec dni. Med voditelji opozicijskih strank je prevladalo prepričanje, da so pogovori ob »Smoletovi okrogli mizi« brezplodni in da je treba združiti programsko in organizacijsko različne opozicijske sile v skupnem nastopu na pomladanskih volitvah.

Iz tega spoznanja je zrasel Demos — demokratična opozicija Slovenije kot povezava slovenskih opozicijskih strank za skupni nastop na volitvah v letu 1990. Po odhodu predstavnikov alternative z okrogle mize so se sredi oktobra začeli pogovori predstavnikov Slovenske kmečke zveze, Slovenske socialdemokratske zveze in Slovenske demokratične zveze ter pogajanja o ustanovitvi skupne predvolilne koalicije. Med pomembnejšimi ustanovitelji Demosa so bili predsednik SDZS dr. Jože Pučnik, predstavnik SDZ dr. Hubert Požarnik, najpomembnejša osebnost SKZ Ivan Oman in predsednik SKD Lojze Peterle.

Ime Demos je predlagal član SDZ Matjaž Šinkovec že v času sprejemanja Majniške deklaracije spomladi 1989. Po nekajtedenskih težavnih pogajanjih je bil 27. novembra 1989 podpisan sporazum o ustanovitvi koalicije Demos, v kateri so sodelovale Slovenska demokratična zveza, Socialdemokratska zveza Slovenije in Slovenski krščanski demokrati, Slovenska kmečka zveza pa je Demosov program le načelno podpirala (formula 3 plus 1). Sporazum so podpisali dr. Jože Pučnik (SDZS), dr. Hubert Požarnik (SDZ), Lojze Peterle (SKD) in Ivan Oman (SKZ). Javnost je bila o oblikovanju opozicijske koalicije obveščena na tiskovni konferenci 4. decembra 1989, z njenim programom pa seznanjena po objavi v časopisu Demokracija 19. decembra 1989.

Demosov program je zajemal osem točk, ki so se ukvarjale z odnosom do preteklosti, državno ureditvijo, gospodarstvom, kmetijstvom, varstvom okolja, zdravstvom, šolstvom in kulturo, socialno politiko in obrambo. V programu sta bili poudarjeni dve temeljni zahtevi: civilna družba, vključno s pravno državo in pluralno demokracijo, ter nacionalna, politična in gospodarska samostojnost slovenskega naroda. Demos je opredelil svoj odnos do preteklosti, obljubil zavzemanje za miren prehod iz totalitarizma v demokratično urejeno družbo in narodno spravo. Samostojna država slovenskega naroda naj bi bila pravna država, ki bo upoštevala človeko-

ve pravice in svoboščine ter spoštovala mednarodne obveznosti. Prihodnji gospodarski sistem naj bi temeljil na svobodnem podjetništvu, tržnih zakonitostih, večjih ugodnostih za zasebno kmetijstvo in ekološki pridelavi hrane. Demos se je zavzel za kakovostno zdravstvo in šolstvo, spodbujanje kulturne ustvarjalnosti, ohranjanje socialnih pravic in vzpostavitev slovenske vojske.

SLIKA 14: Nastop dr. Jožeta Pučnika ob nastanku Demosa
(Vir: Tone Stojko, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

V začetku leta 1990 sta se v Demos vključili Slovenska kmečka zveza in Zeleni Slovenije, februarja 1990 Slovenska obrtniška stranka kot pridružena članica, marca 1990 pa še Sivi panterji. V predsedstvu Demosa sta bila po dva predstavnika vsake izmed članic, na čelu koalicije pa je bil predsednik SDZS dr. Jože Pučnik, ki se je v začetku leta 1989 vrnil iz Nemčije, kamor je odšel leta 1966 zaradi političnega preganjanja in po odsluženih nekajletni zaporni kazni. Demos se je takoj po ustanovitvi aktivno vključil v priprave na prve demokratične parlamentarne volitve po drugi svetovni vojni in ob tem zaznaval številne slabosti dotedanjega koncepta volilnega sistema: neustrezno sestavo volilnih komisij, volitve v zbor združenega dela, partijsko obvladovanje medijev, močno birokracijo. Obenem so se v delovanju Demosa kljub začetni precejšnji stopnji ideološke in akcijske enotnosti že nakazovale razpoke, ki so pozneje privedle do razcepljenosti političnega prostora, v katerem so delovale stranke demokratične opozicije.

Priprave na prve demokratične volitve

Javna predstavitev Demosovega programa na zborovanju 17. januarja 1990 v Cankarjevem domu je predstavila Demosovo politično moč in trdno odločenost, da z volitvami odločilno poseže v slovenski politični prostor. Priprave

na spomladanske volitve so potekale po zakonu o združevanju in volilnem zakonu, ki sta bila sprejeta konec decembra 1989. Volitve v skupščino so bile kombinacija večinskega (zbor združenega dela, zbor občin) in proporcionalnega sistema (družbenopolitični zbor). Postopki za kandidiranje in predlaganje kandidatov so bili izredno zapleteni in nepregledni, roki skrajno napeti, stranke Zveza komunistov Slovenije — Stranka demokratične prenove (ZKS — SDP), Socialistična zveza Slovenije — Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZS — SZDL) in Zveza socialistične mladine Slovenije — Liberalna stranka (ZSMS — LS) kot naslednice starih političnih sil pa so imele veliko prednost zaradi svoje organizacijske mreže in navzočnosti med ljudmi.

Demosov volilni štab, ki ga je skliceval dr. Požarnik, je začel delovati v začetku leta 1990, v njem pa je brezplačno delovalo od 20 do 30 strokovnjakov z različnih področij. Člani volilnega štaba so usklajevali dejavnosti, skrbeli za obveščanje območnih odborov ter usmerjali pravne vidike in organizacijska opravila volilne kampanje. Iskanje in usklajevanje skupnih kandidatov Demosa je bilo dolgotrajno in težavno, enako kot spremljanje in tolmačenje volilnih postopkov in opravil ter usklajevanje in usmerjanje logistike za volilno tekmo. Poleg intenzivnih priprav na volitve je Demos v prvih mesecih leta 1990 na takratno oblast in javnost naslovil vrsto načelnih političnih zahtev, med drugim tudi Deklaracijo o suverenosti Republike Slovenije, ki je bila sprejeta na skupni seji vseh treh zborov Skupščine Republike Slovenije 2. julija 1990.

Demosov volilni štab se je zavedal medijske prednosti in neprimerljivo boljše prepoznavnosti, organiziranosti in finančne moči nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, zato so bile prve Demosove napovedi volilnih izidov obotavljive in skromne. Volilna kampanja spomladi 1990 je potekala v znamenju neenakopravnega položaja med tekmeci za oblast. Demos oziroma združena opozicija je kljub iskrenemu navdušenju in poletu premogla mnogo manj izkušenih kadrov, šibkejšo organiziranost in neprimerljivo slabši finančni položaj kot naslednice nekdanjih družbenopolitičnih organizacij ZKS — SDP, ZSMS in SZS, ki so v desetletjih svojega monopolnega položaja dodobra utrdile prevladujoče položaje na vseh mestih slovenske družbe. Manjše stranke, ki so poleg Demosa in strank stare nomenklature tudi nastopale na volitvah, so bile bolj ali manj obsojene na vloge obrobnih statistik. Nastopi kandidatov iz strank stare nomenklature so potrjevali njihovo jugoslovansko usmeritev in zavračanje kakršnekoli misli na samostojno slovensko državo. V svojih nastopih so smešili Demosove kandidate in svarili volivce pred »revanšizmom do drugače mislečih«.

Demosovi kandidati so predvsem poudarjali zahteve iz Majniške deklaracije, še posebej zahtevo po samostojni državi slovenskega naroda. Zeleni pa so v svojih nastopih izpostavljali tudi ekološke probleme. Demosova volilna kampanja je potekala večinoma od ust do ust in neposredno na volilnih

zborovanjih na prostem. Slovenski cerkveni vrh se je v posebni izjavi slovenskih škofov obrnil na slovenske vernike in jih pozval k volitvam za »temeljite spremembe in drugačno razvojno pot naše domovine«, kar so nekateri razumeli kot vmešavanje Cerkve v državo in se ostro odzvali. Slovenski mediji so v volilni kampanji večinoma igrali predvidljivo vlogo, ki jim jo je določala njihova vloga »sredstev družbenega obveščanja« v sistemu, kar je pomenilo favoriziranje ZKS — SDP, ZSMS in SZS ter marginalizacijo Demosovih strank.

2.2 Oblikovanje demokratične oblasti

Prve svobodne demokratične volitve po drugi svetovni vojni na Slovenskem so bile na cvetno nedeljo 8. aprila 1990. Na volitvah je koalicija Demos zmagala in postala najmočnejša politična sila v slovenskem političnem prostoru. Demos je osvojil 47 mest v DPZ (58,75 odstotka), 51 mest v Zboru občin (63,75 odstotka) in 29 mest v ZZD (36,25 odstotka). Skupaj je bilo v 240-članski republiški skupščini 127 Demosovih poslancev (52,91 odstotka). Tabela 1 prikazuje število glasov, ki so jih na volitvah v DPZ prejele posamezne liste kandidatov.

Tabela 1: Število glasov, ki so jih na volitvah v DPZ prejele liste kandidatov

LISTA KANDIDATOV	ŠTEVILO GLASOV	DELEŽ (V ODSOTOKIH)
SKD	140.402,96	12,98
SKZ	135.808,32	12,55
SDZ	102.930,73	9,51
Zeleni Slovenije	95.640,49	8,84
SDZS	79.950,74	7,39
SOS	38.268,95	3,54
ZKS — SDP	186.927,60	17,28
ZSMS	156.843,01	14,49
SZDL	58.082,30	5,37
Zveza za ohranitev enakopravnosti občanov	26.628,77	2,46
SOPS	17.021,09	1,57
Državljska zelena lista	21.582,82	1,99
Nova družbena gibanja	5.276,04	0,49
Lista posamičnih kandidatov	4.714,98	0,44
Lista neodvisnih	4.618,33	0,43
ZDU Maribor	4.113,43	0,38
Demokratična zveza Kosovo	3.240,01	0,30

Med članicami Demosa so največ glasov dobili Slovenski krščanski demokrati, ki naj bi jim zaradi tega po predvolilnem dogovoru pripadel položaj predsednika slovenske vlade. Najvidnejša Demosova stranka SDZ je dobila

le 9,5 odstotka glasov v DPZ, kar je bilo zanjo neprijetno presenečenje, saj je pričakovala mnogo boljši volilni izid.

SLIKA 15: Lojze Peterle na prvih večstrankarskih volitvah 8. aprila 1990

(Vir: Tone Stojko, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

2.3 Demos in slovenski parlament po prvih demokratičnih volitvah 1990

Novoizvoljena slovenska skupščina se je konstituirala 17. maja 1990. Pogajanja zmagovitega Demosa s strankami ZKS — SDP, ZSMS in SZS o razdelitvi vodilnih mest v novi skupščinski sestavi so bila neuspešna. Za predsednika skupščine je bil v začetku maja 1990 izvoljen eden najpomembnejših članov SDZ dr. France Bučar. V svojem nastopnem govoru je izjavil, da se je šele s prvimi demokratičnimi volitvami in konstituiranjem slovenske zakonodajne oblasti dejansko končala državljanska vojna, ki je trajala celega pol stoletja, od leta 1945. Prva zasedanja skupščine so potekala v znamenju nelagodja in celo posmehovanja poslancev iz vrst nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, ki so prikrito in odkrito izražali svoj prezir do poslancev Demosa, nevajenih skupščinske procedure. Demosov poslanski klub se je ob začetku svojega delovanja poglobljeno ukvarjal s poslovníkom, ki se je osredotočil na poslansko disciplino, še zlasti ob glasovanju.

Na drugem zasedanju skupščine sredi maja 1990 je bila izvoljena Demosova vlada, ki ji je predsedoval Lojze Peterle iz SKD. V začetku julija 1990 je slovenska skupščina sprejela Deklaracijo o suverenosti države Republike Slovenije. Ideja o deklaraciji je spomladi 1990 vzniknila v vrstah socialdemokratske mladine, v aprilu 1990 pa tudi v SOS, vendar je Demos idejo

zavrnil. Znova je vzknila na kongresu SDZ junija 1990 in tedaj so jo podprli tudi v drugih Demosovih strankah. Na zasedanju slovenske skupščine 2. julija 1990 je skupni predlog koalicije Demos o samostojnosti RS povzročil veliko presenečenje v vrstah opozicije, ki je opozarjala na možne posledice deklaracije. Kljub pomislekom mnogih, tudi Demosovih poslancev in predsednika skupščine dr. Bučarja, je bilo nekoliko popravljen besedilo sprejeto. S sprejetjem deklaracije o slovenski suverenosti se je dejansko začela pot v državno samostojnost. Skupščina Republike Slovenije je določila enoletni rok za sprejem nove ustave in postopek za ugotavljanje, kateri zvezni predpisi v Sloveniji ne veljajo več, slovenska delegacija v Zveznem zboru Skupščine SFRJ pa je bila odpoklicana.

V naslednjih mesecih so v skupščini zavrnil spremembe jugoslovanske ustave zaradi nedemokratskega odločanja in neenakopravnosti, ukvarjali pa so se tudi s programsko usmeritvijo vlade, problematiko služenja vojaškega roka zunaj Slovenije in mediji.

SLIKA 16: Oblikovanje Demosove vlade

(Vir: Tone Stojko, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Vroče razprave so se nadaljevale ob vladnih predlogih glede uresničevanja Deklaracije o suverenosti Republike Slovenije, uresničevanja skupščinskih stališč o vojaški obveznosti in ureditev pristojnosti imenovanja poveljnika republiške teritorialne obrambe. Oktobrsko zasedanje skupščine je zaznamovala pobuda Socialistične stranke Slovenije, ki je predlagala razpis plebiscita za samostojno Slovenijo še pred sprejemom nove slovenske ustave. Vroče razmere na Slovenskem je dodatno poslabšala zasedba republiškega štaba teritorialne obrambe v noči s 4. na 5. oktober 1990. Dejanje JLA so poslanci DPZ enotno obsodili kot poskus razveljavitve samostojnosti Republike Slovenije, v naslednjih dneh pa so razpravljali tudi o osnutku slovenske ustave. Zaradi različnih mnenj Demosovih poslancev o tem vprašanju

in drugih zakonskih predlogih so se v javnosti, še zlasti v medijih, okrepile govorice o razhajanjih v Demosu. Odmevno je bilo dogajanje okrog predlaganih kandidatov za državnega tožilca, kjer je Demosov kandidat Anton Drobnič vzbudil mnogo pomislekov zlasti med opozicijskimi poslanci in delom slovenske javnosti zaradi svoje domobranske preteklosti in za nekatere pomanjkljive kandidature.

Uspešen izid plebiscita je zavezoval slovensko politično oblast, da v pol leta uresniči plebiscitarno odločitev. Razmere v državi so se konec januarja po eksploziji v vojaškem objektu v Zagrebu in zaznanih premikih enot JLA v Sloveniji občutno poslabšale, zato se je slovenska skupščina odločila za razpravo o kriznih žariščih doma in po svetu. Krepila so se mnenja, ki so opozarjala na resnost položaja in možnost posega JLA na slovenskem ozemlju. Poslanski klub Demosa je zato skupščini predlagal sprejetje predlogov o skrajšanju vojaškega roka na sedem mesecev in predčasni upokojitvi vseh oficirjev JLA, starejših od 55 let, ter predlog, po katerem naj bi predsednik zvezne vlade Ante Marković ugotovil stanje orožja in opreme JLA ter vse, kar ni nujno za obrambo države, razprodal in uporabil za pokrivanje stroškov preureditve JLA. Slovenska skupščina je zahtevala umik vojske iz politike, predsedstvu SFRJ pa je predlagala moratorij na služenje vojaškega roka. Slovenska vlada in komisija za ustavna vprašanja naj bi pripravili pravno podlago za slovensko pristojnost nad vsemi vojaškimi obvezniki v Republiki Sloveniji.

Ostrina razprav glede zakona o obrambi se je v naslednjih dneh povečevala, v skupščinskih klopeh pa so potekali hudi besedni dvoboji med zagovorniki demilitarizirane Slovenije in zagovorniki oblikovanja slovenske vojske. V začetku marca je prevladalo sprejetje moratorija za služenje vojaškega roka v enotah JLA. Skupščinski poslanci so 20. marca skoraj soglasno podprli Resolucijo o sporazumni združitvi, še pred tem pa razglasili 99. amandma in z njim odvzeli zveznim oblastem vse pristojnosti, ki jih je nanje prenesla Slovenija. Sporazumna razdružitev naj bi jugoslovansko federacijo razdelila na dve ali več samostojnih in neodvisnih držav, ki naj bi spoštovale medsebojno ozemeljsko integriteto in miroljubno urejale medsebojna vprašanja.

Demosov posvet v Poljčah v začetku marca 1991 se je ukvarjal s perečimi vprašanji tedanjega slovenskega političnega trenutka, ki je vključeval tudi najbolj žgoče dileme glede gospodarske in socialne politike ter proračuna. Demosove stranke so podpirale integralno zastavljen proračun, iz katerega bi Jugoslaviji plačevali le kotizacijo, nekatere od njih pa so še posebej poudarjale potrebo po razbremenitvi gospodarstva. Razprava o proračunu se je nadaljevala na marčevski razpravi v skupščinskih klopeh, kjer so se vnele polemike med koalicijo in opozicijo predvsem ob vprašanju vojske. Opozicija je ostro nasprotovala širitvi medijskega prostora z ustanavljanjem novih časopisov, podprtih s proračunskimi sredstvi. Demos je sklenil, da je treba v vseh vladnih resorjih čim hitreje pripraviti postopke, s katerimi bi Slove-

nija prevzela izvrševanje vseh državnih funkcij do konca aprila 1992, ko naj bi v skupščini sprejeli ustavni zakon o dokončni odcepitvi Slovenije od Jugoslavije.

Ker vlada še ni predložila programa za uresničitev plebiscitne odločbe in še niso bile znane gospodarske in politične posledice slovenske odcepitve, se je večina poslancev odločila za prekinitev razprave, dokler vlada ne pri-skrbi ustreznih gradiv, dokler se ne sestanejo poslanski klubi in dokler niso znani rezultati pogovorov predsednikov jugoslovanskih republik v Splitu. Dogovori o konfederaciji, ki so potekali spomladi 1991, so bili neuspešni. Predsedniki jugoslovanskih republik, nepripravljeni na zapleteno reševanje jugoslovanske krize v vseh njenih razsežnostih, so zavlačevali medsebojne pogovore in ponujali popolnoma nesprejemljive rešitve, ki so temeljile na centralizaciji države in poskusih poenotenja raznolike skupnosti.

Skupščinska razprava o pripravah na osamosvojitve se je nadaljevala v začetku maja. Kljub drugačnim pričakovanjem je datum osamosvojitve ostal z zakonom o plebiscitu določen 26. junij, na sejo pa ni bilo uvrščenih devet osamosvojitvenih zakonov. Na skupnem zasedanju vseh zborov je predsednik vlade Peterle posvaril pred sprejemanjem prenatrjenih odločitev in predlagal odprto sejo skupščine zaradi zaostrenih razmer v državi. Poslanci so podprli pismo zvezni skupščini, v katerem so ponujali sodelovanje in pogovore v sporazumni združitvi federacije. Po daljši in močno razgreti razpravi so podprli tudi ustavni zakon o spremembi ustavnih dopolnil, ki so se nanašala na ljudsko obrambo.

Poslanci družbenopolitičnega zbora in zbora občin so začeli razpravo o osamosvojitvenih zakonih, zbor združenega dela pa je predlog zavrnil. Sredi maja 1991 so bili po dokaj umirjeni razpravi sprejeti zakoni o Narodni banki Slovenije, o državljanstvu, tujcih, potnih listinah, prehajanju čez državno mejo in njenem varovanju, bankah in hranilnicah, Agenciji za zavarovanje depozitov bank in hranilnic, kreditnih razmerjih s tujino, spremembe za dopolnitve zakona o varnosti cestnega prometa in zakon o cenah. V začetku junija 1991 je v skupščini nastopil novi sekretar za finance Dušan Šešok in poslance opozoril na nerešena vprašanja meje s Hrvaško, delitve skupnega jugoslovanskega imetja, potnih listov in novega slovenskega denarja.

Napete razmere v Demosu so poslabšali očitki glede prepočasnega sprejemanja osamosvojitvenih zakonov, spori Peterleta in Rupla ter zahteve po razrešitvi državnega tožilca Antona Drobniča, ki so jih podpirali tudi nekateri v SDZ.

Na obisk v slovensko skupščino je 11. junija 1991 pripotovala delegacija zvezne vlade, ki jo je vodil premier Ante Marković, poleg njega pa sta bila v delegaciji še Živko Pregl in Stane Brovet. Marković je vztrajal pri doslednem

upoštevanju jugoslovanske federacije in zavrnil enostranske odločitve, ki bi po njegovem povzročile sankcije zveznih oblasti. Nekaj dni pred razglasitvijo osamosvojitve so se v skupščinskih klopih znova razvnele strasti ob razpravah o zastavi in grbu osamosvojene Slovenije. Amandma je bil sprejet 24. junija, ko je bila predstavljena Deklaracija o neodvisnosti, istega dne pa je potekala tudi razprava o ustavnem zakonu za izvedbo ustavnega akta.

Demos in predsedstvo Republike Slovenije

Za predsednika predsedstva na aprilskih volitvah leta 1990 so kandidirali Ivan Kramberger, ki se je kandidiral kar sam, Milan Kučan (ZKS — SDP in SZS — SZDL), dr. Jože Pučnik (Demos) in Marko Demšar (ZSMS — LS), za člane predsedstva pa so bili kandidati Ivan Oman (Demos), dr. Matjaž Kmecl (ZKS — SDP), dr. Dušan Plut (Demos), dr. Dimitrij Rupel (Demos), Ciril Zlobec (SZS — SZDL), dr. Boštjan Zupančič (ZKS — SDP), dr. Alojz Križman (SZS — SZDL), dr. Bogdan Oblak (ZSMS — LS), Franc Miklavčič (Demos), dr. Miroslava Geč — Korošec (SZS — SZDL), dr. Peter Novak (SZS — SZDL) in dr. Slavoj Žižek (ZSMS — LS).

Na predsedniških volitvah je za predsednika države kot kandidat Demosa nastopil dr. Jože Pučnik, med kandidati za člane Predsedstva Republike Slovenije pa so bili iz vrst Demosa Ivan Oman, dr. Dušan Plut, dr. Dimitrij Rupel in Franc Miklavčič. Ivan Oman in dr. Dušan Plut sta bila izvoljena za člana Predsedstva, dr. Jože Pučnik, ki je v prvem krogu glasovanja prejel 26,6 odstotka glasov (preostali kandidati: Marko Demšar — 10,9 odstotka, Ivan Kramberger — 18,5 odstotka in Milan Kučan 44,4 odstotka) pa se je v drugem krogu glasovanja pomeril z nekdanjim voditeljem Zveze komunistov Slovenije Milanom Kučanom. Z 58,6 odstotka glasov volivcev je Kučan, ki je za mnoge prebivalce Slovenije simboliziral neproblematičen prehod iz socialističnega sistema v parlamentarno demokracijo, postal predsednik Predsedstva Republike Slovenije.

Dr. Jože Pučnik, ki ga je Demos kandidiral za predsednika predsedstva, se je za kandidaturo odločil zaradi pridobivanja pozornosti za Demos, »ki je bil medijsko zapostavljen«. Dr. Pučnik je imel v tajnih analizah javnega mnenja večinsko podporo, vendar je zaradi nesposobnega volilnega štaba, slabe volilne kampanje in šibke medijske podpore tekmo s Kučanom izgubil.

Novo slovensko predsedstvo je v začetku svojega delovanja podelilo mandat za sestavo vlade, pri čemer se je na vladni strani pokazala bojazen pred nadzorom, na strani predsedstva pa bojazen pred nesodelovanjem. Njuno medsebojno razmerje so v naslednjih mesecih kalili medijski napadi, ki sta jih bila deležna vlada in Demos. Prvotne bojazni in zamere so zbledele v senci vedno bolj zapletenih razmer v jugoslovanski državi.

SLIKA 17: Srečanje dr. Jožeta Pučnika in Milana Kučana po razglasitvi izida volitev za predsednika Predsedstva RS

(Vir: Borut Kranjc, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Maja 1990 je zvezno predsedstvo ukazalo oddajo orožja, ki ga je imela teritorialna obramba, zvezni armadi. Slovensko predsedstvo je z zamudo zahtevalo zaustavitev pobiranja orožja, pojasnilo Beograda in razrešitev generala Hočevarja, ki je tedaj poveljeval slovenski teritorialni obrambi. Sprejem Deklaracije o suverenosti julija 1990 je predsedstvo pospremiilo z dvomom, vendar je tvorno sodelovalo pri sprejemanju določil iz amandmajev k slovenski ustavi, ki so bili sprejeti septembra 1990. Sej predsedstva so se redno udeleževali tudi predsednik skupščine dr. Bučar, predsednik vlade Peterle, minister za obrambo Janša in minister za notranje zadeve Bavčar.

Oktobrske seje predsedstva so bile polemične, saj so na njih tehtali predloge o odcepitvi Slovenije in možnostih uspešnega osamosvajanja. Mnogo pomslekov je bilo o plebiscitu, tudi o možnostih konfederacije in referendumu. Po uspešnem slovenskem plebiscitu se je kriza v jugoslovanski federaciji in mednarodnih odnosih zaostila, zato je predsedstvo januarja 1991 sklenilo, da se bodo odslej sestajali predsednik predsedstva, predsednik skupščine, predsednik vlade in ministri za mednarodno sodelovanje, za obrambo in za notranje zadeve ter obravnavali aktualne razmere. Izstop iz Jugoslavije se je zdel vedno razumnejši izhod iz krize, čeprav mu sprva predsedstvo ni bilo naklonjeno.

Predsednik in trije člani predsedstva so februarja 1991 celo podpisali Deklaracijo za mir, ki je po mnenju obrambnega ministra ogrožala slovenske obrambne sposobnosti. Zaradi vedno ostrejšega poseganja JLA v krizne razmere je predsedstvo marca 1991 predlagalo pospešitev priprav na osamosvojitve in imenovalo operativno koordinacijsko telo za primer izrednih

razmer. Vodil ga je Igor Bavčar, njegov namestnik pa je bil Janez Janša. V mesecih pred osamosvojitvijo je predsedstvo aktivno sodelovalo pri oblikovanju osamosvojitvene zakonodaje. Koordinacijo osamosvojitvenih dejavnosti je vodil predsednik predsedstva Milan Kučan, ki je tudi nagovoril zbrano množico na slovesni razglasitvi samostojne Slovenije 26. junija 1991.

V času vojne na Slovenskem se je predsedstvo sestajalo vsak dan skupaj z dr. Bučarjem, dr. Drnovškom, Peterletom, Janšo, Bavčarjem, dr. Ruplom, Kacinom, Slaparjem in Bogatajem. V naslednjih mesecih je aktivno sodelovalo pri sprejemanju Brionske deklaracije, umiku enot JLA, gospodarskih ukrepov, mirovnih pogajanjih v Haagu, zasnovi nacionalne varnosti in obrambe, imenovanjem slovenskih predstavnikov v tujini in oblikovanjem slovenske ustave, ki je bila sprejeta decembra 1991. Nova ustava je odpravila institucijo predsedstva in uvedla predsednika republike.

2.4 Demosova vlada

Dr. Jože Pučnik, ki je bil po mnenju mnogih v Demosu najprimernejša izbira za predsednika nove slovenske vlade, je po premisleku in prepričevanju nekaterih vplivnih članov Demosa (dr. Spomenke in dr. Tineta Hribarja) funkcijo predsednika vlade prepustil prvaku SKD. Po predhodnem dogovoru v Demosu naj bi mandatar postal vodja tiste stranke, ki bi na volitvah dosegla največ glasov. Že pred volitvami so se v koaliciji Demos sporazumeli, da bodo stranke v primeru uspeha na volitvah dobile število mest v vladi v skladu z volilnim izidom posamezne stranke. Pri izbiranju ministrov naj bi obveljali dve merili: strankarska uvrstitev na volitvah in strokovnost, pri čemer je bilo drugo merilo zelo nejasno. Vsaka od članic koalicije si je želela v vladi pridobiti čim več pomembnih mest, predsedniku SKD Lojzetu Peterletu pa je pripadla naloga, da po napornih pogajanjih, v katerih so se že kazala strankarska in osebna nasprotja, sestavi novo 27-člansko Vlado Republike Slovenije. Po končanih posvetovanjih v Demosu je novi predsednik skupščine dr. France Bučar 16. maja 1990 sklical skupno sejo vseh treh zborov, na kateri so poslanci volili mandatarja, tri podpredsednike in 23 članov vlade. Kandidat za mandatarja Lojze Peterle je v svojem nagovoru izpostavil veliko nepreglednost gospodarskih, finančnih in drugih tokov in kot temeljno nalogo vlade popolno samostojnost Slovenije, doseženo s pogajanjem in po ustavni poti.

Razpravi so sledile tajne volitve, na katerih je bila izvoljena prva demokratična slovenska vlada, ki so jo sestavljali: Lojze Peterle — predsednik, dr. Jože Mencinger — podpredsednik (gospodarstvo), Matija Malešič — podpredsednik (družbene dejavnosti), dr. Leo Šešerko — podpredsednik (varstvo okolja in regionalni razvoj), Marko Kranjec (finance), Janez Janša (obramba), Igor Bavčar (notranje zadeve), dr. Dimitrij Rupel (mednarodno sodelovanje), dr. Rajko Pirnat (pravosodje in uprava), Jožica Puhar (delo), Igor Umek

(družbeno planiranje), Stane Stanič (informiranje), Lojze Janko (zakonodaja), Miha Jazbinšek (varstvo okolja in urejanje prostora), dr. Miha Tomšič (energetika), Izidor Rejc (industrija in gradbeništvo), Ingo Paš (turizem in gostinstvo), dr. Katja Boh (zdravstvo in socialno varstvo), dr. Peter Vencelj (vzgoja in izobraževanje), dr. Andrej Capuder (kultura), dr. Peter Tancig (raziskovalna dejavnost), Maks Bastl (trg in splošne gospodarske zadeve), Viktor Brezar (drobno gospodarstvo), dr. Jože Osterc (kmetijstvo, gospodarstvo in prehrana), Marjan Krajnc (promet in zveze), Franc Godeša (borci in vojaški invalidi) in dr. Janez Dular (Slovenci po svetu).

Med novoizvoljenimi ministri so bili poleg članov strank Demosove koalicije tudi trije člani ZK — SDP, eden član ZSMS — LS in pet strankarsko neopredeljenih. V igri za nekatere ministrske položaje je bila tudi ZSMS — LS, ki je na volitvah dobila 14,5 odstotka glasov, vendar dogovora ni bilo. Ključne državotvorne položaje v vladi so zasedli člani Demokratične stranke Slovenije Igor Bavčar (notranje zadeve), Janez Janša (obrambne zadeve) in dr. Dimitrij Rupel (zunanje zadeve). V vladi so se kljub zagotovitvi Lojzeta Peterleta o njenem dobrem delovanju zgodile nekatere pomembne spremembe: spomladi 1991 je Staneta Staniča zamenjal Jelko Kacin, namesto dr. Jožeta Mencingerja je podpredsednik vlade postal Andro Ocvirk, Marka Kranjca pa je zamenjal Dušan Šešok.

Nova vlada je zelo dejavno sodelovala pri oblikovanju osamosvojitvene zakonodaje (Deklaracije o suverenosti Republike Slovenije, dopolnitvah slovenske ustave, sprejemanju ustavnega zakona, plebiscitnih postopkih ...), še zlasti pa se je njeno delovanje okrepilo od maja 1991, ko so se razmere v državi dramatično zaostrele. Sprejet je bil sveženj bančne zakonodaje, zakonov o državljanstvu, potnih listinah in varovanju meje. Vlada je pripravila zasnovano osamosvojitvenega projekta, razdružitev pa naj bi potekala sporazumno. Sprejet je bil ustavni zakon glede ljudske obrambe, ki je v celoti prenesel pristojnosti zveznih organov na republiške. Minister za obrambo Janez Janša je poslancem predstavil močno napete varnostno-politične razmere v Sloveniji in Jugoslaviji, saj so bile enote JLA v stanju najvišje bojne pripravljenosti.

Na svojih majskih in junijskih sejah leta 1991 je vlada sprejemala osnutke preostalih zakonov, ki so bili ključni za osamosvojitve Slovenije (zakon o carinski službi, Banki Slovenije, državljanstvu Republike Slovenije, tujcih, potnih listinah, nadzoru državne meje, zunanjih zadevah in druge). Seja vlade 9. junija 1991 je bila v celoti posvečena dogovoru o aktivnostih v zvezi z osamosvojitvijo Republike Slovenije. Na seji so člani vlade podprli aktivnosti za osamosvojitve Slovenije na posameznih področjih, pred tem je o teh vprašanjih razpravljala projektni svet in Demos. Ugotovili so, da je še nekaj odprtih vprašanj, zlasti glede uvajanja lastnega denarja, saj naj bi glede na predlog vlade še nekaj časa uporabljali jugoslovanski dinar. Konec maja je vlada ustanovila Slovensko tiskovno agencijo.

Vlada je na seji 26. junija 1991 sprejela stališča do odloka ZIS o neposrednem zagotavljanju izvrševanja zveznih predpisov o prenehanju državne meje na ozemlju Republike Slovenije in odredbe o prepovedi vzpostavljanja mejnih prehodov na ozemlju SFRJ. Projektni svet integralnega projekta osamosvojitve in koordinacija vodij projektov sta bila razpuščena, imenovana pa je bila komisija za spremljanje aktivnosti v zvezi z osamosvojitvijo Republike Slovenije. V njej so delovali predsednik Lojze Peterle, podpredsednik dr. Andro Ocvirk ter ministri za notranje zadeve, obrambo, zunanje zadeve, informiranje in zakonodajo. Komisija je sproti proučevala osamosvojitvene procese in obveščala javnost o stališčih vlade.

2.5 Plebiscit in priprave na osamosvojitve

Slovenski poskus, da bi jugoslovanske republike v jeseni 1990 podpisale konfederalno pogodbo, so vse republike razen Hrvaške zavrnila. Odnos do federacije je slovenska oblast v jeseni 1990 radikalizirala s predlogom plebiscita o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije, ki so ga sprva predstavili socialisti, Demos pa ga je problematiziral. V novembrskem sklicu skupščine pa je Demos predlagal izvedbo plebiscita 23. ali 30. decembra. Odločitev o tem je bila izoblikovana na posvetu vodstva Demosa v Poljčah 9. novembra 1990. Posveta so se poleg voditeljev Demosa udeležili tudi vodje poslanskih klubov Demosovih strank in ministri tistih vladnih resorjev, ki so imeli pomembno vlogo v osamosvajanju.

Nekateri vodilni Demosovi možje sprva nad idejo o »prehitevanju« niso bili navdušeni (Peterle, dr. Bučar), po odmoru in sestanku dr. Bučarja, dr. Pučnika, Janše in dr. Hribarja pa so uskladili svoja mnenja in zbranim predstavili nujnost plebiscita. Odločitev o plebiscitu je naletela na ostra nasprotovanja zlasti v vrstah opozicije, med članicami Demosa pa so mnogi z nezaupanjem sprejeli ključno zgodovinsko odločitev, ki ji je s svojo odločnostjo in brezkompromisnostjo botroval predvsem dr. Jože Pučnik. Demosov posvet v Poljčah pomeni pomembno prelomnico, saj je začrtal samostojno Slovenijo brez Jugoslavije in dokončno zavrnil idejo o konfederaciji.

Pred razpravo o plebiscitu v skupščini je potekalo naporno usklajevanje vsebine plebiscitnega vprašanja in načina njegove izvedbe. Sporen je bil tudi datum 23. december, ki so mu močno nasprotovali opozicija ter predsednik predsedstva Kučan. Ustavna komisija je imela pri oblikovanju osnutka zakona obilo težav, zato je skupščini predložila kompromisne rešitve; 21. novembra 1990 je bil izglasovan osnutek zakona o plebiscitu, za katerega je glasovalo 126 poslancev. Pred nadaljevanjem zasedanja skupščine so se sestali predsedniki parlamentarnih strank, vodje poslanskih klubov in skupin ter podprli pobudo o izvedbi plebiscita. Precej vroče krvi je povzročilo vprašanje deleža volilnih upravičencev, ki naj bi bil potreben za veljavnost plebiscita.

Opozicija je zagovarjala večino vseh volilnih udeležencev, kar je podprla tudi vlada, in isto priporočila Demosovim poslancem; 6. decembra 1990 je bil sprejet zakon o plebiscitu. Dogajanja okrog tega zakona so še bolj razdelila slovensko politično prizorišče in povzročila razpoke tudi v Demosu. V slovenski javnosti je odmevalo trdo stališče italijanskega zunanjega ministra de Michelisa, ki je ob svojem obisku v Sloveniji jasno povedal, da bo tujina sprejela izide plebiscita le, če bo za samostojno in neodvisno Slovenijo glasovala večina vseh volilnih upravičencev. Medijski napadi na Demosove voditelje so se vrstili.

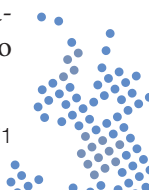
Plebiscit o slovenski samostojnosti in neodvisnosti je potekal 23. decembra 1990. Vprašanje na glasovnici pa je bilo: »Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?« Glasovanja se je udeležilo 1,289.369 volilnih upravičencev ali 93,2 odstotka. Za samostojno Slovenijo je glasovalo 88,5 odstotka volilnih upravičencev, proti jih je bilo 57.800, 12.412 glasovnic pa je bilo neveljavnih. Izid plebiscita je zavezoval slovensko politično oblast, da v pol leta uresniči plebiscitarno odločitev.

Odzivi zvezne vlade so bile izrazito nasprotujoči. Izražali so se v obliki prikritih in odkritih pritiskov na političnem, gospodarskem in vojaškem področju. Tako je ob vdoru srbskih oblasti v jugoslovanski denarni sistem zvezna oblast molče opazovala srbsko krajo denarne izdaje, ki je bila predvidena za celotno jugoslovansko federacijo za naslednje leto. Obdobje, ki je sledilo, je bil čas mrzličnih priprav na osamosvojitve Slovenije.

Na skupščinskih sejah so poslanci vneto razpravljali o poteku priprav na osamosvojitve; 25. junija sprejeta Deklaracija o neodvisnosti je vzpostavila samostojno slovensko državo, Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, izglasovana hkrati z ustavnim zakonom, pa je vzpostavila pogoje za uresničitev te listine. Samostojna Slovenija je bila kljub nasprotovanju jugoslovanskih zveznih oblasti in zadržanosti mednarodne skupnosti slovesno razglašena na zborovanju na Trgu republike v Ljubljani 26. junija 1991.

Vročé poletje 1991

V osamosvojitveni vojni, ki je sledila, so prejšnja nesoglasja med demokratično koalicijo na oblasti in opozicijskimi strankami, ki so neformalno še vedno držale številne močne vzvode oblasti v svojih rokah, zamenjali skupni nastopi in obramba strateških nacionalnih interesov. Z redko videno enotnostjo vseh političnih dejavnikov na Slovenskem je slovenski državi uspelo obraniti svojo samostojnost in neodvisnost. S podpisom Brionske deklaracije 7. julija 1991 so bila za tri mesece zamrznjena vsa osamosvojitvena dejanja. Slovenska skupščina je nekaj dni pozneje sprejela Brionsko deklaracijo

kljub močnemu nezadovoljstvu, saj deklaracija ni priznavala slovenske samostojnosti in ni zagotovila prekinitve nasilja. Diplomatska prizadevanja slovenske politične elite za mednarodno priznanje samostojne Slovenije pa so se kljub temu nadaljevala. Ob koncu septembra 1991 so Slovenijo priznale Hrvaška, Litva, Gruzija, Latvija in Estonija.

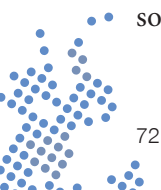
2.6 Stopnjevanje krize v Demosu in njegov razhod

Nasprotja v Demosu so bila opazna vse od njegove ustanovitve, po zmagi na prvih demokratičnih volitvah pa so se še stopnjevala. Demos je bil namreč zelo raznolika politična formacija, v njem pa posamezniki z različnimi političnimi izkušnjami, usmeritvami in pričakovanji.

Politična platforma Demosa se je v poletju 1990 začela cepiti na bolj liberalni in bolj konservativni del. Nekateri dogodki v poletju 1990 (ostri odmevi na nastop ministra za kulturo dr. Andreja Capudra v Stični, pismo sociologa dr. Veljka Rusa dr. Jožetu Pučniku, očitki dr. Pučniku o zanemarjanju stranke na račun Demosa, vodenje vlade brez posvetovanja s predsedstvom Demosa ...) so nakazovali globlji razcep v vodilni politični koaliciji, kot so bile njene članice voljne javno priznati. Za svoje odločitve v okviru koalicije so s trudom iskale politično soglasje, kar je bila na eni strani slabost, na drugi pa je s takšno paradigmo Demos vtisnil slovenski tranziciji vzorce demokratičnega političnega obnašanja.

Med najusodnejšimi kamni spotike za Demos je bilo vprašanje privatizacijske zakonodaje, ki je doseglo odločilno točko spomladi 1991. Vodilni v Demosu so na svojih posvetih intenzivno razpravljali o zakonu, ki ga je pripravil podpredsednik vlade dr. Jože Mencinger in je zagovarjal nedotakljivost podjetij, ki dobro delujejo, ter čim večji delež notranjih lastnikov. Z določbami njegovega predloga se mnogi niso strinjali. Predsednik vlade Peterle je s svojimi svetovalci, še zlasti s harvardskim čudežnim dečkom ekonomistom Jeffreyjem Sachsom, pripravil drugačen predlog zakona, ki je naletel na številna odklonilna stališča. Dr. Mencinger je odstopil in tudi Sachsov predlog ni dobil večinske podpore v parlamentu. Tudi razprava o zakonu o denacionalizaciji je znova razdelila mnenja v Demosu, saj so mnogi menili, da je odpravljanje krivic, ki so se zgodile z nacionalizacijo in agrarno reformo po letu 1945, zelo občutljivo področje.

V ozadju uspešnih osamosvojitvenih korakov se je kriza Demosa stopnjevala in poglobljala. Vse opaznejša razhajanja v SDZ, junijska peticija za odstop Antona Drobniča z mesta javnega tožilca in Jambrekov predlog za reorganizacijo koalicije v juliju 1991, ki ga je na svetu Demosa predstavil Janez Janša, so napovedovali kritično obdobje v Demokratični opoziciji Slovenije.

Razpad najstarejše stranke Demokratske zveze Slovenije v novembru 1991 je razkril nepomirljiva nasprotja med dotedanjimi političnimi zavezniki. Razhajanja glede modela lastninjenja, denacionalizacije, položaja Cerkve v slovenski družbi, šolstva, ravnanja Peterletove vlade, kontinuitete s prejšnjim političnim režimom, reforme represivnih organov, spremembe medijskega prostora, vizije slovenske prihodnosti, gospodarske politike sodijo med glavne razloge za razpad Demosa 30. decembra 1991. Teden dni pred tem, 23. decembra 1991, je bila v Skupščini Republike Slovenije sprejeta nova slovenska ustava, ki je opredelila Slovenijo kot demokratično in suvereno državo slovenskega naroda.

Na sestanku vodstva koalicije Demos v Dolskem 30. decembra 1991 je njen predsednik dr. Jože Pučnik ugotavljal nemoč koalicije v zvezi z delovanjem vlade in njenega predsednika Lojzeta Peterleta ter zahteval nov dogovor o sodelovanju koalicijskih partneric v Demosu. Na sestanku je bila sprejeta izjava o koncu koalicije Demos in predlogu predčasnih volitev, ki naj bodo po novi volilni zakonodaji izvedene najpozneje do konca aprila 1992. Nekdanje Demosove stranke naj bi se še naprej usklajevale na sestankih predsednikov strank in vodij klubov strank, februarja 1992 je bil celo ustanovljen klub poslancev Demosa, vendar so poskusi nadaljevanja demosovske tradicije utonili v morju strankarskih interesov. Nekdanje Demosove stranke so se razhajale tudi v odnosu do Peterletove vlade, ki je bila pod vedno hujšim pritiskom in v tretjem poskusu aprila 1992 odstranjena s političnega prizorišča. Po volitvah 1992 je nastopila podemosovska doba, ki ji je dajala ton liberalno demokratska stranka z dr. Janezom Drnovškom na čelu.

Viri in literatura

Bučar, France: *Ujetniki preteklosti*. Ljubljana: Mihelač, 1995.

Dolinar, France idr.: *Od sanj do resničnosti: razvoj slovenske državnosti*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001.

Drnovšek, Marjan in Bajt, Drago, ur.: *Slovenska kronika XX. stoletja. 1941—1995*. Ljubljana: Nova revija, 1997.

Drnovšek, Janez: *Moja resnica*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.

Friš, Darko, ur.: *Demosov zbornik*, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 — Nova vrsta 37, 3.—4. zvezek. Maribor: Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, 2001.

Granda, Stane idr.: *Od držav na Slovenskem do slovenske države*. Kočevje: Pokrajinski muzej Kočevje, 2004.

Granda, Stane in Šatej, Barbara, ur.: *Temeljne prelomnice preteklih tisočletij: zbornik referatov, 30. zborovanje slovenskih zgodovinarjev*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001.

Hribar, Tine: *Slovenci kot nacija*. Ljubljana: Enotnost, 1995.

Jambrek, Peter: *Ustavna demokracija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.

Janša, Janez: *Premiki*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992.

Janša, Janez: *Okopi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.

Perovšek, Jurij, ur.: *Slovenska osamosvojitev 1991: Pričevanja in analize*. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije in Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002.

Pesek, Rosvita: *Osamosvojitev Slovenije: ali naj republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?*. Ljubljana: Nova revija, 2007.

Prunk, Janko in Ivanič, Martin: *Osamosvojitev Slovenije*. Ljubljana: Grad, 1996.

Prunk, Janko in Toplak, Cirila: *Parlamentarna izkušnja Slovencev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2005.

Repe, Božo: *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan, 2002.

Rupel, Dimitrij: *Skrivnost države*. Ljubljana: Delo, Slovenske Novice, 1992.

Urbanc Nataša, ur.: *Enotni v zmagi: osamosvojitev Slovenije*. Ljubljana: Nova revija, 2006.

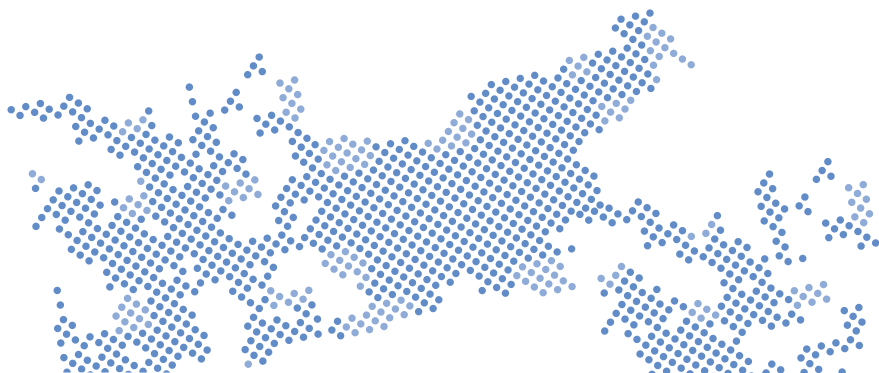
Valič Zupan, Andreja, ur.: *Petnajstletnica slovenske osamosvojitve. Seminar za učitelje. Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 2006.

Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.

Zver, Milan: *100 let socialdemokracije*. Ljubljana: Veda, 1996.

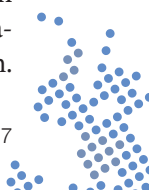

GOSPODARSKO IN FINANČNO OSAMOSVAJANJE SLOVENIJE

Leta 1980 se je zrušil temelj navidezne uspešnosti, ki je celo desetletje zagotavljal preživetje neučinkovitemu gospodarskemu sistemu. Jugoslovanskega gospodarskega čudeža je bilo konec. V naslednjih letih je jugoslovanska družba, ujeta v past lastnih idej, ideologij in utvar, začela propadati. Slovenija je izkoristila zgodovinsko priložnost in ob vstopu v devetdeseta leta 20. stoletja poleg političnih uresničila še dolgoletne želje po samostojnem gospodarskem razvoju. S samostojno državo se je spremenil značaj slovenskega gospodarstva. V njem so se zgodili trije preobrati: iz socialističnega se je spremenilo v (zasebno in državno) kapitalističnega, iz samoupravnega, dogovornega in planskega v tržnega in iz regionalnega v samostojno narodno gospodarstvo z lastno denarno in fiskalno ureditvijo.

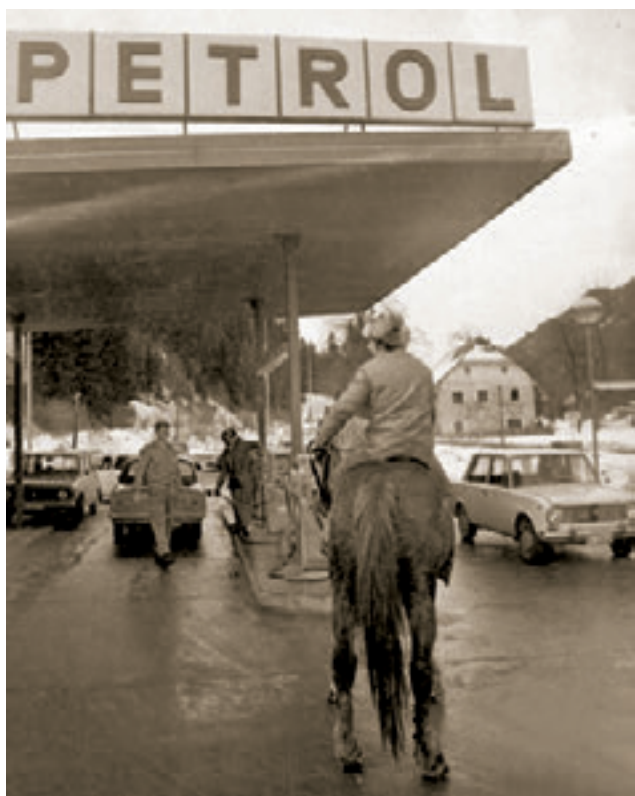
3.1 Temeljni gospodarski razlogi za razpad Jugoslavije

Na prelomu iz sedemdesetih v osemdeseta leta 20. stoletja so viri tuje akumulacije usahnil. Jugoslavija je zapadla v globoko gospodarsko krizo, ki je bila eden pomembnejših vzrokov za razpad države. V prvi polovici osemdesetih let je devizni dolg naraščal, pomanjkanje dobrin na domačem trgu je bilo vse večje, realne plače so se znižale, poraba je začela prehitevati rast dohodkov, obremenitve gospodarstva so se povečale, gospodarska rast je začela upadati in se približevala ničelni točki. Leta 1986 je bankrotiral bančni sistem v Makedoniji, Črni gori in na Kosovu, čemur so sledile še agresivnejše zahteve po solidarnostnem prelivanju sredstev, pokrivanju izgub in potreb gospodarstev v nerazvitih republikah.

Bančni sistem je postal poslovno in kreditno nesposoben, s tekočimi dohodki pa kljub povečanju primarne emisije ni bilo mogoče pokrivati vseh izdatkov.

V naslednjih dveh letih se je jugoslovansko gospodarstvo zaradi padca proizvodnje, nizke učinkovitosti, umirajočega izvoza in erozije finančnega sistema znašlo v predinfarktnem stanju. Z rastočim cenovnim valom so se notranja neravnovesja okrepila, razvojna in socialna stiska povečali, inflacija pa je prešla v hiperinflacijo. Naraščati so začeli brezposelnost in število podjetij v stečaju ter stavk. Jugoslavija se je znašla na dnu lestvice evropskih držav. Upanja, da se bodo gospodarske razmere popravile, ni bilo več. Leta 1989 je jugoslovanski trg prenehal delovati, gospodarstvo se je znašlo v agoniji. Njen delež v svetovni trgovini se je zmanjšal, ugled pa je tako padel, da je izpadla iz svetovne investicijske igre. Konec leta 1990 je bila popolna zmeda v delovanju gospodarskega sistema in nato sta razpadla še plačilni in fiskalni sistem. Centralna banka je razprodala devizne rezerve in ustavila intervencijsko prodajo deviz na deviznem trgu. Z gospodarskega stališča je zvezna država leta 1991 prenehala obstajati, saj ni zmogla več zagotavljati izterjave davkov, preprečiti postavljanja carinskih mitnic, samovoljnega tiskanja denarja, vzpostavitev različnih gospodarskih sistemov v državi in obnoviti skupni trg.

SLIKA 18: Bencinska kriza; pomanjkanje goriv je bila ena izmed oblik splošne energetske krize v državi.

(Vir: Edi Šelhaus, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

SLIKA 19: Nakupovanje v Avstriji; povprečni Slovenec se je skoraj vsak mesec odpravil v eno izmed zamejskih trgovin, kjer se je oskrbel s kavo, pralnim praškom, južnim sadjem in drugim blagom, ki ga je doma primanjkovalo.

(Vir: Edi Šelhaus, Muzej novejše zgodovine Slovenije)

Gospodarska kriza je do konca razkrila vsa protislovja in slabosti »dogovornega« gospodarstva, ki je v svoji zasnovi omogočala prevlado povprečnih in neuspešnih gospodarskih organizacij ter ohranitev vodstvene sestave z nizko formalno izobrazbo. Samoupravno odločanje je izgubilo svojo materialno podlago in vsebino. Prizadevanja za kakovostno gospodarjenje ter združevanje dela in sredstev na dohodkovni podlagi so bili le še obledel spomin. Gospodarske odgovornosti ni bilo več, zamenjala jo je socializacija poslovnih neuspehov in izgub ter brezuspešno zdravljenje ekonomsko že zdavnaj mrtvih podjetij.

Ni mogoče reči, da si zvezna oblast ni prizadevala zaustaviti gospodarskega voza, ki je drvel v prepad. Toda njeni poskusi, da bi v letih od 1982 do 1988 zaustavila krizo in razpadanje dogovornega gospodarstva, so propadli, in to kljub javni podpori in finančni pomoči mednarodnih finančnih ustanov. Razlog za to ni bila le njena ideološka naravnost in ujetost v dogme, temveč tudi nedodelani reformni programi. Zvezne vlade so na probleme gledale nepopolno, jih reševale z nenehnimi intervencijskimi ukrepi in razporejanjem dohodka, ohranjale so preživele socialistične proizvodne odnose in privilegije ter nalagale gospodarstvu bremena, ki jih ni zmoglo niti znalo prenesti. Tudi zadnji poskus reševanja jugoslovanske krize, ki se je začel leta 1989 z nastopom vlade Ante Markovića, se je končal s popolnim polomom. Njegov reformski program, ki je bil zamišljen kot tržno naravnan paket gospodarske liberalizacije, spremembe lastništva in usposabljanja federacije za učinkovito vodenje gospodarske politike in protiinflacijskega programa, je zaradi notranjih neskladnosti in nedoslednosti pri izvajanju propadel že po

štirih mesecih. Je pa vseboval nekaj pomembnih zakonov, ki so utirali pot tržnim reformam.

Poleg ideološke omejenosti in operativne neučinkovitosti zveznih teles je h gospodarskemu razpadu SFRJ veliko prispevala še neenotnost pri iskanju poti iz kriznih razmer v vladajoči ZKJ. Na zadnjem kongresu januarja 1990 sta se jasno oblikovali dve nepomirljivi frakciji: slovenska in srbska. Slovenska zveza komunistov se je sprijaznila, da je socializem kot svetovna ideologija in gospodarski sistem razpadel. Zavedala se je, da sta preživetje in politična prihodnost odvisna od hitrosti demokratizacije in izboljšanja gospodarskih razmer v državi. Pri tem je treba poudariti, da CK ZKS ni bil pripravljen povsem pretrgati popkovine s temelji socialističnega gospodarstva.

Samoupravljanje naj bi se v novem gospodarskem ustroju pomladilo in dobilo nov življenjski prostor. Srbski komunisti so nasprotovali korenitim institucionalnim spremembam gospodarskega sistema, ker so verjeli, da je še mogoča reforma socialističnega gospodarstva. Poleg tega so bili zagovorniki močne Jugoslavije. Vsaka stran je oblikovala svojo razvojno strategijo; slovenska je temeljila na tehnološki inovativnosti in razvitosti ter v svet odprti družbi, srbska pa se je zavzemala za zaprtost in avtarkijo. Ker sta temeljili na povsem drugačni gospodarski sestavi, zlasti pa naravnosti, je bil kompromis med njima skorajda izključen. Slovensko gospodarstvo je bilo usmerjeno na konvertibilni trg in je hotelo svoj delež na njem čim bolj povečati. Srbsko gospodarstvo pa je bilo usmerjeno na vzhodne, klirinške trge, zato bi ga depresija klirinškega dolarja in drugi ukrepi, ki bi šli v prid izvozu na Zahod, gospodarsko zelo prizadeli.

3.2 Slovensko iskanje poti iz krize in jugoslovanske gospodarske ureditve

Slovenija je v sedemdesetih in na začetku osemdesetih let 20. stoletja gospodarila previdneje in bolje kot druge republike. Kljub temu je gospodarska kriza ni zaobšla, temveč jo je na nekaterih področjih prizadela celo močneje kot druge dele države. Njeno gospodarsko nazadovanje, ki se je začelo leta 1984, se je v naslednjih letih še pospešilo, saj so bile stopnje rasti družbenega proizvoda, industrijske proizvodnje in naložb v osnovna sredstva negativne. Razvojno krizo in upadanje gospodarske dejavnosti so spremljali še drugi negativni pojavi (nizka storilnost, devizna nelikvidnost in naraščanje obremenitev gospodarstva), ki so povečali spore pri delitvi dohodka, otežili vstopanje tujemu kapitalu, povzročili visoke izgube, stečaje, rast nezaposlenosti in življenjskih stroškov, znižali obseg in učinkovitost naložb ter zelo upočasnili kakovostno gospodarsko preobrazbo. V naši republiki se je krepilo spoznanje, da vedno bolj zaostaja za razvitim svetom.

Odločitev o izločitvi slovenskega gospodarstva iz jugoslovanske skupnosti se je pripravljala več let. Bila je logična posledica ne samo poglobljajoče se gospodarske, temveč tudi politične krize, ki se je začela po smrti Josipa Broza. Zaostrene razmere so republiška vodstva prisilile, da so začela voditi bolj pragmatično narodno obrambno politiko. Slovenski politični vrh je sredi osemdesetih dokončno spoznal, da je prišel čas, ko je treba opustiti defenzivno politiko do zveznega središča. Poleti 1985 je sklenil, da bo dejavnejši pri oblikovanju tekoče gospodarske politike in dograjevanju gospodarskega sistema ter da se bo zoperstavil prelivanju sredstev v nerazvite republike. Dolgoročni načrt gospodarskega razvoja SR Slovenije v letih 1986—2000 je bil prvi odmevnejši rezultat dejavnejšega odnosa slovenske politike do Beograda, saj je med prednostne naloge v gospodarstvu postavil zmanjšanje sodelovanja slovenskega gospodarstva z gospodarstvi drugih republik ter njegovo tesnejšo povezanost z razvitim zahodnim svetom.

Leta 1986 so slovenski predstavniki v zveznih telesih opozarjali na primere zavlačevanja in nasprotovanja pri sprejemanju nove gospodarske zakonodaje ter začeli dajati predloge in pobude za reševanje težav, ki so najbolj dušile slovensko gospodarstvo. Leta 1987 so v Sloveniji ugotovili, da »taktiziranje, ko gre za globoke stvari«, ni več na mestu. Odločili so se, da bodo podprli le tiste sistemske odločitve, ki ustrezajo slovenskemu gospodarstvu in odpirajo vrata gospodarski reformi. Novo taktiko so začeli udejanjati konec leta 1987, ko je naša republika pogojevala sprejem zvezne resolucije za naslednje leto s sprejemom novega deviznega zakona. To področje je bilo za Slovenijo daleč najpomembnejše. Leta 1988 se je slovenska politika očitno sprijaznila, da so razvojne možnosti slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva omejene in brez prihodnosti.

Razprave o spremembi zvezne ustave in še drugih pomembnih zakonov, ki so tedaj potekale v zvezni skupščini, so bile brezplodne. Slovenski predlogi in rešitve največkrat niso dobili podpore. Ta in še drugi razlogi so bili voda na mlin opozorilom in zahtevam, ki so prihajali tako iz vrhov republiške partije kot tudi zunaj nje, da je prišel čas, ko je treba okrepiti gospodarske povezave z Evropsko gospodarsko skupnostjo ter biti bolj prepričljiv in nepopustljiv pri udejanjanju svojih razvojnih želja in potreb.

Slovenska politika je bila nezadovoljna s stabilizacijskimi programi, ki jih je v posameznih letih predlagala Mikuličeva vlada. Sodila je, da so izraz politike, ki se je navadila živeti z inflacijo in prerazdeljevanjem ter si prizadevala zadržati status quo na vseh področjih, namesto da bi podpirala koncept odprtega, izvozno usmerjenega gospodarstva. Do novega reformnega programa, ki ga je leta 1989 pripravil Ante Marković, so imeli v Sloveniji veliko pomislekov, zlasti glede osredotočenja pooblastil v ZIS in NBJ. Menili so, da je premalo določen in jasen, zato naj bi bili njegovi temeljni cilji težko dosegljivi. Do spomladi 1990 se je krog zagovornikov Markovičevega protiinfla-

cijskega programa zožil, saj ni rešil največjih težav, ki so bremenile slovensko gospodarstvo. To so bili zlasti podcenjen tečaj dinarja, likvidnostni problemi slovenskih bank in večanje prispevkov v zvezni proračun. Kljub temu so ga morali podpirati, saj bi bil, kot je dejal Milan Kučan, »padec Markovićeve vlade še večja katastrofa«.

SLIKA 20: Ante Marković, zadnji predsednik Zveznega izvršnega sveta
(Vir: Tone Stojko, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Republiški izvršni svet, ki ga je vodil Dušan Šinigoj, se je že pri prvih poskusih samostojnejšega delovanja v gospodarstvu prepričal, da je gospodarska samostojnost republike omejena le na nekaj segmentov razvoja in fiskalne politike in da ima zato omejene možnosti za spreminjanje ali dopolnitev tistih členov republiške zakonodaje, ki so omejevali hitrejši razvoj tržnega gospodarstva in podjetništva. To pa ga ni, kot je zapisal v poročilo, »zaustavilo, da se ne bi trudil stalno pomikati naprej meje možnega delovanja« in samostojnega ukrepanja.

Začel je več projektov, ki pa jih ni mogel dokončati. Leta 1987 je spremenil delovno zakonodajo, kar mu je omogočilo posredovanje na trgu dela. Sledil je projekt prestrukturiranja slovenskega gospodarstva, ki je bil opredeljen tako, da so družbeno pomembne cilje povezali s posameznimi projekti, domača sredstva (razvojni dinar) pa s tujimi posojili in vlaganji. Leta 1988 je republiški izvršni svet ustanovil sklad za razvojni dinar, naslednje leto pa je veliko pozornost namenil izvozu. Opredelil ga je kot razvojni dejavnik, ki ne prinaša samo življenjsko potrebnih deviz, temveč tudi večjo stopnjo gospodarske informacijske in tehnološke vpetosti v evropski in svetovni gospodarski prostor. Republiška skupščina je potrdila nov koncept razvoja deviznega sistema, ki je predpostavljala decentralizacijo zunanje menjave in večjo samostojnost gospodarskih subjektov na deviznem področju.

Konec leta 1989 in na začetku leta 1990 se je zvrstilo nekaj dogodkov, ki so Slovenijo začeli potiskati na pot gospodarskega osamosvajanja. Septembra 1989 je slovenska skupščina sprejela dopolnila k slovenski ustavi, med katerimi je bila tudi gospodarska samostojnost Slovenije. Ta so določala, da bo republika sama odločala, katere zvezne zakone bo upoštevala. S slovenskega stališča je postal jugoslovanski gospodarski sistem »nekonistenten« in je zgubil velik del svoje veljavnosti. Pred vrati je bilo normativno osamosvajanje naše republike na gospodarskem področju.

Decembra 1989 se je začela srbska gospodarska vojna proti slovenskim podjetjem, ki je slovenskemu gospodarstvu prizadejala več kot sto milijonov dolarjev škode, slovenski politiki pa je bila kot dokaz, da zvezna vlada samovoljnih ukrepov posameznih republik noče in ne more preprečiti. Nezadovoljstvo z zvezno vlado se je še povečalo, ko je Marković Jugoslavijo začel pojmovati kot konvoj, katerega hitrost mora biti prilagajena najpočasnejši ladji. V Sloveniji so ga sprejeli kot grozečo in nesprejemljivo napoved, saj je bilo več kot očitno, da imajo ladje v jugoslovanskem konvoju poleg različnega ustroja tudi nasprotujoča si videnja o hitrosti in smeri skupnega potovanja. Začeli so se spraševati, ali ni prišel čas, ko se je treba odločiti, »kako se voziti skupaj in če sploh«.

Slovenski izvršni svet je na te enostranske posege in grožnje odgovoril z zamudo. Njegovi ukrepi (ustavitev plačevanja dela sredstev v zvezne sklade, Deklaracija o urejanju razmerij, ki imajo splošen pomen za Republiko Slovenijo idr.) so pokazali, da je treba potrebo po samostojnejšem gospodarskem razvoju povezati z zahtevo po preureditvi Jugoslavije v konfederacijo. Njegov konfederacijski koncept je zajemal tudi strukturno analizo vpetosti slovenskega gospodarstva v jugoslovanski trg blaga in storitev, ki jo je pripravil Zavod za družbeno planiranje. Po njegovem izračunu bi se slovenska proizvodnja zaradi prekinitve gospodarskih stikov z drugimi jugoslovanskimi republikami zmanjšala za 37,25 odstotka.

3.3 Pot v gospodarsko samostojnost

Na prvih strankarskih volitvah v Sloveniji marca 1990 je zmagal Demos, ki se je že pred tem opredelil za samostojno in gospodarsko neodvisno Slovenijo. Z imenovanjem Demosove vlade maja 1990 se je začel proces dejanskega trgiranja slovenskega gospodarstva od jugoslovanskega, ki je potem trajal do decembra 1991. Ta proces lahko razdelimo na tri obdobja.

V prvem obdobju, ki je trajalo od maja do decembra 1990, se položaj slovenskega gospodarstva ni popravil. Industrijska proizvodnja, izvoz in naložbe so upadali, uvoz, cene in število brezposelnih pa rasli. V tem času vlada Lojzeta Peterleta gospodarskega področja ni opredelila kot prednostno nalogo, saj

ni izdelala podrobnega gospodarskega programa, niti ni sprejela ukrepov za večjo samostojnost slovenskega gospodarstva. Takšen odnos do gospodarskih vprašanj je bil posledica koalicijsko sestavljene vlade, v kateri so imeli partnerji različne poglede na hitrost in radikalnost osamosvajanja ter vlogo gospodarstva v osamosvajanju. Kljub temu se je v drugi polovici leta 1990 nesporno začela, kot je zapisal eden vodilnih slovenskih gospodarskih analitikov Veljko Bole, »ekspanzija« republiške gospodarske politike, ki je »radikalno širila ekonomsko političen spekter, preko katerega je začela vplivati na pogoje gospodarjenja«. Ta »ekspanzija« je bila izsiljena predvsem zaradi neugodnih pogojev gospodarjenja, ki jih je ustvarjala zvezna gospodarska politika.

Z gospodarskim programom, ki ga je vlada sprejela poleti 1990, je vlada zasledovala tri glavne cilje. Poskušala je zagotoviti »preživetje gospodarstva v razdobju sistemske transformacije«, vzpostaviti sistem tržnega gospodarstva ter postopoma prevzemati gospodarski sistem in širiti področje gospodarske samostojnosti. Politiko gospodarskega preživetja je dr. Jože Mencinger, podpredsednik vlade in odgovoren za gospodarstvo, predstavil kot pragmatično prilagajanje političnim odločitvam, zvezni gospodarski politiki, dogajanjem v Jugoslaviji in svetu. S tako politiko bi morali obdržati pri življenju čim več podjetij ne glede na izide njihovega poslovanja. Po njegovem je bila to najboljša izbira, saj so bili makroekonomski okviri, v katerih je takrat delovalo slovensko gospodarstvo, nenormalni, pristojnosti slovenske vlade pa zelo omejene.

Nosilci gospodarske politike so svojo energijo usmerili v iskanje rešitev in sprejemanje ukrepov za preživetje slovenskega gospodarstva. Preprečevali so stečaje, in to z odlaganjem plačila obveznosti v republiški proračun, problem dokapitalizacije in republiških subvencij za neto izvoz pa so reševali z izdajanjem republiških obveznic. Vlada je odkupila del iraškega dolga in zbirala dodatna sredstva za pomoč brezposelnim, nadzorovala je plače in omogočila neposredno zadolževanje slovenskih podjetij v tujini. Vladna gospodarska politika je bila deležna številnih kritik, ki so letele predvsem na njeno pasivnost ter da se problemov ni lotevala sistematično in neposredno, temveč tako, kot so se pojavljali. Domača gospodarska stroka ji je najbolj očitala, da je prepozno začela spodbujati izvoz, zadrževati prihodke federacije in se ukvarjati s porabo javnega sektorja. V dobro pa ji je štela njeno restriktivno naravnost, kar je bilo ugodno za dolgoročno vzpostavljanje večje cenovne konkurenčnosti slovenskega gospodarstva.

Vlada, in politika nasploh, je v tem času še nihala v odnosu do Jugoslavije. Del politike in vodilni gospodarstveniki so se zaradi močne navezanosti slovenskega gospodarstva na jugoslovanskega zavzemali za postopno, dolgoročno osamosvajanje na gospodarskem področju. Opredelili so se za meddržavno zvezo po vzoru Beneluksa, ki bi zmanjšala prilagajanje jugoslovanski zakonodaji in odvajanje sredstev v zvezni proračun na minimum. Ob tem bi zagotavljala, da ne bi po nepotrebnem in premočno prizadeli slo-

venskega gospodarstva in prebivalstva, se pravi, da mu ne bi prežgodaj zaprli dostopa do zveznih deviznih, blagovnih in drugih rezerv, ogrozili veljavnosti mednarodnih sporazumov in prekinili gospodarskih tokov s tujimi trgi.

Del politike je bil bolj radikalen in je zahteval takojšnjo ustavitev odliva sredstev v Beograd. Svaril je, da pristajanje na konfederacijo pomeni tudi pristajanje na zvezno gospodarsko politiko in prepuščanje vse pobude ZIS. Julija 1990 je slovenska skupščina potrdila usmeritev za konfederalno ureditev, vendar so razprave o elementih konfederalne pogodbe pokazale, da so razlike med posameznimi deli države precej večje kot v Evropski skupnosti, zato so bile slaba podlaga za oblikovanje skupne denarne zveze, skupni trg pa je bil utopija.

Kljub tej neenotnosti je slovenska vlada krepila svoj pritisk na zvezno. Junija je zahtevala devalvacijo dinarja, julija pa zmanjšanje zveznega proračuna, prost pretok blaga in storitev, omejitev primarne izdaje, odpoved centralizirani sanaciji bančnega sistema in še druge ukrepe. Avgusta je z Memorandumom o gospodarski politiki v preostalih mesecih leta 1990 zahtevala spremembo stabilizacijske politike in zvezni vladi sporočila, da bo sama začela sprejemati ukrepe za zaščito svojega gospodarstva. V tem času so v Sloveniji začeli razmišljati tudi o možnosti denarne osamosvojitve Slovenije. Prvi zakonski osnutek je napisal Cvetko Kobal.

Decembra 1990 se je začelo drugo in najpomembnejše obdobje izstopanja slovenskega gospodarstva iz jugoslovanskega gospodarskega sistema, ki je trajalo do 26. junija 1991. V tem času se je nadaljevalo »depresivno« stanje slovenskega gospodarstva. Industrijska proizvodnja je padla na raven leta 1980, izgube podjetij so bile šestkrat večje od akumulacije. V rdečih številkah je bilo skoraj 2.000 podjetij, brezposelnih je bilo že približno 50 tisoč. Podjetja niso imela niti dela niti denarja in so zahtevala pomoč države. Vlaganj skoraj ni bilo več, gospodarski tokovi so usihali, zaloge so upadle, obseg blagovne menjave s tujino se je še zmanjšal, začel se je boj za preživetje. Maja 1991, tik pred desetdnevno vojno, so se nekatera gospodarska gibanja začasno normalizirala. Industrijska proizvodnja je prešla iz zmanjševanja v stagnacijo, konvertibilni izvoz je začel rasti, uvoz pa padati, tako da je bil izvoz večji od uvoza. Plače so nominalno stagnirale, relativna likvidnost gospodarstva se je povečala.

V drugem obdobju je vlada osrednjo pozornost v gospodarstvu namenila osamosvajanju od jugoslovanskega gospodarskega sistema, medtem ko sta bili politika preživetja in prizadevanja za vzpostavljanje tržnega gospodarstva potisnjeni nekoliko v ozadje. V prvih dneh decembra je vlada predstavila dokument *Osamosvojitve Slovenije*. Zapisala je, da ni več razlogov za vztrajanje Slovenije v jugoslovanski skupnosti, ker federativni okvir ne omogoča več zaščite življenjskih interesov slovenskega gospodarstva in omejuje

Slovenijo pri vključevanju v evropski gospodarski prostor, kar je postavila kot vprašanje svojega gospodarskega preživetja.

Po plebiscitu je sporočila, da je gospodarsko osamosvojitve postavila za svoj prvi cilj, in predložila prvi scenarij osamosvajanja, ki do spomladi 1991 ni bil nadgrajen. Po tem scenariju je Slovenija januarja 1991 uvedla lasten sistem neposrednih davkov in plačilo kotizacije v zvezni proračun, s čimer se je fiskalno izločila iz Jugoslavije in odstopila od sanacije bančnega sistema na zvezni ravni. S sprejemom ustavnih dopolnil januarja in februarja se je v veliki meri izločila iz zveznega pravnega sistema. Marca je uvedla fleksibilni tečaj dinarja, oblikovala začasen kvazidevizni trg z uvedbo tako imenovanih evidenčnih deviznih pozicij (EDP) in z njihovim trgovanjem na ljubljanski borzi. Konec meseca je sprejela še proračun.

Aprila 1991 je vladna koalicija še pospešila priprave za osamosvojitve, ker sporazumna razdružitev ni bila več mogoča. Ustanovila je projektni svet, ki je pripravil integralni projekt osamosvajanja. Uresničevati so ga začeli maja, ko je bila zato, da bi zmanjšali negativne učinke inflacije in olajšali uveljavitev lastne denarne enote, uvedena nadomestna obračunska enota SECU. Do 25. junija je slovenska skupščina sprejela predpise, ki so na novo urejali bančno področje, kreditno poslovanje s tujino in carinsko službo, ter obvestila zvezno skupščino, da bo začela formalni postopek za razdružitev. Vlada je sprejela izhodišča za razmejitev obveznosti in pravic s federacijo, proučila razmere na pomembnih gospodarskih področjih in sprejela Programske teze za gospodarsko samostojnost Slovenije. Imela je pripravljen začasen denar, bone, ki ga je nameravala uvesti takoj po 26. juniju. Ker je hrvaška vlada sporočila, da ga ne bo priznala, se je odločila, da bo po 26. juniju še obdržala dinarje in jih nato v enem ali dveh mesecih zamenjala za svojo valuto.

Politika gospodarskega preživetja je bila omejena na iskanje pragmatičnih rešitev za najbolj pereče težave tekočega poslovanja. Precej zahtevnejši zalogaj za vlado je bilo sprejemanje zakonodaje, potrebne za prehod v tržno gospodarstvo. Program, ki ga je pripravil dr. Jože Mencinger, je bil socialno naravnan. Izhajal je iz keynesijanskega modela in je poudarjal socialno noto tržnega gospodarstva. Menil je, da je treba breme tranzicije in gospodarskega osamosvajanja prerazporediti na premožnejše sloje prebivalstva, s čimer se mnogi novi politiki niso strinjali. Prišlo je do razhajanj, zaradi katerih sta se v slovenski politiki oblikovala povsem različna gospodarskopoliitična koncepta, ki sta ju na zunaj poosebljala dr. Jože Mencinger in ameriški ekonomist dr. Jeffrey Sachs.

V tem sporu je poenostavljeno rečeno šlo za to, da je prva stran temeljni problem slovenskega gospodarstva videla v makroekonomskem področju, dajala prednost postopnemu preoblikovanju gospodarske ureditve, nasprotovala takojšnji uvedbi slovenskega denarja in razbitju Ljubljanske banke. Druga

stran, ki je bila obremenjena s hipoteko jugoslovanskega gospodarskega sistema, je predlagala hiter skok v kapitalizem s sočasno izvedbo najpomembnejših gospodarskih ukrepov, se pravi zamenjavo denarja, rekonstrukcijo gospodarstva, sanacijo bančnega sistema, privatizacijo in finančno ozdravitev podjetij. Temeljni problem je videla v družbenih podjetjih in se opredeljevala za razbitje Ljubljanske banke. Konflikta se je zaostрил na najobčutljivejšem področju, pri sprejemanju zakona o privatizaciji podjetij.

Slovenska vlada je osnutek zakona o privatizaciji podjetij sprejela oktobra 1990. Januarja 1991 ga je tako imenovana Mencingerjeva skupina nekoliko spremenila, vendar so temeljni poudarki ostali. Njegovo bistvo je bilo, da so nosilci privatizacije v podjetjih zaposleni delavci in nosilci upravljaljskih funkcij. Njim je bilo prepuščeno, da sami izberejo zanje najugodnejši način privatizacije. Mencingerjev model je predvidel štiri oblike preoblikovanja: prodajo podjetja, dokapitalizacijo, konverzijo terjatev v kapitalske delnice in prenos delnic na sklade.

Na začetku leta 1991 se je v pripravo privatizacijske zakonodaje vključil ameriški ekonomist Jeffrey Sachs. Njegovo stališče je bilo, da imajo socialistične države le kratek čas po prevzemu oblasti ugodno priložnost, da izvedejo privatizacijo, zato je zagovarjal privatizacijo s šok terapijo ali privatizacijo v enem velikem skoku. Skupaj s še enim tujim ekonomskim strokovnjakom Davidom Liptonom je za vlado napisal program gospodarske osamosvojitve in prestrukturiranja slovenskega gospodarstva. Avtorja sta se zavzela za dva načina privatizacije. Pri manjših podjetjih naj bi približno 60 odstotkov družbenega premoženja prišlo v last enega ali manjše skupine lastnikov. Lastnik preostalih 40 odstotkov pa bi postala država, ki bi lahko ta delež po končani privatizaciji prodala. Velika podjetja naj bi se lastninila prek investicijskih skladov.

Mencingerjev predlog privatizacije, ki je že bil v skupščinskem postopku, konec marca 1991 ni dobil potrebne podpore. Večina v Demosu je bila namreč naklonjena Sachsovega predlogu. Ta razplet je zaostрил že tako slabe odnose v vladni koaliciji ter povzročil odstop podpredsednika vlade dr. Jožeta Mencingerja in finančnega ministra dr. Marka Kranjca. Vlada, še posebej njen predsednik, je bila prav zaradi težav pri privatizaciji deležna hudih kritik. Očitili so ji, da je gospodarsko osamosvajanje podredila političnim interesom in zato dala prednost okrepitvi svoje moči na gospodarskem področju, namesto da bi se osredotočila na ozdravitev in preureditev gospodarstva.

Junija 1991 sta dve razčlenitvi ekonomskega stanja in gospodarskih tokov opozorili, da 26. junij še ne bo tisti resnični datum, ko naj bi se udejanjile slovenske sanje o gospodarski samostojnosti. Prvi je bil strokovni članek nekdanjega podpredsednika vlade dr. Jožeta Mencingerja, v katerem je zapisal, da gospodarske »neodvisnosti« po 26. juniju ne bo, ker ta ni odvisna od političnih razglasov temveč od stvarnih zunanjih in notranjih gospodarskopoli-

nih okoliščin ter uspehov pri premostitvi gospodarskih težav. Sredi leta 1991 so bile okoliščine neugodne, gospodarski dosežki pa nespodbudni. Negativnim učinkom zvezne gospodarske politike sta se namreč pridružila še zlom vzhodnoevropskih gospodarstev in razpadanje Jugoslavije. Predvsem drugo je bilo zanj zelo pomembno in tudi glavni razlog, da je bilo slovensko gospodarstvo vse bolj izolirano od normalnih finančnih tokov in tokov reprodukcijskega materiala. Med neugodnimi notranjimi okoliščinami, ki niso bile v prid gospodarski osamosvojitvi, je izpostavil učinke ustvarjanja stalne politične napetosti. Za Mencingerja je pot do polne gospodarske neodvisnosti vodila prek rešitve gospodarskih težav in povezav z drugimi deli Jugoslavije.

Drugi dogodek, ki je v javnosti bolj odmeval, je bil nastop novega finančnega ministra Dušana Šešoka v slovenski skupščini 5. junija. Tudi on je poslance opozoril, da se bodo 26. junija osamosvojili le normativno, ne pa dejansko, ker za to še ne bodo izpolnjeni vsi pogoji. Na gospodarskem področju Slovenija še ne bo imela lastnega denarja, zadostnih deviznih rezerv, priznanja svoje centralne banke (Narodne banke Slovenije), pa tudi delitvena bilanca do takrat še ne bo napravljena. Ta napoved, ki je bila v evforičnem vzdušju pričakovanja 26. junija zelo napadena, se je potrdila že čez slabih štirinajst dni, ko je slovenska vlada izgubila kratko carinsko vojno z zvezno upravo in je morala znova pristati na odvajanje carin v zvezno blagajno. Sredi junija 1991 tudi gospodarstveniki niso delili optimizma s politiki in večinskim javnim mnenjem. Med njimi je bilo malo takih, ki so si upali trditi, da se bo z osamosvojitvijo začel preporod slovenskega gospodarstva. Bilo je vse preveč neznank in negotovosti ob tem, da je gospodarska rast vztrajno padala, ekonomisti pa so napovedali, da bo najnižjo točko dosegla šele naslednje leto. Razvojna strategija je bila obremenjena s političnimi razprtijami, pomoč iz tujine ni bila zagotovljena, blagovne in druge rezerve so bile omejene.

Zadržki gospodarstvenikov pa niso imeli vpliva na potek dogodkov; 25. junija je slovenski parlament sprejel in razglasil tri dokumente, s katerimi je udeležil pred pol leta sprejeto odločitev. S sprejemom teh dokumentov je Slovenija svetu sporočila, da postaja samostojna in neodvisna država. Z ustavnim zakonom za izvedbo temeljne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije so organi Republike Slovenije prevzeli pravice, ki so bile dotlej v pristojnosti SFRJ, in premoženje zvezne države. Za hranilne vloge in sredstva na tekočih računih občanov v bankah na slovenskem ozemlju je jamstvo prevzela Banka Slovenije. Poleg Banke Slovenije je začelo delovati še več novih državnih upravnih teles.

Tretje in zadnje obdobje v procesu končnega osamosvajanja slovenskega gospodarstva se je začelo 26. junija 1991, ko je zvezna vlada na slovenske meje poleg vojske poslala tudi zvezno carinsko upravo z nalogo, da začne izpolnjevati odločitev o plačevanju carin in drugih uvoznih dajatev na območju Republike Slovenije. Naslednji dan je Narodna banka Jugoslavije na podlagi

sklepa njenega sveta guvernerjev o izločitvi Slovenije iz jugoslovanskega denarnega sistema prepovedala slovenskim bankam črpanje posojil in drugih plasmajev iz primarne izdaje, onemogočila prodajo deviz na medbančnem sestanku enotnega deviznega trga, odrekla soglasje za nove kreditne posle s tujimi bankami in ustavila preskrbo z gotovino.

Kljub precejšnji vojni škodi v času desetdnevne vojne, ta je bila ocenjena na 2,714 milijarde dolarjev, se slovensko gospodarstvo ni ustavilo. Napovedi o prihodnjem gospodarskem razvoju v Sloveniji niso bile ugodne, saj so njihovi avtorji predvideli, da se bo gospodarska kriza še okrepila in da brez zunanje zadolžitve slovensko gospodarstvo ne bo preživel. Črne napovedi so se začele uresničevati že junija, ko so se poslabšali gospodarski stiki z jugoslovanskimi republikami in s tujino, kar je otežilo preskrbo gospodarstva z reprodukcijskim materialom, zmanjšalo devizni priliv in zaustavljalo proizvodnjo. V naslednjih mesecih so se gospodarske razmere še poslabšale. Slovenija je pospešeno izgubljala jugoslovanski trg in se srečevala s sovražnim vedenjem zveznih ustanov in drugih republik, omahovanjem tujih gospodarskih partnerjev in le deklarativno pomočjo tujih vlad.

Vzroki, da se gospodarsko nazadovanje ni moglo ustaviti, so ostali isti: zmanjšano povpraševanje, slabša ponudba reprodukcijskih materialov, nekonkurenčen izvoz in rast cen, prevelika davčna obremenitev gospodarstva in gospodarski pesimizem. Dejavniki, ki so vplivali na poslabšanje finančnih rezultatov, so se množili in krepili. Upadali so industrijska proizvodnja, obseg naložb, realni osebni dohodki, menjava in povezave z jugoslovanskimi republikami, ob tem pa so naraščali brezposelnost, inflacija, primanjkljaj v zunanji trgovinski bilanci, število blokiranih žiro računov in stečajev. Devizna in dinarska nelikvidnost se je zaostрила, medsebojna plačila v gospodarstvu so bila ustavljena, v drugih republikah so zamujali s plačilom slovenskega blaga. Že tako skromno akumulacijo je še dodatno načelo čezmerno povečanje javne porabe in slovensko gospodarstvo se je začelo zapirati.

Zunanje razmere so veliko pripomogle k temu, da je slovensko gospodarstvo v drugi polovici leta 1991 še bolj usihalo in obupavalo. Poleg vseh teh so nastopile še nove okoliščine. Na prvem mestu je bila Brionska deklaracija, ki je na gospodarskem področju Sloveniji več vzela kot prinesla. Slovenija je morala še za tri mesece ostati v jugoslovanski gospodarski ureditvi, kar je pomenilo upoštevanje jugoslovanske gospodarske ureditve, odvajanje carin in kotizacije v zvezni proračun. Oteževalna okoliščina je bila, da si je zvezna vlada po svoje razlagala Brionsko deklaracijo, saj je podaljšala veljavnost ukrepov o izključitvi slovenskih bank iz jugoslovanskega denarnega sistema, zaradi česar so se v Sloveniji stopnjevale težave v plačilnem prometu.

Poleg tega je vojna na Hrvaškem skoraj povsem pretrgala prometne povezave z balkanskimi državami in podražila poslovanje podjetij. Sosednje države

so se potuhnile in pozabile na obljubo o pomoči. Tudi pri drugih zahodnih državah Slovenija ni dobila podpore za oživitev gospodarstva. Jugoslovanski »country risk« se je zelo povečal. In ker je kapital najbolj plašna ptica, ki ob nevarnosti prva odleti, so tuji bankirji odtegnili Sloveniji že odobrena posojila. Ljubljanska banka, ki je opravljala 80 odstotkov vseh plačil za potrebe slovenskega gospodarstva v tujini, pa ni mogla dobiti novih posojil.

Del odgovornosti za stopnjevanje težav v slovenskem gospodarstvu je nosila tudi vlada. Njena gospodarska politika je bila do konca leta 1991 deležna neprestanih in ostrih kritik, ki so poglobile vsebinski razkol v Demosu. Očitati so ji, da po odhodu dr. Mencingerja in dr. Kranjca ni imela več pregleda nad gospodarskim položajem in da nastopa brez razvojne strategije, zato je izgubila verodostojnost in splošno zaupanje. Še posebej ostri so bili domači ekonomski strokovnjaki, ki so menili, da namesto da bi bila bolj odločna in dejavna nadaljuje politiko preživetja in pasivne obrambe, negativna gibanja in trende pa sprejema kot dane, zato ji »položaj nenehno uhaja navzdol«.

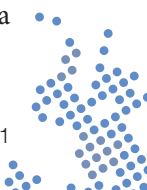
Cilje gospodarske politike za drugo polletje 1991 je vlada sprejela zadnji teden v juliju. Posebej je izpostavila povečanje proizvodnje in izvoza na konvertibilni trg, urejanje težav denarnega sistema, normalizacijo gospodarstva in oblikovanje normalnega gospodarskega sistema. Skupščina je 1. avgusta zasnovo gospodarske politike podprla, od vlade pa zahtevala, naj začne v gospodarstvu voditi bolj agresivno politiko. Od julija do oktobra je vlada storila zelo malo za pospeševanje proizvodnje in izvoza. Sofinancirala je graditev elektroenergetskih objektov, sprejela moratorij na prijave na uvedbo stečajnega postopka in poskušala z ugodnimi posojilnimi pogoji dobiti devize od občanov. Izvoznike je nekaj časa spodbujala prek sistema EDP, ki je izboljšal njihov dohodkovni položaj. Brez večjega odziva pa so ostali njeni napor, da bi z neposrednimi pogovori z vplivnimi tujimi politikami in bančniki dobila mednarodna posojila. Brez svežega denarja iz tujine pa izvoza ni bilo mogoče povečati.

V procesu oblikovanja normalnega gospodarskega sistema se je vse sukal okoli treh lastninskih zakonov: o lastninskem preoblikovanju podjetij, o zadrugah in o denacionalizaciji. Vlada je vztrajala pri svojem pogledu na lastninjenje in je hotela zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij čim prej spraviti skozi skupščinski postopek; 6. julija je sprejela besedilo zakona, imenovanega Sachs-Umekov zakon. Temeljil je na brezplačni razdelitvi delnic z lastniškimi certifikati, ki naj bi dolgoročno omogočili slovenskim državljanom naložbeno varčevanje prek investicijskih družb. Predlog je naletel na velik odpor, saj so nasprotniki menili, da je njegov cilj prerazporeditev politične moči, ne pa večja učinkovitost gospodarstva. Pri sprejemanju zakona pa se je zataknilo v Zboru združenega dela, kjer je imela opozicija večino. Tudi popravljeni zakonski predlogi v tem letu niso dobili potrebne večine.

Sprejem zakona o denacionalizaciji premoženja, ki je bilo podržavljeno po letu 1945, ni naletel na tak odpor. Nasprotnike je imel na levici, ki so mu očitali, da je gospodarsko škodljiv in bo na račun popravljenih starih krivic povzročil nove. Desnica ga je podpirala, ker je predvidel vrnitev večine premoženja v naravi. Sprejet je bil 20. novembra 1991.

Finančno področje je vlado od vsega začetka zelo zaposlovalo. Polniti je morala proračun, ki je bil vedno prazen; dodatna sredstva je dobila z obdavčenjem že tako preobremenjenih podjetij. Zagotoviti je morala prednostni vrstni red izplačil v tujino za splošne in posebne potrebe Republike Slovenije, saj so devizna nakazila zamujala, prilivi iz tujine pa usihali. Urediti je morala odnose z Narodno banko Jugoslavije, bankami v drugih republikah, tujimi finančnimi institucijami in upniki ter rešiti denarni problem. Na tem področju je imela omejene možnosti, izbirala je lahko med dvema slabima možnostma. Vztrajati v jugoslovanskem denarnem sistemu, ki je v obravnavanem času vstopil v novo inflacijsko spiralo, na katero Slovenija ni imela vpliva, ali pa uvesti lasten denar, s čimer je bila povezana vrsta nevarnosti in težav. Slovenija ni bila mednarodno priznana, zato ni bilo jasno, kako se bodo odzvale tuje države. Ni imela dovolj deviznih rezerv, poleg tega pa je morala upoštevati, da bo novi denar takoj izpostavljen velikim inflacijskim in drugim pritiskom. Posebno vprašanje je bilo, kakšen bo odziv Narodne banke Jugoslavije, ki bi Sloveniji lahko zelo škodovala. Imela je namreč vse možnosti, da slovenskim bankam odvzame pooblastila za poslovanje s tujino. Še slabše bi bilo, če bi razglasila enostranski moratorij za odplačilo tujih posojil. Nespodbudno je bilo tudi, da tuji ekonomski svetovalci ter mednarodne denarne ustanove niso bili naklonjeni uvedbi slovenskega denarja.

Zadnji dan moratorija, 7. oktobra, je slovenska skupščina sprejela zakona o denarni enoti Republike Slovenije in o uporabi denarne enote Republike Slovenije. Z njima se je končala sedemdeset let stara dinarska navezanost Slovenije na Jugoslavijo. Slovenija je dobila svojo denarno enoto, tolar in stotine. Zakon je določil, da bodo do izdaje tolarskih bankovcev uporabljali vrednostne bone Republike Slovenije. Menjalno razmerje med tolarjem in dinarjem je bilo 1 : 1, z marko pa 1 : 32. Ker bankovci za slovenske tolarje še niso bili natisnjeni, so bili dani v obtok brezimeni vrednostni boni. Redna menjava dinarjev se je začela 9. oktobra in je bila končana v treh dneh. Od leta 1992 do 1994 so vrednostne bone postopno zamenjali za tolarske bankovce in kovance. Uvedba slovenskega denarja je dokončno spremenila jugoslovanske trge v tuje trge. S tem se je tudi spremenilo razmerje med vlado in Banko Slovenije; ta je postala državna banka, ki je odgovarjala le skupščini, njena glavna naloga pa je postala skrb za trdnost valute. Z denarno spremembo so odpravili tudi EDP, osem slovenskih bank je poslej trgovalo le z devizami. Za novo slovensko valuto je bil uveljavljen sistem uravnavano drsečih deviznih tečajev, ki je omogočil takojšnjo notranjo konvertibilnost slovenskega tolarja in s tem odpravo črnega deviznega trga.

Navezovanje samostojnih gospodarskih stikov s tujino, pretok blaga, storitev, kapitala in znanja iz zahodne Evrope je bilo institucionalno povezano s priznanjem Slovenije. Dokler tega ni bilo, Slovenija ni mogla pričakovati ne tujega denarja ne večjega izvoza. Mednarodno priznanje je bil torej končni cilj prizadevanj slovenske politike in sklepno dejanje v graditvi njene gospodarske samostojnosti. To tako pričakovano dejanje se je zgodilo konec decembra 1991 oziroma januarja 1992, ko je Slovenijo najprej priznala Nemčija potem pa še Evropska skupnost.

Decembra 1991 so bili izpolnjeni le najnujnejši politični in gospodarski pogoji za delovanje slovenske države. Treba je bilo odpraviti vsaj še dve strateški negotovosti, ki sta odločilno vplivali na umiritev gospodarskih razmer. To se je zgodilo v letih 1992 in 1993. Konec leta 1992 je Slovenija postala članica Evropske banke za obnovo in razvoj, v začetku leta 1993 članica Mednarodnega denarnega sklada, Svetovne banke in Mednarodne finančne korporacije, leto pozneje tudi članica GATT. Država je bila tako z varnostnimi pasovi pripeta na Zahod in s tem tudi zavarovana pred vojno, ki je potekala v delih nekdanje Jugoslavije. To je ustvarilo podlago za normalizacijo gospodarskih odnosov s tujino in pogajanja o jugoslovanskih dolgovih v tujini.

Viri in literatura

Bole, Velimir: Ekonomskopolitični pogoji v letu 1991 ali podajanje v neznanost. V: *Gospodarska gibanja*, št. 214, 1991, str. 25—39.

Borak, Neven: *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče, 2002.

Krašovec, Tone: *Deset let gospodarskega razvoja v samostojni Sloveniji*. Ljubljana: Združenje Manager, Vrhnika, Razum dr. Krašovec & Co., 2001.

Meier, Viktor: *Zakaj je razpadla Jugoslavija?*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1996.

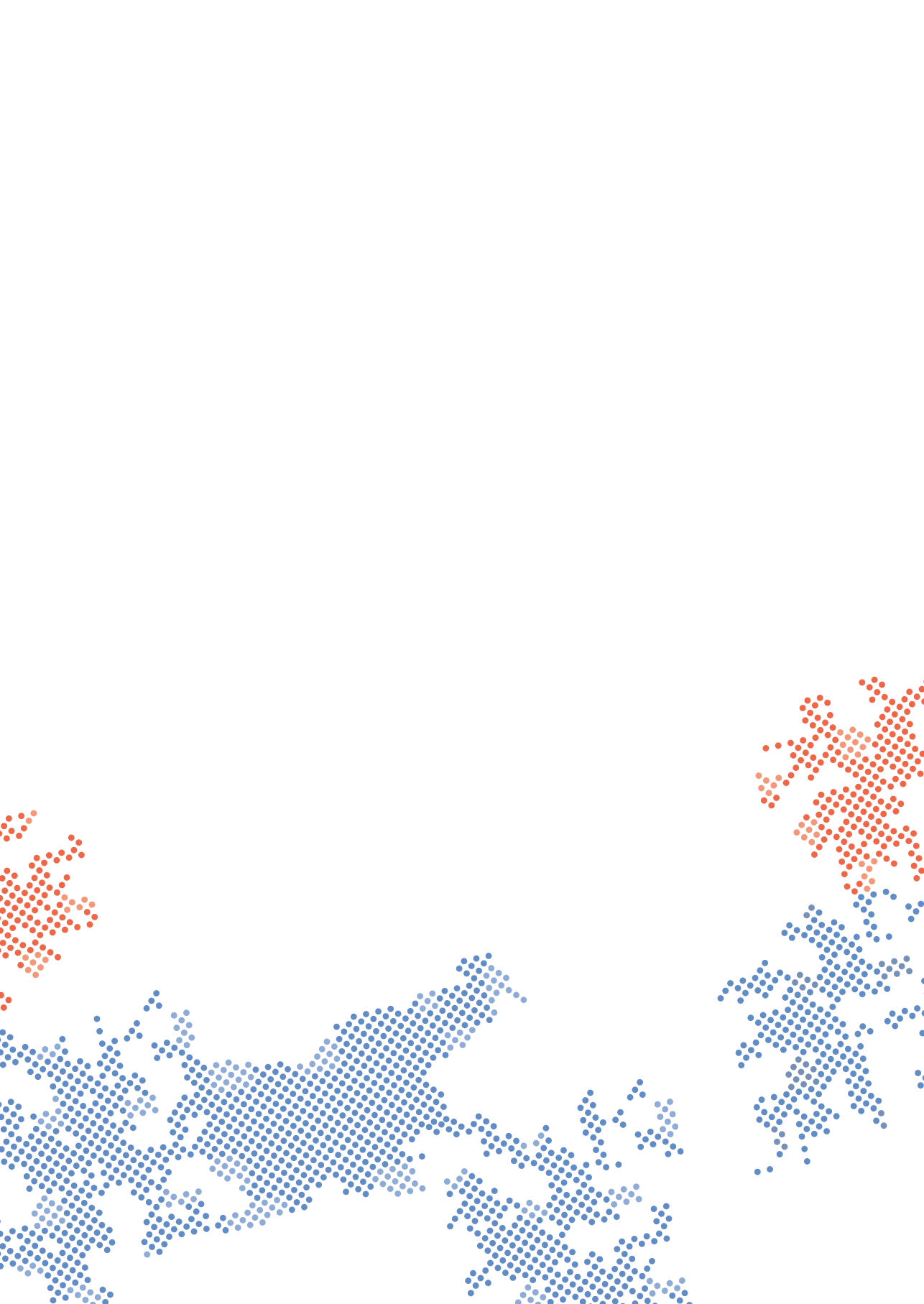
Mencinger, Jože: Rojstvo in otroštvo tolarja. V: *Slovenska ekonomska revija*, 1993, št. 1—2, str. 24—47.

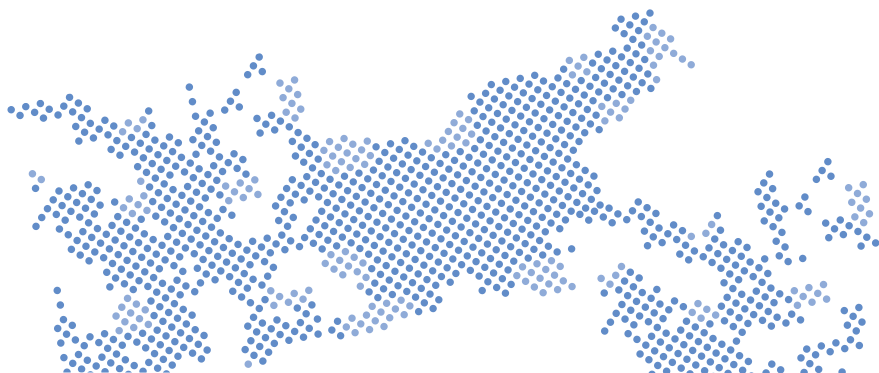
Prinčič, Jože, Borak, Neven: *Iz reforme v reformo: slovensko gospodarstvo 1970—1991*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2006.

Vahčič, Aleš: Stanje podjetništva v Sloveniji. V: *Slovensko podjetje v devetdesetih* [8. letno srečanje Zveze ekonomistov Slovenije, Ljubljana, 11. februar 2000], 2000, str. 49—59.

Žnidaršič — Kranjc Alenka: *Privatizacija ali zakonita kraja: divja privatizacija, načrtovana kraja, neznanje, ali slovenska nevoščljivost?* Postojna: Dej, 1994.

IV

VARNOSTNI VIDIKI OSAMOSVAJANJA

Osamosvojitve in proces nadomestitve socializma z demokratično ureditvijo, ki se je začel v Sloveniji v drugi polovici osemdesetih, je potekal v okviru velikega nezaupanja med posameznimi jugoslovanskimi političnimi elitami in sistemi v zvezni oblasti. Za vladajočo komunistično politično elito je bilo vzdrževanje sistema, ki je bil sicer v globoki družbeni krizi, ne le politično, ampak tudi varnostno vprašanje, in to tako v ideološko-političnem smislu kot v problemu državne enotnosti federativne države. Že od leta 1981, ko so izbruhnili nemiri širših razsežnosti na Kosovu, so bile jugoslovanske varnostne službe in vojska posebej občutljive na vsako izražanje mnenj, ki bi bile politično neustrezne ali vodile k bolj osamosvojenemu položaju posameznih republik oziroma republiških elit.

Splošno varnost so zagotavljali organi za notranje zadeve, katerih uniformirani del je bila milica, za varnost sistema in režima pa je skrbela Služba državne varnosti. Ta je bila razdeljena med republike, zvezna služba pa je predvsem skrbela za mednarodno dimenzijo in usklajevanje delovanja ter dajala splošne usmeritve. Odnosi med republiški centralami niso bili vedno nujno kooperativni, nastajale so razlike v ocenah posameznih nevarnosti za sistem, saj so bile tudi močno povezane in odvisne od politike. Za zunanjo varnost in zaščito državne ureditve so skrbele oborožene sile SFRJ, katerih prevladujoč del je bila Jugoslovanska ljudska armada. Vojaško vodstvo je vztrajalo pri posebni vlogi oboroženih sil v varovanju »Titove poti«, torej socialističnega sistema, federalnosti in posebne vloge Zveze komunistov Jugoslavije. Na vojaški del sistema, vključno z vojaško Protiobveščevalno službo, ki je nadzorovala tudi civilni del družbe, republike niso imele

neposrednega vpliva, saj je bil pod vplivom zveznih oblasti. Vse te sestavne dele je povezoval sistem splošnega ljudskega odpora (SLO) in družbene samozaščite (DS), v katerega je bil poleg varnostnih in vojaških struktur vključen tudi velik del prebivalstva.

Slovenska politična elita je bila že od sedemdesetih let 20. stoletja osumljena, da poskuša doseči bolj avtonomen položaj republike, v armadni interpretaciji, da se poskuša odcepiti. Poleg tega je nastalo več novih napetosti med vojsko in slovenskim političnim vrhom, ki so se začele po armadnem prizadevanju, da bolj podredi svojemu poveljstvu in vplivu dotedanje precej samostojne formacije Teritorialnih obramb republik. JLA je z reorganizacijo v letih 1985—1987 pridobila precej boljši položaj nasproti vplivu republik, čeprav ni dosegla vsega, kar je načrtovala. Slovenski politiki so bili tedaj edini, ki so bolj ali manj interno problematizirali novo vojaško organizacijo, še bolj pa poskuse, da bi zmanjšali oziroma preuredili vlogo teritorialne obrambe.

Na demokratizacijo v vrstah ZK Slovenije se je odzvala tudi vojaška struktura. S tem so vedno ostrejša politična nasprotja med posameznimi deli ZKJ dobila ne le značaj varnostno-politično problematičnega početja, saj je bil v nasprotju z monizmom komunističnih političnih strank v državi in celo protidržavne dejavnosti, zaradi česar je morala v obrambo režima v skladu z ustavnimi določili nastopiti tudi vojska. To se je jasno pokazalo ob zasedanju vojaškega sveta 25. marca 1988 in slovenskem odzivu na njegove ocene — tako imenovane noči dolgih nožev aprila 1988 in zlasti dogajanju ob aretaciji kritičnega pisca o vojaških zadevah Janeza Janše maja in junija 1988 in po njej. Tedaj so politiki v vrhu ZKJ, vključno z vojaškim vrhom, razmere v Sloveniji označevali za kontrarevolucijo, kar je pomenilo celo nujno posredovanja vojaških ali policijskih služb, ki jo je slovenska oblast trudoma odvrnila.

Vsebina dokumenta, zaradi katerega je bila aretirana in v sodnem postopku četverica, je bila prav priprava vojaških enot v Sloveniji na takšno posredovanje. Predvidevamo lahko, da je prav javno razpravljanje o vojaških načrtih in zahtevah po posredovanju v jugoslovansko politično dogajanje posredovanje vojske delalo manj mogočno. Grožnje vojske so tako pomenile predvsem prikaz njene moči, zahtev po upoštevanju vojaškega vrha kot političnega dejavnika, ki se je zavzemal za zvestobo Titovi Jugoslaviji (federaciji in komunizmu). Od tedaj je osamosvajanje Slovenije teklo vedno znova ob močnem samospraševanju, kje je meja, ki jo bo še preneslo jugoslovansko vojaško vodstvo. Hkrati se je od sojenja četverici začel močno spreminjati odnos slovenskega prebivalstva do JLA; od prejšnjega zadržano pozitivnega v odklanjanje njenega početja.

Javni odzivi širokih ljudskih plasti na (samovoljno) početje JLA in ravnanje slovenskih oblasti, ki kritičnih mnenj niso omejevala, so v armadi, navajeni na prejšnjo odsotnost vsakega kritičnega mnenja v javnosti, začeli označe-

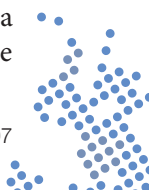
vati za »napade na JLA«, kar so tudi posebej javno izpostavljali, s povzetki precej prirejenih izsledkov o pisanju medijev pa so zalagali tudi državne organe, ki so te informacije resno obravnavali, saj naj bi problematizirale enega izmed temeljev državne ureditve. Manj izpostavljeno je prikrito nasprotje med političnim vodstvom Slovenije in vojaškim vrhom zadevalo tudi druge točke. Eno najbolj perečih je bilo vprašanje financ; JLA se je financirala iz velikega dela proračuna federacije, tako da je Slovenija — tudi iz drugih vzrokov — nepotrjevanje proračuna uporabljala tudi kot orodje zadrževanja JLA. Vendar pa je končno pristala na spremenjeni način financiranja, po katerem ni več mogla neposredno vplivati na financiranje vojske.

JLA, ki je delovala vedno bolj samostojno, je še vedno kazala ambicijo, da vzpostavi v državi, in posebej Sloveniji, red z demonstracijo sile. Posebej se je to izpostavilo v septembru 1989, ko je z grožnjami o posredovanju poskušala preprečiti sprejetje svežnja amandmajev k ustavi Republike Slovenije, s katerim je ta uveljavila svojo pot v jugoslovanski krizi. Od posredovanja je odstopila le zaradi premajhne podpore jugoslovanskega političnega vodstva.

Slovenija je dosegla moralno zmago v varnostnem pogledu konec leta 1989, ko je slovenska oblast 29. novembra za tri dni prepovedala prosto gibanje, promet in sestajanje v republiki (razglasila je zakonsko predvidene izredne ukrepe). S tem je preprečila prihod mase ljudi iz srbskih predelov države na »miting resnice« 1. decembra 1989 v Ljubljano, s katerim naj bi slovenskemu ljudstvu dopovedali, da se srbsko vodstvo bori za pravično stvar, ko si prizadeva unificirati republiko in odpraviti pokrajini. Pritiski za organizacijo »mitinga resnice« v Ljubljani so se vrstili že od februarja istega leta, ko so se slovenske politične sile in družbena gibanja izrekli proti srbskemu načinu postopanja na Kosovu. Prepoved zbiranja, prometa in gibanja je pomenila odkrito zoperstavljanje tako imenovanemu mitingaštvu, množičnemu zbiranju ljudi s podporo državnih organov, na katerem so slavili srbsko preteklost, zahtevali posebne pravice v odnosu do pokrajin in v državi. Z uspešno blokado prometa in nadzorom je slovenska oblast pridobila dovolj samozaupanja in zaupanja državljanov, da je izborjeni manevrski prostor lahko izkoristila za nadaljnje odpiranje in postopno odpravljanje socialističnega monističnega sistema, vendar nadzorovano in tako, da bi sama ohranila v novem sistemu čim bolj vplivno mesto.

4.1 Odvzem orožja Teritorialne obrambe

Potem ko je morala JLA zaradi nove vlade Anteja Markovića, ki so ga podpirale tudi ZDA in države Evropske skupnosti, ki so se vedno bolj bale izbruha državljanske vojne, nekaj mesecev nastopati bolj zadržano, se je zanjo zaostriło vprašanje uvedbe večstrankarskega sistema, v katerem je vojska nujno dobila drugačno in manj pomembno mesto. Ob tem jo je prizadel tudi razpad enotne

jugoslovanske Zveze komunistov januarja 1990; v poskusu rešiti, kar se je rešiti dalo, so vojaške strukture novembra 1990 množično podprle ustanovitev Zveze komunistov — Gibanje za Jugoslavijo, ki so ji rekli tudi generalska stranka. Toda predvsem so jo zaposlovale razmere na Hrvaškem, kjer se je ob nastajanju strank vedno bolj izražala nacionalna nestrpnost med Srbi in Hrvati.

Toda kljub temu je JLA ob naknadni podpori osrednje jugoslovanske oblasti izvedla strateško akcijo odvzema orožja Teritorialne obrambe, s čimer je nameravala obema novima (nekomunističnima) republiškima oblastema onemogočiti, da bi razpolagali s precejšnjim številom orožja, in jima posredno s tem onemogočiti vzpostavitev sile odvracanja pod njunim nadzorom. Po njihovem posredovanju bi odvzem orožja vodil tudi v zmanjšanje nevarnosti državljanske vojne (med Hrvati in Srbi). Po tem, ko je 15. maja 1990 prevzel predsedovanje predsedstvu države srbski predstavnik Borislav Jović, se je vojaški vrh naslanjal predvsem na predsedstvo države; z njegovo podporo je upal na discipliniranje obe zahodnih republik, saj se za državni udar, torej samostojni prevzem oblasti, nikakor ni mogel odločiti.

Glede sklepa o odvzemu orožja Teritorialne obrambe je v okviru širše obravnave vojaško-političnih razmer razpravljal Vojaški svet, ki je deloval pri Zveznem sekretariatu za ljudsko obrambo. Na njegov sestanek 27. aprila 1990 so bili vabljeni tudi komandanti vseh republiških TO, med njimi tudi generalpodpolkovnik Ivan Hočevar, ki je poveljeval RŠTO Slovenije. Vodstvo ZSLO (generalštab) je nato 14. maja sprejelo sklep, da se vse orožje TO, ki že ni v objektih JLA, prepelje v objekte, ki jih varuje vojska. Zaradi sistema, ki je bil tedaj uveljavljen, je JLA to lahko storila s preprostim ukazom, da orožje TO, ki ni bilo hranjeno v skladiščih in vojašnicah JLA, prepeljejo v vojašnice oziroma armadna skladišča. Na Hrvaškem je takšna akcija, ki jo je JLA ukazala prav v dneh konstituiranja oblasti v Sloveniji, na Hrvaškem pa je to bil čas med prvim in drugim krogom volitev, potekala brez težav, saj je bila večina orožja tako in tako hranjena v vojašnicah oziroma skladiščih JLA. V Sloveniji so odvozu orožja v vojašnice JLA, ki ga je 15. maja ukazal poveljnik in vodil Republiški štab TO, nasprotovali najprej posamezni pripadniki občinskih štabov, ki so nato opozorili komaj konstituirano oblast.

Orožje TO je bilo namreč last posameznih občin, in ne republike, vendar so občinske strukture čakale na odločitev republiških organov. Značilno je, da je republiški štab TO akcijo ukazal izvesti, ne da bi kakorkoli obvestil predsedstvo republike. Novi sekretar za ljudsko obrambo je takoj prepovedal izročiti orožje občinskih organov za ljudsko obrambo. Edini, ki je imel pristojnosti, da ustavi izročanje orožja TO, je bil predsednik predsedstva republike. Ta je po dnevu zbiranja obvestil, ko je terjal tudi uradno informacijo od poveljnika RŠTO, ukazal prekinitev odvažanja orožja in zavarovanje skladišč TO. Tako je Sloveniji ostalo pod njenim nadzorom orožje 16 občinskih TO in orožje občinskih organov za ljudsko obrambo (Narodno zaščito).

Odvzemanje orožja je nato Slovenija problematizirala pred zveznimi organi, tudi predsedstvom države, njeni državni organi so zahtevali ukaz o vrnitvi orožja, dostop do svoje lastnine, vendar brez uspeha. Odvzem orožja je zopet porinil v ospredje prav varnostna vprašanja preurejanja Jugoslavije, saj so bila tedaj poglavitna politična soočenja v prikazovanju konceptov »moderne federacije« — dejansko unitarne, naslovne federacije s srbsko prevlado — in konfederacije oziroma samostojnosti, ki sta jo zastopali Slovenija in Hrvaška. Poleg tega je povzročil velike politične zaostritve, tako v odnosih med republiko in federacijo kot tudi med političnimi silami v republici. Slovenija je tako v podobnem razvoju na Hrvaškem našla dragocenega zaveznika, ki je povečal njeno moč in odporno sposobnost, zato ni čudno, da sta razvili dolgoročno neformalno zavezništvo, ki je segalo tudi na varnostno in vojaško področje.

4.2 Manevrska struktura Narodne zaščite

Z imobilizacijo velikega dela orožja je ostala TO oslABLJENA, deloma razcepljena, saj so njeni pripadniki doživeli tudi moralno krizo. Pokazala se je njena slabost v razpetosti med republiko in JLA, v lojalnosti republici in hkrati strokovni podrejenosti vojski. To je bila tudi spodbuda za republiške organe, da so začeli razmišljati o nujnih reformah obrambnega sistema, saj brez varnostne zaščite ni šlo. Demos, ki je od srede maja imel vlado, je imel v predvolilnem programu ustanovitev samostojne republiške vojske. Vendar je izvedba tega v okoliščinah mrzlične dejavnosti na vseh področjih ter stalnih napetostih s federalnimi organi in institucijami terjala več mesecev.

Meseci po volitvah so pomenili tudi čas intenzivnega prilagajanja varnostnega sistema. Slovenska oblast ni odstopila od sistema SLO in družbene samozščite, vendar je slovenske varnostno-policijske institucije poskušala čim bolj izločiti iz jugoslovanskega sistema. Predvsem Služba državne varnosti zaradi demokratičnih sprememb in s tem novih varnostnih zahtev ni mogla ostati enaka, a je slovenska oblast tudi ni mogla kar odpraviti, saj je bila del sistema — ostala bi brez varnostne zaščite. Ni imela časa, da bi vzpostavila novo podobno organizacijo, skrbel pa jo je tudi odziv jugoslovanskih oblasti. Tako je deloma reorganizirala SDV v Varnostno-obveščevalno službo (VIS), ji postavila zanesljivejše vodstvo in jo deloma ločila od jugoslovanskega sistema.

Manevrska struktura Narodne zaščite pa je bila skrivna organizacija, ki je nastala iz spontane pobude Antona Krkoviča prav v dneh odvzemanja orožja TO, ki pa jo je varnostno-obrambna republiška struktura hitro sprejela (posebno sekretarja za notranje zadeve in ljudsko obrambo Bavčarja in Janšo) in podprla. Kritje v obrambnem sistemu ji je bilo najdeno v organizaciji Narodne zaščite, ki je bila del sistema splošnega ljudskega odpora in družbene

samozaščite, zato tudi tako ime. Prvi organizatorji so organizacijo v nekaj tednih razširili v vse slovenske pokrajine predvsem po neformalnih kanalih, zajela je pripadnike TO, organov za notranje zadeve in milice (policije). Vsi so bili v organizaciji tajno, tvegajoč aretacijo, saj se je njihova dejavnost gibala prek roba legalnega, čeprav je bil za organizacijsko obliko izkoriščen sistem splošnega ljudskega odpora. Njeni člani so organizirali odporna jedra za primer posredovanja JLA v Sloveniji, zbirali so orožje in ga shranjevali na varnih krajih, pogosto v zasebnih hišah. Iz zaprtega območja na Kočevskem in posameznih občin, kjer je orožje TO ostalo, so ga skrivoma — povečini ponoči, saj so bili čez dan na delovnih mestih — premeščali do tistih območij, kjer ga ni bilo, tako da so vsa jedra imela vsaj nekaj orožja.

V avgustu 1990 je bilo z obstojem organizacije seznanjeno tudi predsedstvo republike. Od tedaj se je organizacija močno razširila z vključevanjem pripadnikov TO (ponekod vseh, ponekod izbranih) in milice, tako da je septembra dosegla približno 22 tisoč pripadnikov. Izpeljana je bila popolna organizacijska struktura s pokrajinskimi in občinskimi poveljniki. Izdelali so obrambne načrte za posamezna območja. Dejansko je bila MSNZ v tistem času edina stvarna obrambna sila Slovenije, saj je bila republiška TO paralizirana tako zaradi vodstva, ki je bilo podrejeno JLA (sestavljali so ga aktivni častniki JLA), kot zaradi odvzema orožja. Nekateri pripadniki so jo imenovali tudi vojska Republike Slovenije (VRS), čeprav uradno tega imena nikoli ni dobila.

Medtem je predsedstvo republike vztrajalo, da bo z zamenjavo nekorektnega poveljnika TO generala Hočevarja ponovno prevzelo poveljevanje TO. To mu je uspelo konec septembra 1990, ko je slovenska skupščina sprejela ustavni amandma, ki je predsedstvu podeljeval polno pristojnost nad TO v republiki. Takrat je predsedstvo odstavilo generala Hočevarja in načelnika štaba generala Ožbolta. V odgovor na imenovanje rez. majorja Janeza Slaparja 29. septembra 1991 za v. d. poveljnika Republiškega štaba za TO je vojska zasedla prostore štaba v Ljubljani, češ da je novoimenovani štab nelegalen. Za kratek čas sta obstajala celo dva štaba TO, vendar je JLA generala Hočevarja kmalu umaknila iz Slovenije, ko je ugotovila, da je Teritorialno obrambo v svoje roke prevzela slovenska oblast.

4.3 Obnovitev Teritorialne obrambe kot slovenske vojske

Oktobra 1990 je slovenski sekretariat za ljudsko obrambo izvedel prvo veliko preureditev sil za varnostno zagotovitev osamosvajanja. Ob odstavitvi poveljnika RŠTO in imenovanju Janeza Slaparja za novega v. d. poveljnika RŠTO Slovenije je nekaj dni zatem imenoval nove pokrajinske poveljnike TO, nato pa še na ravni občinskih štabov. V TO, ki je bila zdaj spet pod

nadzorom slovenskega državnega vrha, se je vključila tudi do tedaj skrivna MSNZ oziroma tisti del njenih pripadnikov, ki je izviral iz vojaških vrst. Iz vrst voditeljev MSNZ so izšli tudi številni novi poveljniki in člani štabov na pokrajinski in občinski ravni.

Z obnovitvijo Teritorialne obrambe je Slovenija izoblikovala strateško odločitev, da bo za prehodno časovno obdobje oblikovala vojaško silo v njenem okvirju. Ta okvir je bil pomemben zlasti zaradi legalnosti take formacije v jugoslovanskem državnem in pravnem sistemu. Slovenija se je lahko sklicevala na sistemskost TO v zaostritvah, ko je jugoslovanski državni vrh in še posebej vojaški vrh začel svariti pred paravojaškimi organizacijami ter terjati njihovo razorožitev in odpravo. Tako je državni vrh nameraval januarja 1991 razorožiti vse tako imenovane paravojaške formacije, s čemer je meril predvsem na oborožene formacije Republike Hrvaške, ki jih ni mogel nadzorovati. To republiško vodstvo se je namreč odločilo drugače in je svoje obrambne sile gradilo okoli Zbora narodne garde, ki ni bil predviden z nobenim jugoslovanskim zakonom.

SLIKA 21: Prvi postroj pripadnikov TO v Kočevski Reki 17. 12. 1990
(Vir: Vojaški muzej Slovenske vojske, MORS)

Posebno mesto je v slovenski vojaški strukturi tedaj dobila 30. razvojna skupina TO na Kočevskem (do tedaj je bila namenjena nastanitvi in zaščiti republiškega političnega vodstva v primeru vojne), ki jo je od oktobra 1990 uril prejšnji vodja MSNZ Anton Krkovič. Njeni pripadniki so postali poklicni vojaki. S prvim njenim postrojem (javno predstavitvijo) v Kočevski Reki 17. decembra 1990 je nastopila tudi faza, ko je republiška oblast to enoto iz-

postavila kot elitno enoto TO. Predsednik vlade se je slikovito, predvsem pa politično udarno izrazil, da mu je tedaj prvič zadišalo po slovenski vojski. Nato jo je kmalu izdvojila iz Teritorialne obrambe kot posebno brigado Ministrstva za obrambo Republike Slovenije (MORiS).

Slovenske obrambne sile so bile v tem obdobju izpostavljene posrednim pritiskom, ki so izvirali iz posredovanja JLA v razmere na Hrvaškem. Pri Plitvicah sta se obe sili tudi spopadli, strah pred podobnim nastopom JLA pa je narekoval tesnejšo strateško povezavo s Hrvaško. Slovensko vojaško vodstvo je začelo pripravljati projekt izdelave lastnega zakona o obrambi, s tem pa tudi lastnega obrambnega sistema. V ta namen sta bila pripravljena in v parlament vložena zakona o obrambi in službi v obrambnih silah, ki so ga podpirale stranke Demosa. Vendar med slovenskimi političnimi strankami ni bilo enotnega mnenja o varnostnih in zlasti obrambnih vprašanjih. Predvsem del opozicije (Stranka demokratične prenovе in ZSMS — Liberalna stranka), tudi Zeleni Slovenje in mirovniške organizacije so trdili, da se je vojski treba zoperstaviti s konceptom miru, tudi razorožitve in da Slovenija ne sme ponavljati jugoslovanskega položaja z velikim vplivom vojske, zavzemali so se za demilitarizacijo.

4.4 Vojaška obramba ali demilitarizacija Slovenije?

LDS in Stranka demokratične prenovе sta 6. februarja 1991 skupaj s skupinami civilne družbe javnosti predstavili Deklaracijo za mir. Z njo naj bi izrazili željo po mirnem reševanju jugoslovanske krize, brez uporabe orožja. Deklaracija je dobila močan odmev med politično elito, saj so jo podpisali tudi štirje člani Predsedstva RS in podpredsednik vlade. Ugodno je odmevala tudi v javnosti. Hkrati se ji je sekretar za ljudsko obrambo zoperstavil, češ da pomeni »enostransko hitro razorožitev Slovenije,« kot je zapisal njegov namestnik Jelko Kacin.

Deklaracija je namreč izšla, namenoma ali naključno, v času, ko sta na obravnavo v skupščini čakala zakona o obrambi in o izvrševanju vojaške obveznosti. Tako je pomenila nevarnost za koncept vojaške obrambe v osamosvojitvenem procesu. Dejansko je ponujala radikalno mirovniško pot osamosvojitve z nenasiljem nasproti realni politiki odvracanja z vzpostavljanjem lastnega, delujočega, od jugoslovanskega neodvisnega obrambnega sistema. V deklaraciji se vidi tudi odziv javnosti na to, da se izvede demilitarizacija družbe, kar je bilo v zahtevah slovenskih političnih sil, nanašalo pa se je seveda na JLA.

Ta je prav med mirovniško razpravo v Sloveniji marca 1991 sprožila najbolj pripravljeno in daljnosežno načrtovano akcijo prevzema oblasti, ki se je začela s sejo predsedstva države v prostorih vojnega poveljstva jugoslovanskih oboroženih sil 12. in 14. marca. Vojska je zahtevala uvedbo izrednih razmer, sklepa o

mobilizaciji ter o razorožitvi in razpustu vseh oboroženih enot, ki niso podrejene poveljstvu oboroženih sil Jugoslavije. Ker predsedstvo ni zbralo večine za ta sklepa, so 15. marca odstopili trije člani predsedstva države, med njimi tudi predsednik države Jović, vendar se je preostalim le uspeli sestati, s čimer je tudi vojska odstopila od prevzema oblasti. Z izvolitvijo novih članov v predsedstvo se je v tem zelo pomembnem organu vzpostavilo ravnotežje (4 : 4) med prosrbskim in nasprotnim blokom, s čimer ni moglo sprejeti nobene pomembne odločitve

Zakona o obrambi in o izvrševanju vojaške obveznosti in služenje vojaškega roka v TO

Zakona o obrambi in o izvrševanju vojaške obveznosti sta bila deležna dolgotrajne razprave v skupščini, dokler nista bila končno sprejeta z glasovi Demosovih strank. Konec marca 1991 je bil torej postavljen temelj za večjo popolnitev vojaških sil republike v trenutku, ko bi bila osamosvojena. Zakon je izhajal iz splošne vojaške obveznosti državljanov republike, ki jo izvajajo tako na služenju kot v primeru vpoklica v Teritorialni obrambi Slovenije, saj je bil že od marca v veljavi moratorij na pošiljanje nabornikov v JLA. Varnostni sistem slovenske države se je utemeljil na obrambni vlogi vojske v slovenskem poseganju, ki naj bi bilo dopolnilo JLA v primeru zunanje napada.

S tem je sekretariat za ljudsko obrambo dobil zeleno luč za izvedbo služenja vojaškega roka v TO. Projekt so začeli pripravljati že oktobra 1990 in se nato odločili za le poskusno služenje manjšega števila vojakov, saj je bilo nerešenih še veliko vprašanj, ki so določala organizacijo služenja. Spomladi 1991 so v JLA še vedno služili vsi vpoklicani državljani Republike Slovenije, resda večina že v 5. vojaškem območju. Ob boju za služenje vojaškega roka na območju republike ali vsaj 5. vojaškega območja, je bil to nov radikalen zasuk, ki ga je zapovedoval že zakon, saj je odpravil obvezo služenja vojaškega roka v JLA za vse državljane Slovenije, razen prostovoljno.

V mesecu dni sta bila nato dokončno razvita koncept in program služenja, izbrana in pripravljena sta bila dva učna centra in izurjeno stalno moštvo za urjenje. Nekateri od vojaških obveznikov so bili 15. maja 1991 vpoklicani na služenje vojaškega roka v učna centra na Igu in v Pekrah pri Mariboru. Vojaški vrh Jugoslavije se s prikazom slovenske neodvisnosti v služenju vojaškega roka ni strinjal, ocenjeval ga je za začetek razpada jugoslovanskega sistema obrambe — čeprav je na Hrvaškem tedaj Zbor narodne garde, ki je bil v okviru notranjega ministrstva, štel že nekaj tisoč pripadnikov.

Razporeditev in moč Jugoslovanske ljudske armade na ozemlju Republike Slovenije je ostajala med letoma 1988 in 1991 približno enaka. Vsem njenim silam je poveljeval štab 5. vojaškega območja v Zagrebu, ki mu je bil na čelu general slovenske narodnosti Konrad Kolšek. Obrambni koncept, za-

radi katerega so bile sile JLA razporejene v Sloveniji, se ni bistveno menjal. Čeprav se je ogroženost s popuščanjem hladne vojne zmanjševala, je ostajala obramba proti paktu Nato še vedno poglavitna naloga jugoslovanske vojske. Jugoslovansko vojaško vodstvo je skrbela vnovična združitev Nemčije in sprememba ravnotežja v srednji Evropi, ki je nastala z razpadom Varšavskega pakta ter socialističnega tabora pod sovjetskim vplivom. Najbolj se je to izrazilo v govorjenju o »četrtem rajhu«, ki ni bil zgolj propagandna floskula.

Sile v Republiki Sloveniji so bile razdeljene med tri korpuse; ljubljanskega, mariborskega in reškega, ki je zajemal južno Primorsko, večino sil pa je imel na Hrvaškem. Poleg tega so bili pod poveljstvom 5. vojaškega območja še trije korpusi na hrvaškem območju. Skupaj je bilo približno 45 tisoč vojakov s 1.160 tanki in 3.000 topovi. Na slovenskem ozemlju naj bi bilo približno 20 tisoč vojakov, večina med njimi rekruti. Na letališču v Cerkljah pri Brežicah pa je bila edina enota vojnega letalstva, ki je imelo področno poveljstvo prav tako v Zagrebu.

SLIKA 22: Generala Veljko Kadijević in Blagoje Adžić
(Vir: Tone Stojko, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Slovensko vodstvo se je zavedalo občutljivosti vprašanja navzočnosti JLA na slovenskem ozemlju, na katero očitno ni moglo vplivati. Zato je pri poskusu urejanja zadev vodstvu JLA ponudilo dveletni prehodni čas umika (do 31. 12. 1993), v katerem bi enote vzdrževala slovenska država, postopoma pa bi odpustila tudi slovenske državljane. Na to ponudbo ni bilo odziva.

Ločevanje od JLA je imelo še stransko posledico, problem slovenskih državljanov na služenju vojaškega roka in častnikov slovenske narodnosti je postajal vedno bolj pereč. Na služenju vojaškega roka je bilo približno 6.000—6.500 slovenskih obveznikov. Vztrajno so se širile govorice in tudi dokumentirani

primeri o slabem ravnanju z vojaki slovenske narodnosti, njihovem šikaniranju in smrtnih primerih, predvsem pa izpostavljenosti mednarodnim spopadom na Hrvaškem, kjer je JLA poskušala postaviti tamponske sile med enote hrvaške vojske in paravojaške enote hrvaških Srbov.

Slovenska skupščina je izglasovala resolucijo, da se vojake državljane Republike Slovenije odpusti iz JLA ob izteku vojaške obveznosti, kot velja po republiškem zakonu (12 mesecev) oziroma najpozneje do 10. junija 1991. V prizadevanje za javno pozornost temu problemu se je vključila tudi civilna družba. Predvsem starši služečih vojakov so vztrajali, da morata vojska in slovenska država ta problem reševati tako, da njihovi sinovi ne bodo žrtev njunega nasprotja. JLA je ob zatrjevanju, da gre za potencirane zadeve, kazala le malo pripravljenosti reševati to težavo z odpuščanjem iz vojske.

V precepu med obema silama so 16. maja 1991 samoiniciativno ustanovili Odbor staršev za varstvo in vrnitev slovenskih vojakov, ki si je nato avtonomno prizadeval za odpust slovenskih mladeničev iz JLA. Ta je naredila le toliko, da je odpustila obveznike, ki so maja 1991 odslužili predpisanih 12 mesecev. Večina slovenskih vojakov je v poletnih mesecih 1991 samoiniciativno, ob pomoči staršev, odbora in deloma državnih organov, dezertirala iz enot, in to ob velikem osebnem tveganju. Zadnjih 2.100 vojakov je bilo odpuščenih po 18. juliju 1991, ko je Predsedstvo SFRJ izglasovalo enostranski umik JLA iz Slovenije in odpust slovenskih državljanov iz njenih vrst.

SLIKA 23: Prisega prve generacije nabornikov TO v učnem centru na Igju 2. 6. 1991

(Vir: Vojaški muzej Slovenske vojske, MORS)

Jugoslovanski vojaški vrh, zaskrbljen zaradi možnosti, da bodo tudi druge republike odrekle pošiljanje obveznikov na služenje, se je zato takoj po začetku delovanja prvih dveh rekrutnih centrov odločil za oboroženo posredovanje. Za cilj si je izbral bolj dosegljiv center v Pekrah in 16. maja ga je z oklepniki obkolila manjša enota Mariborskega korpusa. Osebe centra je zavarovalo nabornike in se razporedilo v obrambo. Po celodnevni skrajni napetosti, ko se pripadniki slovenske TO niso hoteli vdati, JLA pa ne napasti, je bil zvečer sprejet dogovor o pogajanjih v mestu, vojaške enote JLA pa so se umaknile. V večernih demonstracijah je vojaško vozilo do smrti povozilo demonstranta. Pogajanja so bila prekinjena z zvijačno aretacijo pokrajinskega poveljnika TO v Mariboru, po čemer je nadaljevanje pogajanj postalo iluzorno. Takšno ravnanje je močno škodilo ugledu JLA, saj se je izkazala za popolnoma nezanesljivega partnerja.

4.5 Načrt uporabe obrambnih sil v trenutku razglasitve neodvisnosti

Od zaostitve v Pekrah so slovenski organi v okviru programa priprav na osamosvojitve močno pospešili prav vojaške priprave na osamosvojitve. V okviru osamosvojitvenih scenarijev je bil izdelan tudi poseben elaborat za obrambo. Priprave na obrambnem področju so bile po splošni oceni ene najboljših, mnogo bolj pa se je zavlekla priprava gospodarskih ukrepov. Odgovorni so pripravili več scenarijev ravnanja JLA v osamosvojitvi; med njimi je bilo po ocenah najbolj realno, da se je treba pripraviti na omejeno posredovanje JLA.

Prevladovalo je mnenje, da bo Slovenija v mnogo ugodnejšem položaju, če bo posredovanje sledilo že po razglasitvi neodvisnosti. Slovensko vodstvo je še menilo, da bo slovenska teža precej večja, če bi se osamosvojila tudi Hrvaška. Že ob zaostitvi z razoroževanjem paravojaških formacij sta republiki 20. januarja 1991 sklenili tudi vojaško-varnostni dogovor o usklajenem delovanju, ki pa ni bil formaliziran. V juniju sta republiki pospešili dogovarjanje o skupni obrambi, saj je bila skupna politična odločitev, da bosta neodvisnost razglasili na isti dan, če že nista dosegli konfederacije, za katero si je prizadevala zlasti Hrvaška. Sklenili sta sporazum o skupni obrambi pred JLA, ki ga predsedstvo Republike Slovenije ni ratificiralo.

Sta pa zato oba obrambna resorja izdelala več skupnih načrtov za boj z silami JLA, ki naj bi jih razorožili na območju obeh novih neodvisnih držav. Boji naj bi po tem načrtu v glavnem potekali na hrvaškem ozemlju, kjer je imelo glavno oporišče 5. vojaško območje JLA; bilo pa je tudi branik pred prodorom sil iz vzhodnega dela države. Uredili sta si skupen sistem zvez in alarmiranja.

SLIKA 24: Zemljevid 5. vojaškega območja, ki je obsegal Slovenijo in večji del Hrvaške, s poveljstvom v Zagrebu

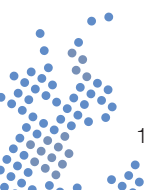
(Vir: Vojaški muzej Slovenske vojske, MORS)

Toda obramba obeh republik je dejansko potekala ločeno, saj sta se vodstvi republik umaknili; slovensko zaradi mnenja o preveliki intenzivnosti spopada, če se v njega pritegne še Hrvaška, Hrvaška pa zato, ker je računala na prednosti od osamosvojitve, ki bi bila mirna. Tako je vojna zveza razpadla, če že ne prej, pa 27. junija 1991, ko je JLA začela samoiniciativno omejeno vojaško posredovanje v Sloveniji, Hrvaška pa ni priskočila na pomoč.

Slovenija je svoj načrt obrambe za primer posredovanja JLA v osamosvojitve izdelala na dveh izhodiščih: da bo neodvisnost branila, da bo za obrambo uporabila sile TO in policije, ter da bo poskušala blokirati gibanje in bivanje enot JLA na svojem ozemlju. Za usklajevanje delovanja pripadnikov milice in teritorialne obrambe je bilo pri predsedstvu 18. marca 1991 ustanovljeno koordinacijsko telo za primer izrednih razmer (takega je predvideval zakon), sestavljen iz obeh sekretarjev in visokih uradnikov več sekretariatov. Sprva je bil organ 19-članski, nato je bil razširjen na 27 članov. Vodil ga je sekretar

za notranje zadeve Igor Bavčar, njegov namestnik pa je bil Janez Janša. Tudi s tem telesom, ki je začelo v juniju že kontinuirano zasedati, je bil utemeljen koncept enotnih obrambnih sil.

Izdelani so bili posebni načrti za blokade vojašnic, postavitve barikad na cestnih komunikacijah in nastanitev vojakov in častnikov, ki bodo prestopili ali dezertirali iz enot JLA. Poskušali so okrepiti enote TO, ki so bile številčne (na voljo je bilo približno 75 tisoč vojakov), a sestavljene iz pretežno starejših letnikov, z mlajšimi vojaki, ki so jih prerazporedili iz rezerve JLA. Iz njih so ustanovili predvsem enote za posebne namene (EPN). Med neposrečene poteze je spadala tudi reorganizacija štabov TO, ko so junija 1991 namesto 62 občinskih štabov ustanovili območne. TO je tedaj imela ob Republiškem štabu sedem pokrajinskih štabov in območne štabe, ki so neposredno poveljevali enotam. Posebna naloga je imela 1. specialna brigada Ministrstva za obrambo Republike Slovenije (MORS), ki se je razvila iz nekdanje 30. razvojne skupine. Še vedno je imela bazo v Kočevski Reki, v Ljubljani pa je imela nalogo zavarovanja republiškega državno-političnega vodstva. Bila je edina poklicna enota TO. Enote so lahko opremili z orožjem, ki so ga postopoma izvzeli iz skladišč JLA, šele v zadnjih tednih pred napovedanim skrajnim dnevom osamosvojitve pa jim je uspelo skrivaj uvoziti nekaj orožja; njegov največji del je prišel z ladjo v Koper. Orožje je bilo deloma pehotno, deloma protiotoklepno in nekaj sredstev za zveze. Novo orožje je bilo komaj mogoče uvesti v enote, ko se je dva dneva pred sprejemom osamosvojitvenih aktov začela delna mobilizacija enot TO.

Viri in literatura

Bebler, Anton: Jugoslovanska ljudska armada in razpad Jugoslavije. V: Grizold, Anton (ur.) *Razpotja nacionalne varnosti*, str. 45—57. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1992.

Bukovnik, Anton: *Sever*. Ljubljana: Zveza policijskih veteranskih združenj Sever, 2002.

Gombač, Boris: *Na drugi strani: Odbor staršev za varstvo in vrnitev slovenskih vojakov ob slovenski osamosvojitvi leta 1991*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.

Guštin, Damijan: Vojaškopolično dogajanje v jugoslovanski krizi in osamosvojitve Slovenije. V: *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Državni zbor Republike Slovenije, str. 191—214, 2002.

Janša, Janez: *Premiki: nastajanje in obramba slovenske države*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992.

Jelušič, Ljubica: Jugoslovanska ljudska armada leta 1991 v Sloveniji — začetek konca ene največjih evropskih vojsk po koncu hladne vojne. V: *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Državni zbor, str. 214—221, 2001.

Kladnik, Tomaž: *Slovenska vojska v službi domovine*. Ljubljana, Defensor, 2006.

Kladnik, Tomaž, ur.: *Enotni v zmagi: osamosvojitve Slovenije*. Ljubljana: Nova revija, 2006.

Kolšek, Konrad: *Spomini na začetek oboroženega spopada v Jugoslaviji 1991*. Maribor: Obzorja, 2001.

Mamula, Branko: *Slučaj Jugoslavija*. Podgorica: CID, 2000.

Meier, Viktor: *Zakaj je razpadla Jugoslavija?*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1996.

Mikolič, Albin: *Uporniki z razlogom: Maneverska struktura narodne zaščite*. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo RS, Slovenska vojska, Vojaški muzej, 2005.

Nanut, Karlo: Čas pred agresijo JLA in osamosvojitvena vojna v Sloveniji leta 1991. V: *Vojaška zgodovina*, št. 1/2 (5) letnik 3, str. 6—56, 2002.

Nered, Igor: Priprave civilne obrambe od januarja do junija 1991. V: *Vojaška zgodovina*, št. 1/01(3) letnik 3, str. 57—65, 2001.

Pirjevec, Jože: *Jugoslavija: [1918—1992] nastanek, razvoj ter razpad Karađordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa, 1995.

Pirjevec, Jože: *Jugoslovanske vojne 1991—2001*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2003.

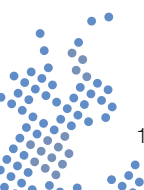
Prebilič, Vladimir in Guštin, Damijan: *Boj na Holmcu: 27.—28. junij 1991 in Koroška za obrambo neodvisnosti Republike Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve, 2006.

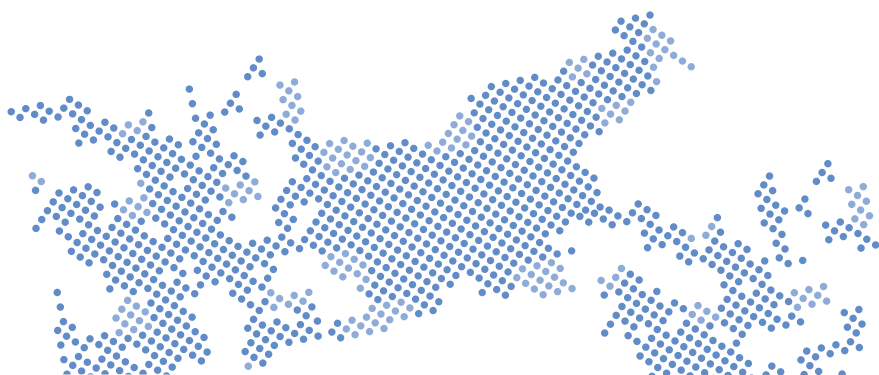
Repe, Božo: Jugoslovanske notranjepolitične razmere in slovenska osamosvojitve, V: *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Državni zbor Republike Slovenije, str. 23—33, 2001.

Repe, Božo: *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan, 2002.

Repe, Božo: *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*. (Del 3, Osamosvojitve in mednarodno priznanje). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2004 (zbirka Viri, št. 19).

Švajncer, Janez: *Obranili domovino*. Ljubljana: Viharnik, 1993.

V

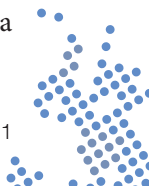
VOJNA

Za vojno v tedaj komaj razglašeni samostojni Republiki Sloveniji je značilnih nekaj pomembnih dejstev. Prvo je nedvomno ugašanje legitimnosti zvezne politične elite ter razhajanje med političnim in vojaškim vrhom v SFR Jugoslaviji. Ti dogodki so vodili v vse večjo samostojno ravnanje JLA, predvsem njenega vrha, kar ji je močno načenjalo ugled skupne vojaške avtoritete. Njeni generali so se začeli vključevati v politično življenje, medtem ko je JLA vse bolj postajala vojska, s katero se posamezne republike, še manj njeni državljani, niso več identificirale.

Ugašanje legitimnosti JLA je pomenilo predvsem prenos le-te na vse bolj jasno oblikovane obrambne sposobnosti posameznih republik oziroma v nove vojaške, republiške moči — Teritorialne obrambe. To je pomembno vplivalo na razumevanje vloge JLA, nesprejemljivo delovanje in predvsem popolno in brezpogojno podporo slovenskim obrambnim strukturam, TO in slovenski milici, ki so jo izkazovali slovenski državljani in državljanke. Prav ta enotnost je bila ključna pri vseh ukrepih tako v času spopadov kot nato pri umiku JLA iz Slovenije ter mednarodnopravnega priznanja mlade države.

5.1 Priprave JLA na vojaško posredovanje

Na začetek, potek in končno prenehanje vojaških spopadov med Teritorialno obrambo in slovensko milico, ki sta tudi legalno in legitimno zastopala slovenske oborožene sile, ter JLA so vplivali številni politični dogodki.

Izrednega pomena je bila razglasitev samostojne države 25. junija 1991, torej pred formalnim napadom JLA. Slovensko vodstvo je s tem jasno opozorilo, da vojna v Sloveniji ni bila notranje posredovanje JLA, temveč je bila to meddržavna vojna. Ta dogodek je imel velik učinek tako na zvezno vodstvo SFRJ kot na generalski vrh JLA, ki v primeru osamosvojitve in odcepitve republike iz federacije ni imel izdelanega koncepta oziroma opredeljenega stališča. Obema stranema je bilo skupno le stališče, da se ne sme zgoditi dejanska sprememba obsega oziroma sestavnih delov SFRJ. Zato je bilo posredovanje s silo neizogibno.

Kljub skupnim pogledom zveznega vodstva in JLA na razpad SFRJ ni bilo jasno, kako se bo posredovanje izvedlo, kdo ga bo izvajal, vodil in koordiniral. Velika zmeda je bila tudi pri določevanju vojnih ciljev. Medtem ko je bil ta popolnoma jasno oblikovan v primeru RS — ohraniti pravkar razglašeno državno samostojnost, večino ozemlja pod svojo oblastjo in samostojnost političnega razreda, ki je državo vodil —, JLA in jugoslovansko politično vodstvo nista imela niti skupne predstave o vojnem cilju vojaškega posredovanja v RS. Jasen je bil le temeljni namen JLA, ki si je vojne cilje razlagala popolnoma samostojno — zasedba mejnih prehodov in blokiranje stikov RS z zunanjim svetom. V tem lahko iščemo razloge za povsem različno stopnjo in vire motivacije oboroženih sil.

Ob tem je nujno opozoriti na uporabo sile obeh strani. Slovensko vodstvo je s skrajno obrambno držo dosledno sledilo mednarodnopravnemu določilu o pravici do samoobrambe, ki je bila po tedanji mednarodni ureditvi edina oblika dovoljene uporabe vojne, hkrati pa se je ustvarila jasna slika tako doma kot v mednarodnem prostoru, kdo je napadalec v Republiki Sloveniji in katere ukrepe izvaja. V skladu s svojimi akti je Slovenija bojevala obrambno vojno, ne pa vojno za osamosvojitve, zato sicer pogosta raba pridevnika osamosvojitvena v tem pogledu opredelitve spopadov v Sloveniji ne ustreza. Za vojno v RS je značilno, da se je začela in izvedla v mirnodobnih razmerah. Slovenska stran se izrecno ni odločila za ukrepe, ki bi spremenili pravno stanje spopada, ki ga je sama opredelila kot agresijo. Glavni razlog lahko iščemo v neizzivanju jugoslovanske strani in morebitnemu uvajanju izrednih razmer.

JLA in zvezno vodstvo, ki sta že tako bila v dvomih o načinu zavarovanja obstoja SFR Jugoslavije, je to še dodatno begalo, saj je bila narodom, ki so sestavljali državo, priznana nesporna pravica do samoodločbe. Zato protipravnega ravnanja Slovenije ni bilo mogoče zaznati. Čeprav JLA ni imela povsem jasne predstave o načinu in predvsem cilju vojaških operacij, je generalštab po ukazu zveznega sekretarja za ljudsko obrambo Veljka Kadijevića, pripravil različne načrte za vojaško posredovanje v posameznih republikah v vsej državi. Za izvajalca vojaškega posredovanja v RS, ki je bila pod organizacijsko strukturo 5. vojaškega območja s poveljstvom v Zagrebu, so komandanti korpusov prejeli konkretne zadolžitve 25. 6. 1991.

Poveljstvo JLA je za operacijo predvidelo predvsem oklepne enote, za zasedbo mejnih prehodov pa so zagotovili še dodatne motorizirane enote pehote, ki so bile nameščene v Republiki Sloveniji. Dodatna posebnost vojskovanja v Sloveniji je bila že predhodna namestitev sil na samem ozemlju zdaj samostojne države. Prav njihova uporaba se je v marsičem izkazala za z vidika načrtovalcev JLA kot napačna odločitev. Številni častniki so že dolga leta živeli v Sloveniji, imeli tu družine in predvsem mentalno niso bili pripravljeni na odkrito uporabo vojaških sredstev in krvavo vojskovanje.

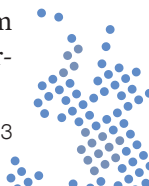
5.2 Kdo se je spopadel in zakaj?

Medtem ko je bil vojni cilj slovenske strani bolj ali manj povsem jasen, tega ni mogoče trditi za jugoslovansko stran. Čeprav je bilo nujno zadostiti temeljni zahtevi po verodostojnosti vojaških organov s preprečitvijo dejanske spremembe obsega sestavnih delov države, so bila velika neskladja pri načinu, obsegu in intenziteto izvedbe vojaškega posredovanja. Trenja med zveznim političnim (Zvezni izvršni svet in Skupščina SFRJ) in armadnim vodstvom, ki so bila v zadnjem obdobju konstantna, so pri tem vprašanju doživela dodatno razhajanje. Vrh JLA je namreč načrt o vojaškem posredovanju pripravil že sredi junija 1991, ki je predvideval tako skupni poseg (ob podpori jugoslovanskega političnega vodstva) kot samostojnega. Načrt je bila različica načrtov morebitnega vojaškega posredovanja v vseh republikah SFRJ Jugoslavije in so jih izdelovali v generalštabu JLA po ukazih zveznega sekretarja za ljudsko obrambo Veljka Kadijevića.

V skladu s tem načrtom, je bilo za izvedbo določeno 5. vojaško območje oziroma njegov štab, ki je načrt prejel 25. junija 1991. Sledila sta določitev nalog in izbor enot; tako so bile določene oklepne enote iz petih korpusov. Njihova naloga je bilo obvladanje največjih mejnih prehodov na glavnih smereh, v pomoč pa so bile dodeljene še mejne enote in motorizirane enote pehote, ki so bile nameščene v Sloveniji. Večina teh sil je bila sestavljena iz redne, naborniške vojske, ki je bila nameščena v vojašnicah. Le približno deset odstotkov enot je bilo iz posebnih enot, deloma pripeljanih iz drugih vojaških območij.

V napadu na Slovenijo so tako sodelovale naslednje skupine jugoslovanskih represivnih organov: JLA, kot udarni nosilec in dejavnik zadostne ognjene moči, zvezna policija, ki je imela nalogo formalnega prevzema mejnih prehodov in njihovega zaprtja, ter predstavniki zvezne carine z namenom ohranjanja zveznega nadzora nad prehodom blaga prek mejnih prehodov. To, ne glede na vse, nakazuje strogo koordinirano sodelovanje jugoslovanskih političnih elit in vojaškega vrha, ki ga je mogoče razdeliti na štiri ravni vodenja in poveljevanja:

- na strateški ravni je Predsedstvo SFRJ skupaj z Zveznim izvršnim svetom delovalo kot vrhovno poveljstvo oboroženih sil, predvsem zaradi omr-

tvičenega delovanja samega predsedstva, pa je vloga ZIS in Zveznega sekretariata za ljudsko obrambo (ZSLO) še naraščala;

- strateško-operativno raven sta zastopala ZSLO (general Veljko Kadijević) in v njegovem okviru generalštab oboroženih sil (general Blagoje Adžić), ki sta predstavljala sam vojaških vrh odločanja in ukazovanja podrejenim vojnim območjem;
- na operativni ravni je bilo izvajanje vojaških nalog prepuščeno posameznemu vojnemu območju, ki je za izvajanje posameznih nalog določilo enote in jim neposredno tudi poveljevalo; v primeru napada na Slovenijo je imelo poveljstvo 5. vojnega območja v Zagrebu na voljo 10. korpus, 5. korpus za protizračno obrambo in vojno letalstvo (oba v Zagrebu), 13. korpus na Reki, 14. korpus v Ljubljani, 13. korpus v Mariboru in 32. korpus v Varaždinu in vsi so tudi dejansko sodelovali v vojni na Slovenskem;
- na taktični ravni so bila poveljstva posameznih enot, največkrat na ravni brigad in polkov.

Vendar pa kljub sicer dokaj jasno določenim ravнем poveljevanje na jugoslovanski strani ni bilo učinkovito, predvsem zaradi poseganja in preseganja posameznih ravni ter velikega nezaupanja med posameznimi ravni poveljevanja. Tako so bile vzpostavljene neposredne linije poveljevanja od strateške do taktične ravni, kar je pomembno zmanjševalo učinkovitost sistema pri izvajanju nalog. Pri tem so bili le ustni ukazi, brez jasnih navodil in mimo pristojnih poveljnikov, kar je vodilo v medsebojno sumničenje predvsem med pripadniki JLA.

Na slovenski strani podobnih operativnih težav ni bilo mogoče zaznati, kar je vsaj deloma posledica popolnoma jasno opredeljenega vojnega cilja — ohraniti svojo pravkar razglašeno državno samostojnost. To je nujno razumeti v vsaj dveh pogledih: prvi je zaščita teritorija, na katerem je zdaj izvajala celotno jurisdikcijo, drugi pa ohranitev samostojnosti političnega razreda pri vodenju države.

Obramba pravkar razglašene neodvisnosti RS je bila zaupana obrambnim silam, ki so jih sestavljale enote Teritorialne obrambe (TO) RS in milice, ki niso opravljale le povsem policijskih nalog. Ob funkciji zavarovanja ljudi in objektov so enote (predvsem posebne enote) milice sodelovale tudi v vojaških aktivnostih, saj so bile tedaj tudi bolj opremljene in izurjene kot večina enot TO. Tem enotam slovenskih obrambnih sil je treba prišteti še pripadnike Narodne zaščite in prostovoljce, ki so bili razvrščeni v strukture civilne obrambe. Prav ta posebnost oboroženih enot, ki so se zoperstavile napadu JLA, je zahtevala spremenjeno strukturo poveljevanja. RS je vodilo predsedstvo republike, ki je v primeru postopka sprejemanja strateških odločitev tesno sodelovalo s predsednikom skupščine, predsednikom izvršnega sveta ter

notranjim in obrambnim sekretarjem. Operativno vodenje v kriznih razmerah je prevzelo **operativno koordinacijsko telo za primer izrednih razmer**. Ne glede na razglasitev kriznih razmer je začelo delovati takoj in delovalo nepretrgoma v prostorih Cankarjevega doma. Koordinacijsko telo je postalo izvajalec in usklajevalec politično-vojaških ukrepov ter osrednje mesto vodenje spopada. S tem je organ sicer posegel v avtonomijo dela Republiškega štaba za teritorialno obrambo, vendar se je izkazalo, da je njegova narava in sestava izjemno uspešno združila vse te strukture, ki so sestavljale slovenske obrambne sile.

SLIKA 25: Pregled častne straže — simbol vojaške pripravljenosti Republike Slovenije za obrambo samostojnosti, 26. 6. 1991
(Vir: Vojaški muzej Slovenske vojske, MORS)

Ob upoštevanju zmotnih predvidevanj generalštaba JLA, da se RS ne bo branila v primeru vojaškega posredovanja, so bile oborožene enote JLA sestavljene predvsem iz redne naborniške vojske, ki je bila nameščena v vojašnicah, od katerih je bil velik del enot šele na sredini osnovnega urjenja. Le deset odstotkov enot so zastopale posebne enote, pripeljane iz drugih vojaških območij. Dejansko število pripadnikov JLA, ki so sodelovali v vojni v RS, se je nenehoma spreminjalo, nikoli pa ni preseglo 20 tisoč vojakov. Z njimi so se spopadli pripadniki slovenskih obrambnih sil, ki so jih sestavljali pripadniki TO (30 tisoč vojakov), 3.500 pripadnikov organov za notranje zadeve (milica) in približno 1.800 pripadnikov Narodne zaščite. Če lahko za število vojakov JLA v vojni ugotovimo izrazit negativen trend, velja za število pripadnikov slovenskih obrambnih sil ravno obratno.

Tabela 2: Število oboroženih sil Jugoslavije v Sloveniji in Republike Slovenije 25. 6.—13. 7. 1991

SILE DATUM	JLA	SLOVENSKE OBRAMBNE SILE	TERITORIALNA OBRAMBA	PRIPADNIKI MILICE	NARODNA ZAŠČITA
25. 6. 1991	19.360	16.234	13.103	2.891	240
26. 6. 1991	19.970	19.548	16.567	2.747	234
29. 6. 1991	19.582	22.741	19.135	3.010	596
30. 6. 1991	19.375	32.144	27.581	3.345	1.218
1. 7. 1991	19.395	36.021	32.624	3.005	1.270
3. 7. 1991	19.120	31.354	27.666	2.279	1.409
4. 7. 1991	12.925	35.430	30.519	3.477	1.424
5. 7. 1991	16.641	40.279	33.845	4.616	1.818
8. 7. 1991	12.801	34.712	28.888	4.018	1.806
13. 7. 1991	11.137	21.105	16.450	3.406	1.249

Začetek vojne

Enotam, ki so začele premike že 26. junija 1991 (pripadniki oklepni enot iz Ilirske Bistrice in Pivke proti slovensko-italijanski meji), se niso zoperstavile obo-rožene slovenske enote. Njihove premike so poskušali zaustaviti državljani in pripadniki slovenske milice z nenasilnimi sredstvi. Zapirali so jim koridorje pre-mika s postavljanjem tovornjakov in avtobusov kot barikad ter z ustvarjanjem kolon na cestah za upočasnitev vojaških premikov. Ob tem je bilo ob 14.00 pr- vič uporabljeno strelno orožje JLA, ko so se odločili prebiti barikado pri Divači. S temi ukrepi so se začele izvajati vojaške aktivnosti neposredno pred slovesno razglasitvijo samostojnosti, ki je potekala v Ljubljani prav tega dne zvečer.

Čeprav ta spontan upor ni pomenil ustavitve premikov enot JLA, je bilo po- sredovano jasno sporočilo tako pripadnikom JLA kot slovenski politični eliti — Slovenke in Slovenci so se nameravali napadu upreti z vsemi sredstvi in pri tem so bili povsem enotni.

Zgodaj zjutraj 27. junija 1991 sta na pot proti Sloveniji krenili dve oklepno- mehanizirani enoti iz 5. vojaškega območja, ki sta pripadali 10. zagrebške- mu oziroma 32. varaždinskemu korpusu. Nameravali sta prodrati v notra- njost Slovenije in vzpostaviti suverenost SFR Jugoslavije na mejah. Ti ukrepi naj bi po predvidevanjih vojaškega vrha v nadaljevanju omogočili postavi- tev marionetnega režima ob predhodni odstranitvi TO. Poleg tega je postalo jasno, da je Slovenija pri obrambi samostojnosti ostala sama. Pasivnost Hr- vaške, ki je istega dne kot Slovenija razglasila samostojnost, je predhodno sinhroniziran in skupno pripravljen obrambni načrt v primeru napada JLA in drugih pripadnikov jugoslovanske zvezne oblasti povsem razvrednotila. Težišče napada enot JLA s področja Republike Hrvaške je potekalo po osre-

dnji smeri Zagreb—Ljubljana s ciljem zavzetja letališča Brnik, medtem ko sta bili drugi dve smeri zahodna proti Primorski in slovensko-italijanski meji ter vzhodna proti Štajerski oziroma slovensko-avstrijski meji.

SLIKA 26: Svečani dvig zastave ob razglasitvi samostojnosti Republike Slovenije, 26. 6. 1991

(Vir: Vojaški muzej Slovenske vojske, MORS)

5.3 Boj za mejne prehode

Hkrati so se začeli premiki sil JLA iz večjih vojašnic na Slovenskem. Z Vrh-nike sta krenili dve koloni tankov proti letališču Brnik, ob tem so se začeli premikati tanki in oklepna vozila iz Maribora. Njihov cilj so bili mejni pre-hodi z Republiko Avstrijo.

SLIKA 27: Brezovica pri Ljubljani – preboj enot JLA, 27. 6. 1991

(Vir: Vojaški muzej Slovenske vojske, MORS)

Vsem tem enotam je bil izdan ukaz iz poveljstva 5. vojnega območja v Zagrebu o uporabi ognjenega orožja in vseh drugih bojnih postopkov za doseg omenjenih ciljev. Ukrepom pripadnikov JLA so koordinirano sledili ukrepi zveznih organov za notranje zadeve. S helikopterskimi prevozi so v neposredno bližino mejnih prehodov prepeljali zvezne miličnike, katerih temeljna naloga je bila vzpostaviti mejni nadzor in zapreti mejne prehode.

Prvi neposredni spopad med pripadniki JLA in TO in s tem tudi vojna za obrambo neodvisnosti Republike Slovenije se je zgodila v kraju Poganci pri Črmošnjicah na Dolenjskem, kjer so pripadniki slovenskih obrambnih sil postavili cestno blokado, s katero so želeli preprečiti premike enot JLA iz vojašnice Novo mesto. Istega dne (27. junija) ob 3. uri se je poveljnik konvoja oklepnih in vojaških vozil major Boško Prodanović odločil za uporabo sile pri umiku cestne zapore. Pripadniki JLA so uporabili strelno orožje, čemur je sledil ognjen odgovor pripadnikov TO. Ob tem streljanju je bil v konvoju JLA ranjen častnik JLA. Istega dne sta se strani spopadli še pri Trzinu, mejnem prehodu Šentilj, Ormožu in Medvedjeku. Prvi dan spopadov je zahteval že smrtne žrtve. V spopadu pri Trzinu so bili ubiti štirje pripadniki JLA in en pripadnik TO.

Poleg prvih ukrepov oviranja enot, predvsem tistih, ki so krenile iz vojašnic na slovenskem ozemlju, je predsednik Predsedstva RS Milan Kučan poskušal doseči zaustavitev operacije pri najodgovornejših oblasteh federacije, predsedniku Predsedstva SFRJ Borisavu Joviću in predsedniku ZIS Anteju Markoviću. Vendar ni prejel zagotovila o morebitni prekinitvi vojaških operacij JLA. Stiki med slovenskimi in zveznimi politiki so izpostavili, da je JLA sama začela operacijo vojaškega posredovanja, brez obveščanja zveznih političnih

elit. Zato je 27. junija Predsedstvo RS sprejelo sklep o uporabi vseh sredstev za zavarovanje slovenske samostojnosti in pripadnikom TO ukazalo z orožjem zaščititi objekte in komunikacije v državi. Ko se je slovensko vodstvo odločilo za aktivno obrambo, v smislu uporabe oboroženih sil in ne zgolj oviranja enot JLA, je bil oborožen spopad na Slovenskem neizogiben.

SLIKA 28: Cestna zavora na Črnem Kalu, 29. 6. 1991
(Vir: Vojaški muzej Slovenske vojske, MORS)

5.4 Pobudo so prevzele slovenske obrambne sile

Kljub očitni premoči v tehničnih sredstvih se pričakovanja vrhovnega poveljstva JLA niso uresničila. Premiki enot JLA so se zaradi sistematičnega oviranja in blokiranja glavnih smeri pripadnikov TO in milice odvijali prepočasi. Ključne so bile tudi geografske značilnosti zemljišča, ki večjih premikov oklepno-mehaniziranih enot niso omogočale. Poleg tega je bilo popolno presenečenje oborožen odpor Slovencev, česar štab vrhovnega poveljstva JLA v resnici ni pričakoval. Blokada prodirajočih sil JLA je pomenila veliko taktično prednost za slovensko stran. Ko so kolone obstale in bile obkoljene, je bilo mogoče tudi z za slovensko ozemlje izjemno uspešno partizansko taktiko vojskovanja izvajati ofenzivne napade.

Naslednji dan, 28. junija 1991 se je slovensko vodstvo odločilo za prevzem pobude v vojskovanju. V odgovor na te razmere se je vojaški vrh JLA odločil za uporabo letalskih sil, s katerimi naj bi psihološko negativno vplival na pripravljenost slovenskih obrambnih sil za nadaljnje spopade in prisilil slovensko politično vodstvo v pogajanja, drugi cilj pa je bilo uničenje pomembnih delov informacijske infrastrukture, s čimer bi onemogočili medijsko kampanjo slovenske strani. Vendar nobeden izmed ciljev ni bil dosežen. Še več, slovenskim obrambnim silam je uspelo izvesti popolno blokado vojašnic

na slovenskem ozemlju. Poleg tega so vojašnice izvedle dodatne postopke obrambe (zavarovanje z dodatnimi, nenačrtnimi in neurejenimi minskimi polji) pred slovenskimi obrambnimi silami, kar je vodilo v samoizolacijo. Zaradi tega sta bili onemogočeni združitev in koncentracija sil JLA ter nadaljnji manevri, kar je samo dodatno oviralo dinamiko v operacijah JLA.

Drugi dan spopadov, 28. junija 1991, so zaznamovali predvsem napadi letalskih sil JLA na letališče Brnik, kjer so bili poškodovani hangarji, letalo slovenske letalske družbe Adria Airways in 20 avtomobilov. Med napadom sta bila ubita dva avstrijska novinarja.

Skoraj hkrati se je pri Trebnjem začel spopad med pripadniki TO in JLA po dolgi seriji neuspešnih pogajanj. Blokirana mehanizirana kolona JLA je pri delovanju pripadnikov TO uporabila tudi protiletalsko orožje, kar je v nasprotju z določili mednarodnega vojnega prava. Čeprav so v preletu po položajih TO bojno delovala tudi vojaška letala JLA (MIG-21 in Jastreb) in pri tem odvrгла tudi prepovedane kasetne bombe, preboj JLA ni bil dosežen. Je pa zato uspel preboj skupini tankov do mejnega prehoda Gornja Radgona, pri čemer je povzročil veliko škodo v mestu. Ta dogodek je napovedal nadaljnje spopade, ki so bili osredotočeni predvsem na mejne stražnice med Slovenijo, Avstrijo in Italijo.

SLIKA 29: Letališče Brnik po letalskem napadu JLA, 28. 6. 1991

(Vir: Vojaški muzej Slovenske vojske, MORS)

Začel se je neposreden spopad za mejo, med katerimi sta najbolj izstopala spopada za mejne prehode Rožna Dolina pri Novi Gorici in Holmec na Koroškem.

Čeprav so v primeru Primorske slovenske obrambne sile izvajale napad oziroma osvoboditev prehoda in je na Koroškem potekala vojaška operacija odboja napada sil JLA, je za oba primera značilno tesno sodelovanje tako

pripadnikov TO kot milice. Prav to je omogočilo zmanjševanje trenutne premoči JLA in pripeljalo do konca spopadov v obliki jasne in nedvoumne zmage slovenske strani. Te razmere so pripeljale do prvega angažiranja mednarodne skupnosti in poskusa oblikovanja trajnejšega premirja. Sestanek, ki so se ga udeležili trije predstavniki evropske skupnosti, predsednik ZIS Ante Marković in slovenska delegacija, je potekal še istega dne ob 21. uri v Zagrebu. Sklenjeno je bilo premirje, ki pa dejansko ni bilo spoštovano.

Kljub vojnim operacijam pripadnikov JLA, ki so potekale v Sloveniji že nekaj dni, tako na samih mejnih prehodih kot v notranjosti teritorija novonastale države, so četrti dan vojne zaznamovali mnogi protiletalski alarmi po celotni državi. Razglašeni so bili 30. junija 1991 ob 9.00. Evakuacija prebivalcev v zaklonišča je v marsičem vojno približala tudi civilnemu prebivalstvu, kar ni povzročilo preplaha. Ravno obratno, vsi postopki, ki so bili predvideni v takšnih primerih, so potekali povsem v skladu z načrti in koordinirano. Od krhkega premirja sicer nobena stran ni uradno odstopila, vojaške operacije so se kljub temu nadaljevale. Predvsem je potekala mobilizacija v TO in tudi JLA je pripravljala obsežnejšo vojaško operacijo v Sloveniji, pri čemer naj bi sodelovale dodatne enote iz Varaždina, Zagreba in Reke.

*SLIKA 30: Objekt mejnega prehoda na Holmcu po spopadih med slovenskimi obrambnimi silami in JLA, 28. 6. 1991
(Vir: Vojaški muzej Slovenske vojske, MORS)*

Takšna dodatna popolnitev enot JLA je bila pravzaprav nujna, saj se je število dezertirjev in vojnih ujetnikov, ki se niso želeli bojevati na strani JLA nenehno povečevalo, in to zlasti po dokončni zmagi za mejne prehode Republike Slovenije ter blokadi konvojev in obkolitvi vojašnic JLA v Sloveniji. Mobilizacija na obeh straneh in verjetnost nadaljnjega spopada je vodila k novim pogajanjem med jugoslovansko in slovensko stranjo.

5.5 Prizadevanja za prekinitev vojne

Možnost pogajanj je pomenil obisk v Ljubljani predsednika ZIS Anteja Markovića in nekaterih generalov JLA 30. junija 1991. Izoblikovale so se zahteve obeh strani. JLA je zahtevala izpustitev ujetnikov in deblokado vojašnic, medtem ko je slovenska stran zahtevala prekinitev bojev in umik enot JLA v vojašnice. Vendar to ni pomenilo prekinitve spopadov. Letalske sile JLA so po navodilih vojaškega vrha začele stopnjevati svoje napade. Pomemben cilj za uničenje so bili objekti radijskih in televizijskih mrež (oddajniki in pretvorniki), ki so omogočali hitro, natančno in predvsem verodostojno poročanje o dogodkih v Sloveniji. Vse pomembnejša je postajala vloga sredstev javnega obveščanja, ki so s svojim poročanjem ohranjali visoko pripravljenost in morale vseh v vojno za samostojno Slovenijo vključenih vojaških in civilnih struktur ter vsega prebivalstva.

Hkrati jim je uspelo tudi pripadnikom JLA predstaviti bolj jasno predstavo o razlogih in značilnostih vojne v Sloveniji. Številni vojaki JLA so bili namreč prepričani, da je vojaška akcija pravzaprav obramba Slovenije in s tem SFR Jugoslavije pred zunanjim napadalcem. Takšno mnenje je namreč vodstvo JLA sistematično utrjevalo z omejevanjem dostopa vojakov do informacij in s splošno informacijsko izolacijo. Da bi si zagotovili medijski nadzor, še bolj pa onemogočili obveščanje Slovenk in Slovencev, so 2. julija 1991 napadli vse pomembnejše radijske in televizijske oddajnike ter pretvornike na Nanosu, Krvavcu, Kumu, Boču in Pohorju.

Kljub temu ofenzivne akcije TO in slovenske milice niso izgubile moči. Še istega dne v jutranjih urah je bil izveden napad na oklepno kolono JLA pri Krakovskem gozdu. Napadeno kolono oklepnikov so podprla letala s svojim delovanjem po položajih TO, iz Jastrebarskega pa se je namenilo dodatnih 20 tankov, katerih namen je bil razbiti obroč TO in omogočiti premik napadenim pripadnikom JLA. Vendar je poveljstvo TO najprej nevtraliziralo njihov premik, čemur je sledila predaja celotne kolone, ki je bila v povsem brezizhodnem položaju.

Dne 3. julija 1991 je bil dosežen dogovor o ustavitvi ognja, ki je temeljil na politično pomembnem moratoriju o izvajanju nadaljnjih ukrepov osamosvajanja RS. Premirje, ki je bilo doseženo pod velikim političnim pritiskom ES v Zagrebu, je poskušalo ločiti obrambne sile Slovenije in JLA med seboj, ustaviti sovražnosti, rešiti vprašanje vojnih ujetnikov in doreči režim na slovenskih mejah. Po trdih pogajanjih je bil dosežen samo sporazum o prekinitvi ognja in medsebojni izmenjavi informacij v primeru kršitev. Ljubljano so obiskali prvi opazovalci Evropske skupnosti. Istega dne so v Ljubljano prišli tudi starši vojakov na služenju vojaškega roka v JLA tedaj v Sloveniji, ki so se znašli v vrtincu vojne. Njihov cilj je bila vrnitev njihovih sinov domov, kar je pomenilo pomemben pritisk na vrh JLA.

SLIKA 31: Nanos – napad na televizijski pretvornik, 3. 7. 1991
(Vir: Vojaški muzej Slovenske vojske, MORS)

S tem se je jasno pokazalo nezaupanje drugih narodov v tedanji SFR Jugoslaviji v JLA, s čimer je bila načeta legitimnost celotnemu vojaškemu posredovanju JLA v samostojni Republiki Sloveniji. Verjetno je mogoče tudi temu dogodku vsaj deloma pripisati postopen umik vseh enot JLA z mejnih prehodov in drugih predelov Slovenije v vojašnice. Med tem je predvsem JLA poskušala to premirje izkoristiti za notranjo konsolidacijo, dodatno mobilizacijo in premike dodatnih enot v bližino Slovenije, predvsem iz Srbije. V ta namen je na pot iz Beograda krenila elitna oklepna divizija garde JLA, vendar cilja ni nikoli dosegla. Zaradi številnih okvar na vozilih se je enota ustavila že v Sremu, njen pohod se je spremenil v popoln polom.

Deveti dan vojne v Sloveniji, ki ga je označevalo sicer krhko premirje, so začeli številni pogovori in poskusi diplomatske rešitve konflikta. Tak poskus je bilo posebno zasedanje Konference za varnost in sodelovanje v Evropi (KEVS) v Pragi, kjer je bila sprejeta odločitev o imenovanju posebne skupine strokovnjakov za pomoč pri pogajanjih o nadaljnjem upravljanju krize po mirni poti. Nasprotno naporom mednarodne skupnosti pa so jugoslovanske politične elite, predsedstvo in Zvezni izvršni svet, vse bolj izgubljali nadzor nad vojaškimi elitami. Tako je general Blagoje Adžić, načelnik generalštaba JLA, postopoma zavzemal vse bolj politično držo. Z javnimi nastopi je kritiziral ravnanje slovenskih in hrvaških političnih elit, ki naj bi s svojimi dejanji v vojaške spopade prisilile JLA, in jih obtoževal razbijanja skupne države. Javno je obtoževal tudi predsednika ZIS Anteja Markovića in celotno zvezno izvršno oblast dogovarjanja z zahodnoevropskimi državami in ZDA o razdelitvi Jugoslavije ter opozoril na mobilizacijo novih enot, predvsem v Srbiji, ki so pripravljene z vsemi sredstvi ohraniti SRF Jugoslavijo kot enotno državo.

Podoben, miren dan brez spopadov je bil tudi zadnji, deseti dan vojne, 6. julij 1991. Enote obeh strani so ohranjale svoje položaje, medtem ko so v Slovenijo še vedno prihajali starši nabornikov JLA iz drugih republik. Dokaj negotov status je bil tudi več kot tri tisoč slovenskih nabornikov v JLA. Diplomatski naporji so se vse bolj stopnjevali. Sledili so si obiski raznih jugoslovanskih delegacij v Ljubljani, ki so postopoma, a vztrajno zmanjševali napetosti in s tem verjetnost vnovične uporabe sile in nadaljevanje vojne. Zvečer tega dne je jugoslovanski obrambni minister Veljko Kadijević v čustvenem govoru na beograjski televiziji znova obtoževal Slovenijo protijugoslovanske države, vendar je v nasprotju z vojaškimi grožnjami svojega podrejenega, generala Adžića, zagotovil nadaljevanje reševanja sporov z izključno diplomatskimi in političnimi sredstvi.

Evropska skupnost je 7. junija 1991 tudi pod vodstvom pogajalca in tedanjega zunanjega ministra Nizozemske, Hansa van den Broeka, pripravila konferenco na Brionih. Nanjo so bili vabljeni tudi slovenski politični predstavniki. Udeležili so se je predsednik Predsedstva Republike Slovenije Milan Kučan, predsednik Izvršnega sveta oziroma predsednik vlade Lojze Peterle, zunanji minister dr. Dimitrij Rupel, predsednik Skupščine Republike Slovenije dr. France Bučar in član predsedstva Jugoslavije dr. Janez Drnovšek. Poleg slovenske delegacije so se na Brionih sestali tudi predstavniki Republike Hrvaške ter najvišji politiki federacije, predvsem člani Predsedstva SFRJ in predsednik ZIS. Na več kakor 15-urnih ločenih pogajanjih je predsednik ZIS Ante Marković poskušal prepričati predstavnike R Slovenije na nadaljevanje dialoga za preoblikovanje SFRJ, vendar je napad JLA dokončno prepričal RS, da v tovrstni državni (ali reformirani) tvorbi ne more obstati.

Zahteve zveznih oblasti, ki so pogojevale premirje v RS, so temeljile na odlogu nadaljevanja postopkov osamosvajanja za šest mesecev. Skupščina RS je nato predlog sprejela, deloma tudi zaradi dileme v sposobnosti slovenskih obrambnih sil v primeru drugega precej bolj agresivnega napada JLA. Ključni poudarki s področja varnosti in obrambe Brionske deklaracije so bili:

- narodi Jugoslavije lahko povsem sami in avtonomno sprejemajo odločitve o svoji prihodnosti,
- pogajanja o vseh aspektih prihodnosti Jugoslavije se morajo začeti avgusta 1991,
- vse strani se morajo vzdržati vseh enostranskih ukrepov, predvsem pa se ne smejo posluževati nikakršnega nasilja,
- Predsedstvo SFR Jugoslavije bo prevzelo vse z ustavo določene pristojnosti pri vodenju države,
- oblikovala se bo mednarodna opazovalna skupina za spremljanje sprejetih določil deklaracije,
- vse strani morajo izpustiti vojne ujetnike in druge zadržane osebe.

5.6 Vojni ujetniki

Slovenske obrambne sile so namreč zajele veliko vojakov JLA, ki se v taki vojni niso hoteli bojevati. Na tolikšno število vojnih ujetnikov vodstvo obrambe ni bilo pripravljeno, saj temeljitih načrtov ravnanja z vojnimi ujetniki pred začetkom spopadov ni bilo, čeprav je eden izmed načrtov predvideval tudi glavne poteze ravnanja z ujetimi in prebeglimi vojaki JLA. Predvideval je oblikovanje sprejemnih centrov za pripadnike JLA ter postopke, povezane s sprejemom vojaških in civilnih oseb JLA ter vojaških obveznikov na služenju vojaškega roka. Načrt je bil zelo obsežen in organizacijsko zahteven tako na republiški kot pokrajinski oziroma občinski ravni (Prebilič, 2004: 48). Vendar koordinacija kljub okvirnim pripravam temeljitega načrta ravnanja z vojnimi ujetniki pred začetkom samega spopada ni imela. Šele ko so se začeli predajati prvi pripadniki JLA, se je morala s to problematiko ukvarjati tudi vodstvena struktura RS. Koordinacijska skupina je 29. junija 1991 izdala depešo, ki je nalagala oblikovanje prehodnih zbirnih centrov v vseh pokrajinah, pri čemer je bilo zahtevano skrbno spoštovanje vseh določil ženevskih konvencij in aktivno sodelovanje z Rdečim križem Slovenije. Depesha je pomenila prve konkretne korake pri ravnanju z vojnimi ujetniki, ki so se tedaj že predajali in katerih število je že presegalo ad hoc zmožnosti posameznih poveljnikov na najnižji taktični ravni. Ker se je število vojnih ujetnikov nenehno povečevalo (končno jih je bilo registriranih 3.157), je bila na ministrstvu za notranje zadeve 2. julija imenovana posebna operativna skupina za delo z vojnimi ujetniki, ki je vodila vse dejavnosti, povezane z vojnimi ujetniki.

Tedaj so že ustanavljali več prehodnih zbirnih centrov (kazenski zavodi, postaje milice, rudniki, tuneli, šotorišča, šole), med katerimi je imel poseben status centralni zbirni center Dol pri Hrastniku. Številni vojni ujetniki so bili takoj po predaji napoteni prek slovensko-hrvaške meje. Ker ad hoc oblikovani prehodni zbirni centri niso mogli zadostiti naraščajočemu številu vojnih ujetnikov, so bili ustanovljeni regijski zbirni centri v Ljubljani, Mariboru, Celju, Murski Soboti, Novem mestu, Kranju, Kopru, Novi Gorici, Sežani in Slovenj Gradcu. Centralna evidenca RKS je registrirala celo 4.077 vojnih ujetnikov, vendar so med njimi tudi civilne osebe in pripadniki zvezne milice. Regijski zbirni centri so bili nameščeni v različne za to določene objekte, tudi zapore in so delovali do izpustitve ali odhoda zadnjega vojnega ujetnika. V kazenskih zavodih je bilo nameščenih 1.461 vojnih ujetnikov, preostali del, približno 1.700, pa je bil nastanjen v drugih zbirnih centrih. Večino so v skladu z dogovorjenim na Brionih repatriirali med 8. in 11. julijem 1991.

Slovenska skupščina, zbrana na zasedanju za ratifikacijo Brionske deklaracije, se je kljub pomislekom in glasovom proti odločila za njeno sprejetje. S sprejetjem Brionske deklaracije so se spopadi v Sloveniji med slovenskimi obrambnimi silami in JLA končali, izvrševanje premirja in umika so nadzorovali v belo oblečeni opazovalci Evropske skupnosti.

Vendar JLA premirja ni povsem sprejela. Že v juliju 1991 so stekle priprave in izdelave novih načrtov v generalštabu JLA, ki so predvidevali uporabo precej večjih sil iz globine jugoslovanskega prostora. Vendar se operacija, ki naj bi se začela 18. julija 1991, zaradi političnega veta Srbije ni nikoli zgodila. Razlog za to lahko iščemo v nezanimanju srbske politične elite za področje Slovenije, saj je bila srbska manjšina maloštevilna, kar ni veljalo za sosednjo Hrvaško. Zato so vlogo JLA videli kot pomemben vir moči za doseg svojega sekundarnega političnega cilja — velike Srbije, za katerega so menili, da je neprimerno lažje dosegljiv.

»Velika Srbija« je bil politični koncept, podoben tistemu kralja Aleksandra Karađordjevića iz konca dvajsetih let 20. stoletja, temeljil pa je na zamisli manjše države, ki bi bila etnično večinsko srbska, z zahodno mejo Karlobag—Karlovac—Virovitica. Srbsko javno mnenje še ni bilo pripravljeno žrtvovati svojih sinov za politične cilje, ker nacionalistični propagandi še ni uspelo pripraviti prebivalcev na smrtne žrtve. Poleg tega je dejanska, pravnoformalna odcepitev RS in RH iz federacije povzročila velike težave tudi generalskemu vrhu JLA, saj so se potem, ko je tudi Republika Makedonija podala zahtevo o neuporabi njenih mobiliziranih vojakov zunaj ozemlja republike, močno zmanjšali mobilizacijske možnosti. Postalo je jasno, da so rezerve za mobilizacijo JLA le v Srbiji in deloma Bosni.

5.7 Trimesečni umik JLA iz Slovenije

Pomemben del pogajanj na Brionih so bili pogovori o umiku pripadnikov JLA z ozemlja Republike Slovenije. Srbski in vojaški vrh sta v dneh po uveljavitvi Brionske deklaracije ugotovila, da bi bilo najboljšo JLA umakniti z vsemi potenciali iz Slovenije, saj tam nimajo več manevrskega prostora, težko pa bi obvladali nadaljnje razpadanje enot. Predsedstvo SFR Jugoslavije je na zasedanju 18. julija 1991 tako z odločilnim glasom Janeza Drnovška sprejelo sklep o umiku enot JLA, priprave na to pa so se začele nemudoma. Zaradi velike časovne stiske, umik je bil predviden v roku treh mesecev, je vodstvo JLA začelo najprej izvajati koncentracijo vseh vojaških sredstev na zbirnih mestih, čemur naj bi sledil transport po železnici v Bosno in na Hrvaško. Toda zaradi hrvaškega zadrževanja vlakov je umik zamujal in se moral preusmeriti na umik po morski poti. Po tej poti pa je lahko odpeljala le še vojake, del tehnike pa pustila v Sloveniji. Pri načrtovanju in izvajanju umika si je vodstvo prizadevalo odpeljati čim več sredstev, pri čemer so bili dokaj uspešni. Slovenske obrambne sile, TO in slovenska milica, so pozorno spremljale umik, vendar večjih incidentov pri tem ni bilo. Zadnji konvoj in s tem pripadnik JLA je slovensko ozemlje zapustil 26. oktobra 1991, ko je iz koprškega pristanišča odplula ladja Sveti Štefan.

5.8 Je bil poraz JLA v Sloveniji neizogiben?

Odgovor na to vprašanje ni preprost, predvsem pa ni enopomenski. Šlo je za kompleksen konglomerat različnih političnih in povsem vojaških ukrepov, ki

so bili skrajno časovno usklajeni in omogočali skupno delovanje proti napadu in napadalcem. Na obrambno-vojaškem področju je nedvomno treba opozoriti na številčno premoč slovenskih obrambnih sil, saj je bilo razmerje vseh sil 1 proti 2 v korist Republike Slovenije, pri angažiranih silah pa 1 proti 4. Poleg števila sil sta se v Sloveniji izkazali kot izjemno pomembni tudi legitimnost in legalnost uporabe sile, od česar je neposredno odvisna tudi javnomnenjska podpora eni ali drugi strani. Tudi v tem pogledu je imela slovenska stran ključno prednost, saj je bila uporaba sile slovenskih obrambnih sil jasno prepoznavna (tako doma kot v mednarodni skupnosti) kot obrambna vojna, s katero je bilo treba zaščititi jasno izraženo voljo slovenskega naroda.

Prav tako je bila posebnega pomena vloga poveljniških struktur, ki so znale pravilno oceniti in pripraviti strateške in taktične načrte za izvedbo vojaških operacij. Takšno načrtovanje je vodilo v dodatno povečevanje možnosti za zmago, predvsem pa je uspelo zmanjšati nepotrebno izpostavljanje in s tem povezane morebitne nepotrebne žrtve na obeh straneh. Prednost JLA je bila v spopadih na Slovenskem predvsem v razpolaganju z boljšo vojaško opremo in količinah le-te, ki pa zaradi predhodno omenjenih ukrepov slovenskega vojaškega vrha in značilne konfiguracije slovenskega ozemlja ni prišla do izraza. Tako so bile na primer tankovske enote, ki jih je treba razumeti kot nosilce ognjene moči sodobnega vojskovanja, prisiljene uporabljati tiste poti premikov, kjer je bilo mogoče pripraviti zasede, jim postaviti ovire in jih skoraj povsem blokirati.

Pomembna značilnost slovenskih obrambnih sil je bilo skupno nastopanje tako TO kot slovenske milice. Tako je bilo mogoče maksimalno izkoristiti obrambne zmogljivosti, vzpostaviti dobro obveščevalno mrežo in povečati odzivnost in mobilnost slovenskih obrambnih sil. Pri analiziranju vojaških razlogov za poraz JLA ne smemo pozabiti na odkrito podcenjevanje slovenskih obrambnih zmogljivosti jugoslovanskega vojaškega vrha, ki je podobne operacije posredovanja zelo uspešno že izvedel na Kosovu v letih 1981 in 1989.

Slovenskim političnim elitam je uspelo s skupnim delovanjem naprej povsem poenotiti slovenski narod, ga pripraviti na morebitno vojno in si zagotoviti skoraj plebiscitarno podporo pri delovanju slovenskih obrambnih sil. S tem izhodiščem je bila zagotovljena izjemno visoka bojna morala med pripadniki TO in milico, rešena pa so bila tudi številna logistična vprašanja, ki jih tedaj že zelo obremenjen obrambni sistem verjetno sam ne bi bil sposoben rešiti. Z jasno strukturo vodenja in poveljevanja obrambnim silam Republike Slovenije so slovenske politične elite dokazale mednarodni skupnosti svojo zrelost, predvsem pa je bilo prav tako preprečiti različne poskuse kršitve mednarodnega vojnega in humanitarnega prava. Zato je slovenska vojna za obrambo neodvisnosti do danes ostala moralno, etično in mednarodnopravno povsem nesporna in ostaja edini spopad v procesu dezintegracije SFR Jugoslavije, ki ga ni treba braniti na Mednarodnem sodišču za vojne zločine na tleh nekdanje Jugoslavije v Haagu.

Viri in literatura

Guštin, Damijan: Vojaškopolično dogajanje v jugoslovanski krizi in osamosvojitve Slovenije. V: *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Državni zbor Republike Slovenije, str. 191—214, 2002.

Meier, Viktor: *Zakaj je razpadla Jugoslavija?*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1996.

Repe, Božo: *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan, 2002.

Bebler, Anton: Jugoslovanska ljudska armada in razpad Jugoslavije. V: Grizold, Anton (ur.) *Razpota nacionalne varnosti*, str. 45—57. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1992.

Bučar, France: Ustavnopravni vidiki slovanskega osamosvajanja. V: *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Državni zbor Republike Slovenije, str. 117—129, 2002.

Bukovnik, Anton: Osamosvojitvena vojna v Sloveniji in vojni ujetniki. V: Grizold, Anton (ur.) *Perspektive sodobne varnosti — iz obramboslovnih raziskav II*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, str. 215—220, 1995.

Ilešič, Peter: Vojni ujetniki med oboroženim spopadom v Sloveniji leta 1991, diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2001.

Janša, Janez: *Premiki: nastajanje in obramba slovenske države*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992.

Jelušič, Ljubica: Jugoslovanska ljudska armada leta 1991 v Sloveniji — začetek konca ene največjih evropskih vojsk po koncu hladne vojne. V: *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Državni zbor, str. 214—221, 2001.

Klanšek, Maks in Jelenič, Mirko: 130 let Rdečega križa na Slovenskem. Ljubljana: RK Slovenije, 1997.

Kolšek, Konrad: *Spomini na začetek oboroženega spopada v Jugoslaviji 1991*. Maribor: Obzorja, 2001.

Mamula, Branko: *Slučaj Jugoslavija*. Podgorica: CID, 2000.

Nanut, Karlo: Struktura in notranja dinamika osamosvojitvene vojne. V: *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Državni zbor Republike Slovenije, str. 233—266, 2002.

Nanut, Karlo: Čas pred agresijo JLA in osamosvojitvena vojna v Sloveniji leta 1991. V: *Vojaška zgodovina*, št. 1/2 (5) letnik 3, str. 6—56, 2002.

Nered, Igor: Priprave civilne obrambe od januarja do junija 1991. V: *Vojaška zgodovina*, št. 1/01(3) letnik 3, str. 57—65, 2001.

Pirjevec, Jože: *Jugoslavija: [1918—1992] nastanek, razvoj ter razpad Karađordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa, 1995.

Pirjevec, Jože: *Jugoslovanske vojne 1991—2001*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2003.

Prebilič, Vladimir idr.: *Vojna v Sloveniji*. V: Malešič, Marjan (ur.) *Krizno upravljanje in vodenje v Sloveniji: izzivi in priložnosti*. (zbirka Varnostne študije) Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, str. 27—105, 2004.

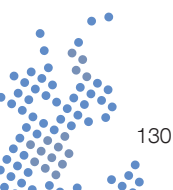
Prebilič, Vladimir in Guštin, Damijan: *Boj na Holmcu: 27.—28. junij 1991 in Koroška za obrambo neodvisnosti Republike Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve, 2006.

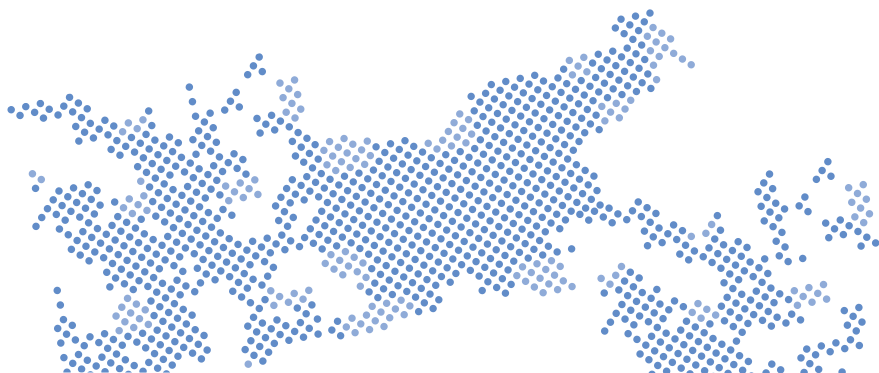
Prunk J. in Ivanič M.: *Osamosvojitve Slovenije: S kratkim orisom slovenske zgodovine*. Ljubljana: Grad, 1996.

Repe, Božo: *Jugoslovanske notranjepolitične razmere in slovenska osamosvojitve*, V: *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Državni zbor Republike Slovenije, str. 23—33, 2001.

Šuklje, Borut idr.: *Slovenija proti Jugoslaviji*. Ljubljana: Mihelač, 1992.

Švajncer, Janez: *Obranili domovino*. Ljubljana: Viharnik, 1993.

VI

MEDNARODNO PRIZNANJE SLOVENIJE

Politični, vojaški in gospodarski razpad vzhodnega bloka na čelu s Sovjetsko zvezo je bil odločilni mednarodni kontekst, v katerem so Slovenci v letu 1991 začeli oblikovati in izvajati samostojno zunanjo politiko. Države, ki so ostale na političnem zemljevidu Srednje in Vzhodne Evrope po razpadu socialističnega bloka, so zašle v politično, gospodarsko, socialno in identitetno krizo. Mednarodna skupnost je v strahu pred destabilizacijo celine zavzela previdno konservativno držo do teženj po novih državah — nove meje naj bi ostale čim bolj izenačene s starimi mejami v Evropi oziroma naj se vsaj ne bi spreminjale s silo.

Zahodna Evropa se je srečevala z zgodovinskimi izzivi: spremembo gospodarskih in političnih razmerij moči v Evropski skupnosti po združitvi Nemčije, potrebo po politični preobrazbi Evropske skupnosti, ki jo je narekoval nastajajoč nov politično-strateški zemljevid širše Evrope, in s spremenjenimi odnosi z Združenimi državami Amerike zaradi intenzivnega oblikovanja enotnega evropskega gospodarskega prostora. V regionalnem kontekstu je bilo za osamosvajajočo se Republiko Slovenijo v tem obdobju še zlasti pomembno preteče poglobljanje jugoslovanske krize in nevarnost širitve vojaškega konflikta na Balkanu, povod katerega je bila prav odcepitev Slovenije.

6.1 Iskanje mednarodne podpore za osamosvojitve

Čeprav Slovenija ni postala ali sploh kdaj bila globalna strateška prioriteta, je slovenski diplomaciji uspelo v dobrem letu dni prepričati svetovno javnost

o legitimnosti slovenskih prizadevanj za samostojnost ob mirnem reševanju nastalega konflikta interesov z Jugoslavijo in torej o mednarodnem priznanju še ene nove države na evropskih tleh.

V letu 1991 se je Slovenija pojavljala v mednarodnih krogih v dveh vlogah: v obdobju med plebiscitom, na katerem so se 23. decembra 1990 Slovenci množično opredelili za samostojnost, in razglasitvijo samostojnosti 25. junija 1991 sprva še kot sestavni del federativne Jugoslavije, nato pa kot samostojna in neodvisna demokratična država, ki je zmagala v desetdnevni vojni z JLA in se po trimesečnem odlogu političnih procesov med 7. julijem in 7. oktobrom 1991 nato tudi dejansko osamosvojila z mednarodnim priznanjem konec tega leta oziroma v začetku leta 1992.

Slovenska namera osamosvojitve je sprva naletela na vsesplošno neodobranje, z argumentom, da bi takšno enostransko dejanje zelo verjetno sprožilo vojno. Pred 25. junijem so se načelno pozitivno do osamosvojitve izrekle samo Hrvaška, pogojno Avstrija in italijanski obmejni pokrajini Furlanija — Julijska krajina in Benečija. Previdno naklonjenost so izkazovali tudi Madžarska, Sveti sedež in krščansko-demokratski krogi v Zahodni Evropi. Odločno pa so nasprotovali seveda vsa Jugoslavija z izjemo Hrvaške, ZDA, Sovjetska zveza in Evropska skupnost.

SLIKA 33: Slobodan Milošević na zasedanju XIV. kongresa ZKJ v Beogradu leta 1989
(Vir: Tone Stojko, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Politična prizadevanja Slovencev za pridobivanje naklonjenosti programu osamosvajanja so bila v obdobju po plebiscitu torej tako uspešna, da so svetovni javnosti jasno predstavila naša stališča in okoliščine porajajoče se balkanske krize, vnaprejšnje podpore politični emancipaciji Slovencev pa ni bilo mogoče zagotoviti.

Kljub opozorilom, da je vojaški konflikt na tleh Jugoslavije verjeten, Slovenija kot napadena stran po napadu Jugoslovanske ljudske armade ni ostala prepuščena sama sebi. V potrditev univerzalnih pacifističnih in solidarnostnih civilizacijskih vrednot svetovna javnost Sloveniji ni naprtila odgovornosti za zaplet, na katerega verjetnost jo je predhodno opozarjala, ampak je v tem skrajno neenakem spopadu stopila na slovensko stran. Evropska skupnost je že teden dni po začetku spopada 28. junija 1991 v Beograd poslala mediatorsko trojko zunanjih ministrov Nizozemske (Hansa van den Broeka), Luksemburga (Jacquesa Poosa) in Portugalske (Joãoa de Deus Pinheira), ki se je nato v Zagrebu sestala tudi s slovenskimi političnimi predstavniki.

*SLIKA 34: Evropska trojka: Hans van den Broek, Jacques Poos, João de Deus Pinheiro v pogovoru z Milanom Kučanom in dr. Janezom Drnovškom
(Vir: Tone Stojko, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)*

Slovenija je pristala na takojšnje premirje in trimesečno odložitev formalnega osamosvajanja, vendar JLA premirja ni spoštovala. Trojka Evropske skupnosti je bila po vnovičnem srečanju v Zagrebu napotena na Brione, kjer so do 7. julija tekla težavna pogajanja za izhod iz krize med jugoslovansko delegacijo, ki so jo sestavljali predsednik vlade Ante Marković, notranji minister Petar Gračanin, zunanji minister Budimir Lončar in pomočnik obrambnega ministra Stane Brovet ter člani predsedstva SFRJ (brez predstavnikov Kosova in Vojvodine), Hrvaško je zastopal dr. Franjo Tudjman, Slovenijo pa predsednik predsedstva Milan Kučan, premier Lojze Peterle, zunanji minister dr. Dimitrij Rupel, slovenski predstavnik v jugoslovanskem predsedstvu dr. Janez Drnovšek in predsednik slovenske skupščine dr. France Bučar.

Po petnajsturnih pogajanjih je bila 7. julija 1991 sprejeta Brionska deklaracija med Evropsko skupnostjo, Republiko Slovenijo, Republiko Hrvaško in

jugoslovanskimi zveznimi organi, katere vsebina je bila enaka prvotnemu predlogu Evropske skupnosti — takojšnje premirje, umik vojaštva v vojašnice in odložitev sprejetja osamosvojitvenih aktov za tri mesece. V tem času naj bi ob navzočnosti opazovalcev Evropske skupnosti šele stekla vsebinska pogajanja o prihodnosti Jugoslavije, v katerih naj bi ob upoštevanju pravice do samoodločbe narodov in spoštovanju načel KVSE proučili vse možnosti za rešitev.

Evropska skupnost je z mandatom Konference za varnost in sodelovanje v Evropi, sprejetim 5. julija 1991, nato poslala v Slovenijo svoje opazovalce. JLA je poskusila ovirati njihov prihod, kar je Evropski skupnosti kazalo dejansko pripravljenost jugoslovanske strani za rešitev krize. Opazovalci so se nastanili v Brdu pri Kranju, koordinacija njihovih aktivnosti pa je potekala s pomočjo Ministrstva za zunanje zadeve. Nizozemski opazovalci so sprva v spremstvu, kmalu pa samostojno obiskovali slovenske vojašnice in opravljali informativne pogovore s pripadniki teritorialne obrambe, policije in oblasti.

Enakopravno partnerstvo Republike Slovenije pri oblikovanju in sprejetju Brionske deklaracije je potrdilo njeno mednarodno subjektiviteto do Jugoslavije, kar je imelo veliko politično in moralno težo. Za mir je poslej jamčila Evropska skupnost, ki je Republiki Sloveniji tudi zagotovila mednarodno priznanje, če ga bo ta zahtevala tudi po preteku moratorija. Slovenija je s svojo držo na brionskih pogajanjih dokazala, da je politično zrela za samostojno državnost in za doseg osamosvojitve pripravljena tudi na kompromis.

Republika Slovenija se je v osamosvajanju nato kot enakopravna partnerica udeležila še haaške konference 5. septembra 1991. Konferenco je sklicala Evropska skupnost, da bi nastal nevtralen forum za pogajanja o prihodnosti Jugoslavije, za katere enotnost se je tedaj še zmeraj uradno zavzemala. Kljub temu, neodvisni Sloveniji nenaklonjenemu stališču se je Republika Slovenija dejavno vključila v delo konference, saj se je v poletu nastalih okoliščinah — ekonomska »vojna« z Jugoslavijo, odpor zveznih jugoslovanskih organov do kakršnihkoli dvostranskih dogovarjanj o mirni odcepitvi in napad JLA na ozemlje Republike Hrvaške — jugoslovanska kriza še poglobila.

Slovenija se je na haaški konferenci zavzemala za priznanje pravice vsaki republiki, da si izbere sebi ustrezno obliko sodelovanja z drugimi sestavnimi enotami SFRJ, za mirno rešitev jugoslovanske krize, upoštevanje interesov vseh vpletenih strani, prosto trgovinsko cono in stalno konferenco o varnosti in sodelovanju v nekdanji SFRJ ter za nujnost mednarodnega priznanja Slovenije in ureditve nasledstva SFRJ.

Haaška konferenca je po nekajmesečnem zasedanju formalno ugotovila, da SFRJ ni več, arbitražna komisija Evropske skupnosti pa se je zavzela za med-

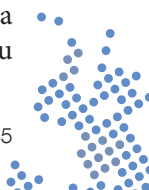
narodno priznanje nekdanjih jugoslovanskih republik, ki izrazijo to zahtevo. Za uspeh sodelovanja Republike Slovenije na haaški konferenci — konferenca je na dnevni red sprejela tudi vprašanje nasledstva — gre zasluga tudi učinkoviti sočasni diplomatski dejavnosti Republike Slovenije, ki si je intenzivno prizadevala pridobiti podporo oziroma mednarodno priznanje predvsem pri sosednjih državah ter članicah Evropske skupnosti in KVSE. Nekatere evropske države, ZDA in Sovjetska zveza so odlagale priznanje Slovenije z izgovorom, da bi le-to pred dokončno rešitvijo jugoslovanske krize lahko povzročilo nadaljnje širjenje vojaškega konflikta na Bosno in Hercegovino ter Makedonijo.

Začasno odklonilno stališče sta pred koncem leta 1991 zagovarjali zlasti ZDA in Organizacija združenih narodov in tako nasprotovali večji pripravljenosti Evropske skupnosti, v kateri se je predvsem Nemčija zavedala pomena hitrega priznanja. Evropska skupnost je 16. decembra 1991 navsezadnje sprejela sklep, da po 15. januarju 1992 prizna nekdanje jugoslovanske republike, ki bodo izpolnjevale pogoje za mednarodno priznanje. Že leta 1991 pa so Republiko Slovenijo priznale: Hrvaška (26. 6. 1991), Litva (30. 7. 1991), Gruzija (14. 8. 1991), Latvija (29. 8. 1991), Estonija (25. 9. 1991), Ukrajina (12. 12. 1991), Islandija (19. 12. 1991), Švedska (19. 12. 1991), Nemčija (19. 12. 1991), Belorusija (27. 12. 1991).

Dinamika političnih, gospodarskih, kulturnih in drugih stikov Slovenije s tujimi državami in mednarodnimi organizacijami v letu 1991 je bila sorazmerna z napredovanjem osamosvajanja: sprva so z zadržanim zanimanjem slovenske predstavnike sprejemali na nižjih diplomatskih ravneh, s krepitvijo slovenske mednarodne subjektivitete pa vse bolj na enakopravnih in najvišjih ravneh. Odnos do slovenskih diplomatov se je spreminjal v skladu z obveščenostjo tujih politikov o dogajanju v Jugoslaviji; jugoslovanska diplomacija je sistematično zvrčala krivdo za jugoslovansko krizo na Slovenijo, in ta predsodek so morali slovenski diplomati v tujini najprej premostiti.

Slovenija je imela v Jugoslaviji že v letu pred osamosvojitvijo velike težave z uveljavljanjem zahtev po večji avtonomiji v zunanjepolitičnih zadevah oziroma vsaj sorazmerni reprezentativnosti Slovencev v diplomatsko-konzularni mreži SFRJ. Med uslužbenci Zveznega sekretariata za zunanje zadeve je bilo neposredno pred razpadom SFRJ 54 odstotkov uslužbencev srbske narodnosti, uslužbencev slovenske narodnosti pa le malo čez tri odstotke. Neuporaba slovenskega jezika v diplomatski komunikaciji je vzdrževala napačno predstavo »o Jugoslaviji kot državi enega naroda in enega jezika«.

Slovenija si je tudi v zunanji politiki sprva prizadevala za sodelovanje z zveznimi organi v duhu načrtov o jugoslovanski konfederaciji, ko ta ni bila več mogoča, pa je oblikovala docela samostojno zunanjepolitično strategijo za čimprejšnje mednarodno priznanje. Zato si je slovenska diplomacija v letu

1991 prizadevala zlasti za intenzivne samostojne stike s sosednjimi državami, državami članicami Evropske skupnosti in organi Evropske skupnosti, od nadnacionalnih organizacij s KVSE, OZN in Svetom Evrope, na regionalni ravni pa z Delovno skupnostjo Alpe-Jadran in Heksagonalo. Slovenija je komunicirala tudi z vzhodnoevropskimi državami in nekaterimi nekdanjimi sovjetskimi republikami. Manj zunanje politike je bilo usmerjeno zunaj Evrope z izjemo ZDA; med nekdanjimi neuvrščenimi državami v Aziji in Afriki se jih je veliko zavzemalo za ohranitev Jugoslavije. Stiki so bili vendarle vzpostavljeni z Japonsko, Kitajsko in Avstralijo, tudi z Južno Afriko na gospodarskem področju.

Slovenija je imenovala svoje predstavnike v več tujih državah in mednarodnih organizacijah, v Ljubljani pa so se v letu 1991 odprla prva tuja predstavništva oziroma je bilo njihovo odprtje napovedano po mednarodnem priznanju Slovenije.

Čeprav je večina držav upoštevala gospodarske in finančne dogovore s SFRJ skoraj do konca leta 1991, je Sloveniji uspelo navezati tudi nekaj samostojnega gospodarskega sodelovanja. Evropska skupnost je začela razlikovati med jugoslovanskimi republikami s sprejetjem kompenzacijskih ukrepov za štiri kooperativne republike, med njimi Slovenijo. Do prenehanja moratorija je imela slovenska vlada zvezane roke v gospodarstvu, čeprav je že prej pospeševala izvoz s fleksibilnim oblikovanjem tečaja tujih valut, 8. oktobra 1991 pa je uvedla slovenski tolar kot uradno denarno enoto na ozemlju Republike Slovenije in na Banko Slovenije prenesla pristojnost vodenja tečajne politike.

Oktobra je vlada sprejela še sistemski zakon o gospodarskih odnosih s tujino, ki naj bi slovenskemu gospodarstvu olajšal samostojno vključevanje v mednarodne menjave. Ministrstvo za zunanje zadeve je od zveznih organov prevzelo izdajanje dovoljenj, potrebnih v zunanji trgovini in pri tujih vlaganjih; Slovenija je uvedla tudi samostojni devizni, posojilni, carinski in izvozno-uvozni režim.

Zaradi jugoslovanske krize je zašlo v krizo tudi slovensko gospodarstvo. Številne države niso več zavarovale izvoznih poslov v Sloveniji in posledično je bilo mogoče s tujino poslovati le še z gotovino. Avstrija, Nemčija in Italija so novembra 1991 delno obnovile zavarovanje izvoznih poslov. Jugoslavija je v trgovanju z Evropsko skupnostjo poprej uživala ugodnosti, ki so bile zdaj odvzete vsem njenim sestavnim enotam, tudi Sloveniji. Enako so ravnale tudi ZDA, Švedska in Evropska cona proste trgovine (European Free Trade Association, EFTA).

Slovenija je v letu 1991 podpisala dvostranska sporazuma o sodelovanju, tudi gospodarskem, z Rusijo in Belorusijo, po vzoru pozitivnih praks po-

prejšnjih jugoslovanskih sporazumov pa je pripravljala še podobne dogovore o sodelovanju s Češkoslovaško, Romunijo, Bolgarijo, Albanijo, Litvo in Poljsko. Slovenski predstavniki so v pogovorih z Evropsko skupnostjo dosegli dogovor, da se začnejo pogajanja o dvostranskem sporazumu o sodelovanju med Slovenijo in Evropsko skupnostjo z majem 1992, ko bo potekel sporazum s SFRJ.

Na področju kulture so v letu 1991 med drugim potekala mednarodna srečanja Mednarodni grafični bienale, mednarodno srečanje pisateljev, Dnevi nemške kulture v Sloveniji; v drugi polovici leta je odpadel Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Slovenija je do oktobra 1991 sodelovala v programih Sveta Evrope za izobraževanje (DEMOSTHENES, EUDISED, Teachers Bursary Scheme) in pripravah na projekt Evropskih kulturnih poti.

Na področju zdravstva in humanitarne pomoči je zaradi vojnega napada na Slovenijo (in Hrvaško) Slovenija vzpostavila stike in sodelovanje s Svetovno zdravstveno organizacijo, mednarodnim Rdečim križem, Zdravniki brez meja, Farmacevti brez meja in Mednarodno socialno službo.

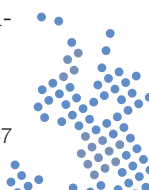
Ministrstvo za zunanje zadeve je prevzelo obveznosti v zvezi s spominskimi slovesnostmi in vzdrževanjem grobov ter družinami padlih borcev narodno-osvobodilne vojne v Furlaniji — Julijski krajini in avstrijski Koroški. Ministrstvo za okolje in prostor je zastavilo samostojno strategijo mednarodnega raziskovalnega in operativnega sodelovanja pri najbolj perečih okoljskih problemih, ki se ne ustavijo na državnih mejah: varstvu voda, izpolnjevanju obveznosti iz Alpske konvencije, načrtovanju obmejnega prostora in komunale ter vprašanju jedrske elektrarne Krško.

Ne nazadnje, Slovenska smučarska zveza je bila že v letu 1991 sprejeta v Mednarodno smučarsko federacijo, Slovenski olimpijski komite pa v Mednarodni olimpijski komite.

6.2 Dvostranski stiki

Skrb za zamejske Slovence je Slovenija začela samostojno uresničevati na podlagi mednarodnega prava v zvezi z zaščito manjšin in od Jugoslavije podedovanih aktov, zlasti Osimskih sporazumov in Avstrijske državne pogodbe.

Avstrija je bila tedaj na poti v Evropsko skupnost in nestabilnost sosednje regije zanj ni bila nikakršna prednost. Koroški politik Jörg Haider je sicer izjavljal, da bi Avstrija morala prva priznati Slovenijo, uradno stališče pa je bilo zelo previdno. Avstrijska politika je ostajala v dobrih diplomatskih odnosih z zvezno jugoslovansko vlado, vendar je izražala tudi zadržano zanimanje za »nove konstelacije«.

Avstrijsko-slovenski stiki so bili kljub zapletom pri uresničevanju členov Avstrijske državne pogodbe, ki zadevajo zaščito slovenske manjšine na Koroškem, tudi v letu 1991 kontinuirani: najvišji predstavniki nove slovenske države so se večkrat sestali z visokimi avstrijskimi predstavniki, potekalo je tudi medregionalno mednarodno sodelovanje z avstrijskimi zveznimi deželami Koroško, Štajersko, Gradiščansko in Salzburgom. Avstrija je vse bolj eksplicitno podpirala osamosvojitvene težnje Slovenije in se zavezala k priznanju Slovenije skupaj z drugimi zahodnoevropskimi državami oziroma članicami Evropske skupnosti v začetku leta 1992. Avstrijska konzularna predstavništva so z decembrom do mednarodnega priznanja Republike Slovenije prevzela skrb za slovenske državljane po svetu.

Slovensko-italijanske odnose je v letu 1991 sprva določala odločenost Italije, da pragmatično zagovarja enotno Jugoslavijo; kot centralizirana država si je Italija želela ohranitev Jugoslavije, ki je bila del njene interesne sfere na Balkanu. Vendar je zastopala zelo gibka stališča in vzdrževala komunikacijo tako z zvezno kot republiško ravno.

Po izraženi podpori osamosvojitvi Slovenije Nemčije, Avstrije in Vatikana je tudi Italija uradno podprla prizadevanja Slovenije in 4. decembra 1991 je bil podpisan sporazum o večstranskem sodelovanju med Slovenijo, Hrvaško in severovzhodnimi italijanskimi pokrajinami. Italijanski in slovenski politični predstavniki so se srečevali na enakovredni ravni. Italija je v drugi polovici leta poudarjala skrb za italijansko manjšino v Sloveniji, ne pa tudi recipročnosti glede slovenske manjšine v Italiji. Pod vprašaj je začela postavljati določila Osimskih sporazumov, po katerih začrtane meje pa so bile za Slovenijo nedotakljive, kljub načelni pripravljenosti na pogovore.

Dobri odnosi med Slovenijo in Madžarsko, še zlasti med obmejnimi pokrajinami, so se v prelomnem letu 1991 potrdili z odpiranjem novih mejnih prehodov in diplomatskih predstavništev v Ljubljani in Budimpešti. Zgovorno je, da se je razglasitve samostojne države v slovenskem parlamentu 25. junija 1991 izmed tujih konzularnih predstavnikov udeležil samo madžarski konzul.

Sodelovanje s samostojno Hrvaško se je uradno začelo po preteku moratorija 8. oktobra 1991, čeprav sta se državi že prej medsebojno priznali. Slovensko ministrstvo za zunanje zadeve je pripravilo sporazuma o navezavi diplomatskih odnosov in o državni meji med republikama Slovenijo in Hrvaško. Delno je bil uresničen podpisani plačilni sporazum med državama, Slovenija pa je z diplomatsko noto Hrvaško obvestila o režimu preletov letal in zaščiti slovenskih nepremičnin na hrvaškem ozemlju.

Nemčija je odločilno pripomogla k sklepu Evropske skupnosti z dne 16. decembra, da prizna tiste jugoslovanske republike, ki bodo tako zahtevale in za

priznanje izpolnjevale določena merila, saj je nemški bundestag že pred tem sprejel resolucijo o Jugoslaviji, v kateri je ugotovil, da ta državna tvorba razpada. Nemško mednarodno priznanje Republike Slovenije z dne 19. decembra 1991 je začelo veljati 15. januarja 1992. Državi sta se sporazumeli o nadaljevanju vseh dotlej sprejetih dvostranskih sporazumov, v Ljubljani pa je potekal teden nemške kulture. V Ljubljani je začel delovati nemški konzulat, ki je 15. januarja postal veleposlaništvo Zvezne republike Nemčije v Sloveniji.

Združene države Amerike so sprva prav tako vztrajale pri enotni Jugoslaviji, nato pa pri vsaki rešitvi krize, ki bi bila plod mirnega dogovora. Čeprav je bilo veliko ameriških kongresnikov odkrito naklonjeno osamosvojitvi Slovenije, so ZDA pobudo prepuščale Evropski skupnosti. Ko se je ta odločila priznati Slovenijo in Hrvaško, so ZDA poskusile doseči odlog priznanja z argumentom, da bi prezgodnje priznanje poglobilo jugoslovansko krizo. ZDA so tudi uveljavile enotne gospodarske sankcije za vse dele Jugoslavije. Tudi potem, ko je Evropska skupnost že priznala Slovenijo in Hrvaško, je uradni Washington priznanje ZDA pogojeval z dokončno rešitvijo krize v Jugoslaviji, čeprav so ZDA priznale, da je Jugoslavija razpadla. Obstajala pa je pripravljenost na dvostransko sodelovanje, kjer ni bilo posredi priznanje, in slovenski predstavniki so v letu 1991 večkrat obiskali ZDA, še zlasti s ciljem iskanja podpore pri uglednih predstavnikih številčne slovenske izseljenške skupnosti v tej državi.

V državah Beneluksa se je slovenska diplomacija srečevala z različnimi stališči. Belgija in Luksemburg sta bila slovenskim osamosvojitvenim težnjam izrazito naklonjena, kar se je potrdilo tudi v dvostranskih srečanjih. Nizozemska pa je med predsedovanjem Evropski skupnosti v drugi polovici leta delovala proti osamosvojitvi Slovenije in si prizadevala za ohranitev Jugoslavije.

Velika Britanija je bila ob ZDA poglobljena zagovornica ohranitve Jugoslavije in razpad Jugoslavije je bila pripravljena potrditi šele ob izidih haaške konference. Predsednik slovenske vlade Lojze Peterle in zunanji minister Dimitrij Rupel sta v letu 1991 večkrat obiskala London; najuspešnejši so bili stiki med slovenskimi in angleškimi parlamentarci.

Predsedujoča Evropski skupnosti v prvi polovici leta 1991 Portugalska je sprva zadržano, nato pa vse bolj jasno izražala naklonjenost osamosvojitvi Slovenije. Obiskala sta jo predsednik predsedstva Milan Kučan in zunanji minister Dimitrij Rupel. Z izjemo Katalonije je bila Španija odklonilna do priznanja Slovenije kot samostojne države, čeprav ni izrazila namena preprečiti priznanja na ravni Evropske skupnosti.

Skandinavske dežele sta v letu 1991 obiskala najprej Dimitrij Rupel, nato pa še Lojze Peterle skupaj z zunanjim ministrom. Sloveniji najbolj naklonjena

se je pokazala Danska, prav tako Švedska, Norveška pa se je zavzemala za ohranitev Jugoslavije. Finska se je namenila ravnati v skladu z Evropsko skupnostjo, kot predsedujoča EFTI pa je obljubila, da bo pospešila razvoj sodelovanja med EFTO in Slovenijo takoj po priznanju.

Nevtralno Švico je v tem letu predsednik vlade Lojze Peterle obiskal dvakrat in se pogovarjal zlasti o gospodarskem sodelovanju med državama. Liechtenstein je neuradno obiskal predsednik predsedstva Milan Kučan. Državi sta izrazili naklonjenost osamosvajanju Slovenije.

Tako kot poprej Sovjetska zveza tudi Ruska federacija ni odobraval razpada Jugoslavije, s podpisom sporazuma o gospodarskem sodelovanju s Slovenijo pa je to neformalno priznala. Formalno gospodarsko sodelovanje je bilo navezano tudi z Belorusijo, z Ukrajino pa se je nadaljevalo sodelovanje na humanitarnem področju, saj so v Sloveniji tudi v letu 1991 letovali otroci iz Černobila. Baltska država Estonija je s Slovenijo podpisala sporazum o sodelovanju že leta 1990, leta 1991 pa so se Republika Slovenija, Estonija, Latvija in Litva medsebojno priznale in vzpostavile uradne diplomatske stike.

Med vzhodnoevropskimi državami sta bili osamosvajanju Slovenije najbolj naklonjeni Poljska in Bolgarija. Zunanji minister Dimitrij Rupel je v tem letu obiskal Varšavo in Sofijo.

Grčija se je zavzemala za ohranitev Jugoslavije, ob izrazito odklonilnem stališču do možnosti osamosvojitve Makedonije. Romunija se je počutila strateško ogroženo ob jugoslovanski krizi in je ob obisku Dimitrija Rupla v Bukarešti prav tako izrazila zadržanost do slovenskih osamosvojitvenih teženj.

Albanija je v svojem stališču do Slovenije upoštevala zavzemanje Slovencev za pravice kosovskih Albancev, zato je bil Dimitrij Rupel v Tirani naklonjeno sprejet. Podobno naklonjen Sloveniji je bil ob obisku Milana Kučana in Dimitrija Rupla tudi češki predsednik Vaclav Havel oziroma češka in slovaška vlada.

Z vsemi slovenski osamosvojitvi naklonjenimi državami so se takoj začeli pripravljati sporazumi o gospodarskem in drugem dvostranskem sodelovanju. Sodelovanje z drugimi državami sveta je bilo skromno. Še največ uspeha je bilo pri navezavi gospodarskih stikov s posredovanjem slovenskih podjetij in bank ter s pomočjo slovenskih izseljenskih skupnosti. V avstralskem Sydneyju je bil ustanovljen Slovenski informacijski urad in Združenje slovenskih razvojnih partnerjev. V avstralskem parlamentu se je oblikovala posebna parlamentarna skupina za Slovenijo in Hrvaško. Tudi k izraziti naklonjenosti Argentine slovenskemu osamosvajanju so pripomogli slovenski izseljenci. V Južnoafriškem Johannesburgu je Ljubljanska banka odprla predstavništvo, potem ko sta gospodarski delegaciji obeh držav izmenjali obiska.

SLIKA 35: Prvi slovenski zunanji minister dr. Dimitrij Rupel
(Vir: Tone Stojka, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

6.3 Mednarodne organizacije

V obdobju pred desetdnevno vojno si je Slovenija predvsem prizadevala seznaniti mednarodne organizacije z realnimi razmerami v SFRJ in ohraniti neprekinjeno sodelovanje zlasti z Evropsko skupnostjo in Svetom Evrope. Marca 1991 je Slovenija zaprosila Parlamentarno skupščino Sveta Evrope za status posebnega gosta in navezala stike z Evropskim parlamentom. Zunanji minister Dimitrij Rupel se je 19. junija 1991 udeležil srečanja Sveta ministrov KVSE v Berlinu, ki je potrdil pravico jugoslovanskih narodov do samoodločbe.

Po napadu JLA na Slovenijo so si vse mednarodne organizacije in institucije prizadevale za rešitev jugoslovanske krize, pri čemer je bila ključna zlasti Evropska skupnost. Slovenijo sta že v začetku leta 1991 obiskala Ludwig Steiner, avstrijski poslanec v evropskem parlamentu in predsednik politične

komisije Parlamentarne skupščine Sveta Evrope (SE), in avstrijski poslanec Heinrich Neisser. Menila sta, da bo Slovenija lahko kmalu postala članica SE, če jo bo priznalo vsaj nekaj evropskih držav, in pohvalila slovenske demokratske strukture in spoštovanje človekovih pravic. Jugoslavija je tedaj imela status gosta v Svetu Evrope, zato bi ta moral za morebitno članstvo Slovenije sprejeti spremembo statuta. Nista pa videla ovire v neformalnem sodelovanju Slovenije v delu parlamentarne skupščine.

Jugoslovanska prošnja za polnopravno članstvo ni bila uvrščena na prvo zasedanje Parlamentarne skupščine Sveta Evrope v letu 1991, uradno zaradi neizvedbe večstrankarskih volitev na zvezni ravni, neuradno pa zaradi kršenja človekovih pravic. Svet Evrope je enako previdno ravnal tudi v primeru Sovjetske zveze in spora z baltičskimi republikami. Ludwig Steiner je predlagal, da baltske države, Hrvaška in Slovenija dobijo status gostov ali opazovalcev, da bodo prejeli pomoč Sveta Evrope.

Eden izmed pomembnih ciljev Republike Slovenije je bila tudi vzpostavitev sodelovanja z Organizacijo združenih narodov s ciljem polnopravnega članstva po mednarodnem priznanju. Že v začetku leta 1991 je o možnosti zastopanja oziroma članstva posameznih jugoslovanskih republik potekala javna razprava, do katere je uradna jugoslovanska diplomacija, razumljivo, zavzela odklonilno stališče.

Jugoslovanski veleposlanik v OZN Darko Šilović je tako javno svaril pred težavnostjo včlanitve v OZN, ker mora biti članica mednarodno priznan pravi subjekt, in navajal izjemna primera Ukrajine in Belorusije, ki sta članici pač po dogovoru velesil. Seveda je obstajala možnost zastopstva jugoslovanske konfederacije. Če bi posamezne republike zaprosile za članstvo, bi bil postopek izjemno dolgotrajen, saj bi zajemal potrditev Varnostnega sveta, nato pa še generalne skupščine. OZN naj bi bila tudi izjemno previdna pri sprejemanju novih članic, v reševanje jugoslovanske krize se je vključila šele s prvo resolucijo Varnostnega sveta o Jugoslaviji septembra 1991, ko je Evropska skupnost tako rekoč že rešila slovensko-jugoslovanski konflikt. Osebni odposlanec generalnega sekretarja OZN v Jugoslaviji je postal ameriški politik Cyrus Vance, ki pri posredovanju med Hrvaško in Jugoslavijo ni mogel uveljaviti predlaganega mirovnega načrta OZN.

Konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi je 5. julija 1991 sprejela pomembno odločitev o posredniškem mandatu Evropske skupnosti in posledično o opazovalni misiji, ki je pripomogla k realnejši sliki o razmerah v Sloveniji in s katero je slovenska oblast zelo dobro sodelovala. Ministrstvo za zunanje zadeve se je povežalo tudi s Centrom KVSE za preprečevanje konfliktov s sedežem na Dunaju.

V kontekstu regionalnega sodelovanja se je Republika Slovenija kot opazovalka vključila v dejavnosti Heksagonale, ki se je potem, ko je predčasno

končala predsedovanje za sodelovanje nezainteresirane Jugoslavije, preimenovala v Srednjeevropsko pobudo. Delovna skupnost Alpe-Jadran je obsodila vojaški napad na Slovenijo in podprla njene zahteve po samostojnosti in mednarodnem priznanju. Za odpravo posledic napada so ji članice namenile finančno pomoč.

6.4 Mednarodno priznanje Republike Slovenije 1992

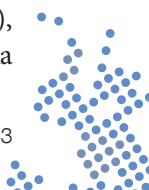
Mednarodni kontekst diplomatskih aktivnosti Slovenije v letu 1992 je ostal podoben kot v letu 1991, čeprav se je v enem letu veliko zgodilo, določali pa sta ga zlasti nova evropska politična paradigma po kolapsu socialističnih režimov in balkanska kriza.

Evropska skupnost je Slovenijo in Hrvaško priznala 15. januarja 1992, 7. februarja tega leta so zunanji in finančni ministri Evropske skupnosti v Maastrichtu podpisali prelomno pogodbo o evropski politični, gospodarski in denarni uniji.

Dne 27. aprila sta Srbija in Črna gora razglasili Zvezno republiko Jugoslavijo, tako imenovano tretjo Jugoslavijo. Slovenija, Hrvaška in Bosna in Hercegovina so bile 22. maja sprejete v Organizacijo združenih narodov, 26. avgusta pa se je v Londonu začela konferenca o nekdanji Jugoslaviji.

Po razglasitvi neodvisnosti Bosne in Hercegovine se je ponovil scenarij iz Slovenije in Hrvaške v letu 1991, a v veliko bolj tragičnih razsežnostih. Bosanski Srbi so ob podpori Srbije v sodelovanju z JLA začeli vojno v Bosni in Hercegovini. Do konca leta so nadzirali 70 odstotkov bosansko-hercegoveškega ozemlja, saj so s potencialom JLA imeli veliko vojaško premoč. Na osvojenem ozemlju so izvajali etnično čiščenje nad Hrvati in Muslimani. Več mesecev so oblegali Sarajevo. Iz Bosne je zbežalo milijon in pol beguncev. Posredniki Evropske skupnosti, Organizacije združenih narodov in ZDA ter Velike Britanije v prizadevanjih za ustavitev spopadov niso bili uspešni. Na podlagi resolucije Varnostnega sveta OZN so v Bosno in Hercegovino slednjič prispele modre čelade ali Unprofor, vojaške enote mednarodne skupnosti.

Slovenija je imela tedaj najhujše že za seboj. Po velikih diplomatskih naporih v letu 1991 je bila pot do mednarodnega priznanja s priznanjem Evropske skupnosti na široko odprta in v letu 1992 je Republiko Slovenijo kot samostojno državo priznalo 94 držav, med njimi države članice Evropske skupnosti 15. 1. 1992 (z izjemo Nemčije, ki je priznala Slovenijo že decembra 1991, in Grčije, ki je to storila šele 11. 4. 1992), Albanija (21. 1. 1992), Argentina (16. 1. 1992), Avstralija (16. 1. 1992), Avstrija (15. 1. 1992), Kanada (15. 1. 1992), Kitajska

(27. 4. 1992), Madžarska (15. 1. 1992), Ruska federacija (14. 2. 1992), Vatikan (13. 1. 1992) in Združene države Amerike (7. 4. 1992).

SLIKA 36: Obisk zunanjega ministra ZR Nemčije Hansa Dietricha Genscherja v Ljubljani 22. 2. 1992

(Vir: Tone Stojko, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Skupščina RS, predhodnica Državnega zbora RS, je že 24. aprila 1991 sprejela Zakon o zunanjih zadevah, ki je urejal področje njenega zunanjepolitičnega delovanja. Po sprejetju Slovenije v OZN 22. maja 1992, ko se je sklenilo prvo obdobje samostojne slovenske zunanje politike, pa so se izoblikovale tudi njene ključne tedanje strateške usmeritve: opredelitev za Evropo in z njo povezano kar najintenzivnejše vključevanje v evropske in evroatlantske politične, varnostne in ekonomske povezave (predvsem EU in Nato); tvorna, konstruktivna vloga v političnih in gospodarskih večstranskih organizacijah (predvsem v OZN, OVSE, SEP, CEFTA itn.); skrb za čedalje boljše dvostranske odnose z vsemi državami — partnericami, še posebej s sosednjimi državami; dokončen izstop z območja Balkana in prilagajanje novi politični vlogi (z njo pa tudi novim izzivom in nalogam) v okviru držav jugovzhodne Evrope, predvsem tistih, ki so nastale na pogorišču nekdanje Jugoslavije; prizadevanja za politično, gospodarsko in kulturno prepoznavnost ter uveljavitev Slovenije in njenih interesov v mednarodni skupnosti; skrb za Slovence po svetu.

Slovenijo so zaradi posebej intenzivnih naporov za uspešno dvostransko sodelovanje, regionalno sodelovanje v Delovni skupnosti Alpe-Jadran ter prizadevanj slovenskih zamejskih in izseljenskih skupnosti med prvimi priznale prav sosednje države in nekatere države, nastale na ozemlju nekdanje Jugoslavije (Vatikan, San Marino, Avstrija, Italija, Madžarska, Hrvaška, Makedonija ter Bosna in Hercegovina). Te države so v Sloveniji odprle

veleposlaništva, Slovenija pa je svoja odprla v njihovih prestolnicah, v Trstu in Celovcu pa tudi generalna konzulata.

Ministrstvo za zunanje zadeve je s sosednjimi državami začelo pogajanja o nasledstvu mednarodnih sporazumov, sklenjenih z nekdanjo Jugoslavijo, in za Slovenijo pripravilo in sklenilo sporazume o dvostranskem sodelovanju, najprej seveda sporazume o vzpostavitvi diplomatskih odnosov.

Kljub konstruktivnim pogovorom med predstavniki Slovenije in omenjenih sosednjih držav ter nekdanjih jugoslovanskih republik so ostala nekatera vprašanja odprta, zlasti nadgradnja Osimskih sporazumov z Italijo, meja na kopnem in morju s Hrvaško, nasledstvo Avstrijske državne pogodbe, nasledstvo nekdanje SFRJ ter nadaljnja zaščita in razvoj slovenskih zamejskih in izseljenskih skupnosti v teh državah.

Dobro sodelovanje z Republiko Avstrijo, še zlasti gospodarsko, saj je bila Avstrija ena najpomembnejših slovenskih gospodarskih partneric, se je potrdilo s priznanjem Slovenije 15. januarja 1992. Zvrstila se je vrsta medsebojnih obiskov na najvišji ravni, v toku katerih je bil dosledno omenjan 7. člen Avstrijske državne pogodbe, ki zagotavlja zaščito in razvoj slovenski manjšini. Sprejeti so bili dvostranski sporazumi o zunanjetrgovinskem sodelovanju, rednem zračnem prometu, socialni varnosti, prevzemu oseb na avstrijsko-slovenski meji, opravljeno pa je bilo tudi formalno nasledstvo pogodb med Avstrijo in nekdanjo Jugoslavijo, katere obveznosti in pravice so bile prenesene na Slovenijo.

K dobrim sosedskim odnosom z Italijo so v letu 1992 zlasti pripomogla prizadevanja italijanskih dežel članic Delovne skupnosti Alpe-Jadran. Obisk italijanskega predsednika Francesca Cossiga v Ljubljani 17. januarja 1992 je bil prvi obisk predsednika države v novi državi Sloveniji. Italija in Slovenija sta se sporazumeli o nasledstvu 49 mednarodnih pogodb, ki sta jih sklenili Italija in nekdanja Jugoslavija. Podpisali sta Skupno izjavo o vzpostavitvi diplomatskih odnosov med državama, podpis nadaljnjih dvostranskih sporazumov o sodelovanju pa so začasno preprečila neusklajena stališča glede nadgradnje Osimskih sporazumov. Določila o zaščiti slovenske manjšine v Italiji še niso bila udejanjena, vnovično odpiranje teh vprašanj pa je vzbudilo ambicije pri nacionalističnih krogih na Tržaškem.

Italijanska manjšina v Sloveniji je dosegla ustavno zaščitenost in se dejavno povezala z Italijani, ki prebivajo na Hrvaškem. Slovenija je zanikala možnost revizije Osimskih sporazumov in znova poudarila nedotakljivost državnih meja. Prav z izmenjavo not o nasledstvu meddržavnih pogodb so bili Osimski sporazumi potrjeni kot veljavni. Ureditev nasledstva je imela velik pomen tudi za gospodarstvo, kjer se je izmenjava v tem letu zmanjšala zaradi gospodarske krize v Italiji. Mešane gospodarske komisije, ustanovljene na

podlagi Osimskih sporazumov, so nadaljevale svoje delo. Slovensko gospodarstvo pa se je zaman nadejalo nujno potrebnih dvostranskih sporazumov o prekinitvi dvojnega obdavčevanja in zaščiti naložb.

V letu 1992 je bil nasploh poglobitni cilj zunanje politike RS na gospodarskem področju preprečiti škodo, povzročeno izvozu zaradi osamosvojitve in odcepitve od Jugoslavije. Slovensko gospodarstvo se je moralo odreči trgom v nekdanjih jugoslovanskih republikah in vzhodnoevropskim trgom in se preusmeriti na veliko zahtevnejši zahodnoevropski trg. Čeprav se je industrijska proizvodnja zmanjšala za 13,2 odstotka, je v letu 1992 izvoz na tuje trge brez jugoslovanskih republik narasel za osem odstotkov. Slovenija je 83 odstotkov izvoza realizirala na trgih razvitih zahodnih držav. Delež izvoza v države v razvoju in v nekdanji socialistični blok pa je upadel. Pet poglobitnih zunanjetrgovinskih partneric Slovenije je bilo ZR Nemčija, Hrvaška, Italija, Francija in Avstrija, v katere je slovensko gospodarstvo izvozilo 65 odstotkov vseh izdelkov.

Slovenija si je v gospodarstvu prizadevala ohraniti vse ugodnosti, ki jih je slovensko gospodarstvo uživalo še v Jugoslaviji — zlasti klavzulo največjih ugodnosti in prednostne carinske stopnje pri izvozu v Evropsko skupnost ter uveljavitev slovenskih žigov in izvoznih certifikatov na podlagi mednarodnih trgovinskih sporazumov. Prizadevala si je premoščati težave, nastale zaradi gospodarskih sankcij kot posledice jugoslovanske krize. Rezultat prizadevanj je bila vnovična uvedba zavarovanja izvoznih kreditov za Slovenijo in sprožitev postopkov za včlanitev RS v Mednarodni denarni sklad, Evropsko banko za obnovi in razvoj, Svetovno banko, GATT itd. V pomoč slovenskim izvoznikom je bila leta 1992 ustanovljena Slovenska izvozna družba.

Mednarodno sodelovanje v kulturi, izobraževanju, znanosti in varnosti se je ob zmanjšanem obsegu in kljub tako imenovanemu prehodnemu obdobju v letu 1992 seveda nadaljevalo. Mednarodno kulturno sodelovanje je steklo še zlasti po sprejemu Slovenije v OZN, Unesco in Svet za kulturno sodelovanje Sveta Evrope z notifikacijo Evropske kulturne konvencije.

Mednarodno znanstveno sodelovanje je potekalo neposredno med znanstvenimi ustanovami, Ministrstvo za zunanje zadeve pa je utiralo poti do članstva v mednarodnih organizacijah, ki služijo kot okvir tovrstnemu sodelovanju, in do navezave stikov med znanstveniki s posredovanjem diplomatsko-konzularnih predstavništev RS v tujini.

Na področju varnosti si je Slovenija ob grozečem splošnem vojaškem konfliktu na Balkanu v letu 1992 prizadevala za tesnejše sodelovanje z evropskimi varnostno-vojaškimi organizacijami, zlasti KVSE. Na septembrskem dunajskem zasedanju Foruma KVSE za sodelovanje na področju varnosti je tako Slovenija podala pobudo o omejeni coni oborožitve na Balkanu. Slove-

nija si je kot članica skupine prijateljev Bosne in Hercegovine prizadevala za izključitev Jugoslavije iz KVSE, predstavila predloge za rešitev begunskega vprašanja, oblikovanje varnih con v BiH in celovitega reševanja jugoslovanske krize. Zavzemala se je za mednarodno priznanje Makedonije kot pogoja za stabilnost balkanskega območja in pozdravila bolgarsko pobudo o ustanovitvi balkanske KVSE po ustavitvi vojaškega konflikta v Jugoslaviji. V letu 1992 je začela nastajati Zasnova strategije nacionalne varnosti, ki naj bi opredelila postavke varnega razvoja slovenske države. Strategija naj bi bila tudi temeljni dokument zunanje politike Slovenije in njenega položaja na mednarodni politični sceni.

Mednarodno priznanje samostojne Slovenije je bilo v danih okoliščinah doseženo zelo hitro in učinkovito, kot rezultat usklajenega in zavzetega delovanja številnih akterjev. Tako kot je bila sama odločitev za samostojnost široko plebiscitarna in smo zanjo tako rekoč vsi Slovenci prevzeli odgovornost, tako si je za mednarodno priznanje Slovenije prizadeval po svojih močeh tako rekoč vsak Slovenec in zagovornik slovenskega osamosvojitvenega projekta, ki je imel kakršnokoli možnost vpliva na pospešitev tega procesa. Akterji v tem intenzivnem mednarodnem delovanju so bili ne le slovenski državni organi, ampak tudi politične stranke, podjetja, združenja, nevladne organizacije in posamezniki.

Med državnimi organi so se v zunanji politiki najbolj angažirali Predsedstvo Republike Slovenije, zlasti njegov predsednik Milan Kučan, Skupščina Republike Slovenije, zlasti njena Komisija za mednarodne odnose, vlada in njen predsednik Lojze Peterle, Ministrstvo za zunanje zadeve in minister Dimitrij Rupel, med posameznimi politiki pa še posebej Janez Drnovšek. S tujino so intenzivno komunicirale tudi slovenske politične stranke in tako zagotavljale politično podporo osamosvojitvi in priznanju Slovenije po ideoloških bližnjicah, pri čemer ideološke razlike med strankami doma niso imele vloge. Zelo pomembno so k mednarodnemu priznanju Slovenije prispevali tudi Slovenci v zamejstvu in po svetu ter člani Svetovnega slovenskega kongresa, ki so se aktivno poistovetili z zgodovinskim projektom osamosvojitve domovine (svojih prednikov).

Brionska deklaracija. <http://www.ukom.gov.si/10let/pot/osamosvojitveni-dokumenti/brionska-deklaracija/>.

Bučar, France: *Rojstvo države: Izpred praga narodove smrti v lastno državnost*. Radovljica: Didakta, 2007.

Cerar, Božo: *Diplomacija za kulisami*. Piran: samozaložba, 2000.

Čačinovič, Rudi: *Slovensko bivanje sveta: razvoj in praksa diplomacije*. Ljubljana: ČZP Enotnost, 1994.

Čepič, Zdenko, ur. idr.: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848—1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

Drčar Murko, Mojca: Previdni pogledi Rima na Balkan. V: *Delo*, 2. 2. 1991.

Drnovšek, Janez: *Moja resnica: Jugoslavija 1989—Slovenija 1991*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.

Evidenca držav, ki so priznale Republiko Slovenijo po kronološkem redu (do 19. 5. 1993). V: *Revija za mednarodne odnose* (1994), let. 1, št. 1, str. 74—76.

Grafenauer, Bogo, ur. idr.: *Sloenci in država: zbornik prispevkov z znanstvene posveta na SAZU* (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995.

Grobovšek, B.: *Zadržane izjave o »novih sosedah«*. V: *Delo*, 2. 2. 1991.

Jazbec, Milan, ur.: *Diplomacija in Sloenci — zbornik tekstov o diplomaciji in o prispevku Slovencev v diplomatsko teorijo in prakso*. Celovec: Drava, 1998.

Kavčič, Niko: *Pot v osamosvojitve*. Ljubljana: samozaložba, 2001.

Kosin, Marko: *Začetki slovenske diplomacije z Italijo: 1991—1996*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2000.

Košir, Darijan: Minister Lončar odgovoril Ruplu. V: *Delo*, 9. 1. 1991.

Košir, Darijan: Slovenija je na dobri poti, da kmalu pride v Svet Evrope. V: *Delo*, 12. 1. 1991.

Mašanović, Božo: Tudi nekaj novega. V: *Delo*, 2. 2. 1991.

Panek, Jaroslav: Zakaj je treba priznati Slovenijo?: vrnitev Ljubljane v Srednjo Evropo. V: *Naši razgledi*, št. 22 (22. XI. 1991), str. 663.

Pesek, Rosvita: *Osamosvojitve Slovenije: ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?* Ljubljana: Nova revija, 2007.

Plavevska, A. Srečno pot, Slovenija. V: *Delo*, 4. 1. 91 (povzeto po Politiki Ekspres).

Repe, Božo: Slovenska osamosvojitve. V: *Zgodovina v šoli*, let. 13, št. 3/4 (2004), str. 12—36.

Rupel, Dimitrij idr.: *Deset let samostojne slovenske zunanje politike*. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve, 2001. http://www.mzz.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/dokumenti/deset_let_samostojne_slovenske_zunanje_politike/

Rupel, Dimitrij: O zunanji politiki suverene Slovenije. V: *Delo*, 15. 3. 1990.

Rupel, Dimitrij: *Slovenska smer*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.

Poročilo Ministrstva za zunanje zadeve za leto 1991. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve, 1992.

Poročilo Ministrstva za zunanje zadeve za leto 1992. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve, 1993.

Sedmak, Marjan: Narod s premajhnimi ambicijami? Oklicanje samostojne Slovenije — dosegljiv cilj. V: *Delo*, 2. 2. 1991.

Sprejem v ZN ni vselej gladek (povzetek intervjuja iz Vjesnika in Borbe, intervjuvanca D. Šilović in dr. Vojin Dimitrijević). *Delo*, 3. 1. 1991.

Šircelj, Jože: Dobri stiki, nekaj problemov. V: *Delo*, 8. 1. 1991.

Avtorji

Dr. Aleš Gabrič je znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani in predavatelj na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskuje slovensko kulturno in politično zgodovino 20. stoletja. Je avtor štirih znanstvenih, soavtor petih znanstvenih in strokovnih monografij, soavtor štirih šolskih učbenikov ter pisec številnih člankov.

Dr. Damijan Guštin je znanstveni sodelavec Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani in predavatelj na Katedri za obramboslovje Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Proučuje in predava vojaško zgodovino Slovencev 20. stoletja. Je avtor štirih znanstvenih in petih strokovnih monografij ter mnogih člankov.

Dr. Vladimir Prebilič je docent na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in predstojnik katedre za obramboslovje. Predava ali sodeluje pri več obramboslovnih predmetih. Je avtor znanstvene in strokovne monografije ter številnih člankov s področij vojaške zgodovine, logistike in geografije.

Dr. Jože Prinčič je znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Raziskuje novejšo gospodarsko zgodovino Slovencev, v zadnjem desetletju se je največ ukvarjal z gospodarskimi procesi med letoma 1970 in 1991, regionalnim razvojem, podjetji in uspešnimi direktorji. Je avtor ali soavtor devetih znanstvenih in šestih strokovnih monografij ter vrste znanstvenih člankov.

Dr. Cirila Toplak, docentka politologije, je direktorica Inštituta za narodnostna vprašanja in predavateljica na Katedri za analitsko teoretsko politologijo Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Je (so)avtorica treh znanstvenih in dveh strokovnih monografij ter vrste znanstvenih člankov.

Mag. Andreja Valič je profesorica zgodovine na Gimnaziji Kranj in asistentka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, kjer končuje doktorski študij. Je avtorica priročnikov in člankov s področja pouka zgodovine in predsednica Društva učiteljev zgodovine Slovenije.

NASTANEK SLOVENSKE DRŽAVE KOT POMEMBNA UČNA VSEBINA?

Nedvomno da. Obdobje, ko je na politični zemljevid Evrope stopila nova država, je težko primerjati z mnogimi pomembnimi vsebinami slovenske zgodovine. Vendar je odnos do te, mlade slovenske zgodovine dokaj zadržan. Deloma zaradi poskusov politizacije dogodkov, deloma pa, kot da sami ne verjamemo izjemnosti tega dosežka številčno sicer majhnega naroda.

Avtorji menimo, da je prišel čas, ko je nujno ta odnos korenito spremeniti. In to je mogoče spremeniti (le) s predstavitvijo osamosvojitve slovenskega naroda mladim, še posebej zato, ker prihajajo generacije, ki z nastankom slovenske države niso imele neposrednega stika. S skupnimi naporami nam bo zagotovo uspelo utrditi dosežke Slovenije v narodni zavesti. Vpeti v evropski prostor smo lahko na te dosežke zelo ponosni. Dolgoročno pa je pričakovati pozitivne spremembe tudi pri odnosu mladih državljanek in državljanov do svoje (naše) države.

Vladimir Prebilič

Zavod
Republike
Slovenije
za šolstvo

ISBN 978-961-234-664-5

9 789612 346645